

A TŐZSDE IZGALMAI.¹

— TÖMEGLÉLEKTANI JEGYZETEK. —

Egy financier-barátom szívességéből jó megfigyelési feltevések mellett alkalmam nyílt a párisi tőzsde fiziognómiáját tanulmányozni. A pénzügyi piacok vizsgálata lélektani szempontból még egészen új kérdés, mert kevés tőzsdeember törődik az elméleti lélektannal, míg másrészt nem akadt oly pszichológus, a ki a párisi, a londoni vagy a new-yorki tőzsdék zürzavarába merészkedett volna. Ezért határoztam el magamat ezen jegyzetek közzétételére, melyeket gondosan gyűjtöttem a helyszínén össze, abban a reményben, hogy új elemet szolgáltatathatnának tömeglélektani ismereteinkhez.

Az, a ki sohasem lépte át a Place Vivienne dór templomának küszöbét, csak nehezen alkothat képet magának arról a látványról, mely ott profán szemei előtt feltárulna. Már kívül is, a lépcsőkön és az előcsarnokban a járó kelő ámulattal szemléli a szorongó és hevesen hadonászó embercsoportokat, a mint futnak, gesztikulálnak, kiabálnak s oly lármát csapnak, mely egészen a szomszéd utcáig elhat. Az épület belsejében a lármás mozgalom még élénkebb. A cella magas, árka-dos folyósokkal szegélyezett falai között, a bántó világosság alatt, mely a vasúti állomások boltozatához hasonló üvegtetőből szakad le, egy zsúfolt, szorongó, túlizgatott és ideges közönség fut, vitatkozik, ordít és nyüzsög porfelhőt verve fel, melynek kavardásai a koszorú-párkányig szállanak fel és elhomályosítják a nap fényét. A tőzsdeügynökök és alkalmazottjaik, a számukra

¹ A *Revue Philosophique*-ből.

fentartott helyek (*corbeille*) oszlopfalazata által védve, teli tüdővel kiáltják az ajánlatokat és kínálatokat, a melyek összevegyülnek és összezavarodnak az emberi hangok folytonos dübörgése közepe. Körülöttük a spekulánsok, a szenzálok, az alkudozók serege tolja, nyomja, taszítja egymást lázas türelmetlenségben, hosszú megrendelést átadjon avagy egy árfolyamot megtudakoljon. Végül, a *corbeille*-ek közötti tereken szabadonhagyott szűk átjárókon siető ide-odamenés, dühöngő tolongás, melyben tekintet nélkül könyökkel taszítják és lábbal tiporják egymást az emberek és úgy látszik senki sem panaszkodik ezért az erőszakért és brutalitásért. Ilyen körülbelül a párisi tőzsde képe, az élénkebb érdeklődés idején, a nagy üzletek napján. Könnyen kitalálhatja az ember, hogy ebben a túlmeleg és remegő környezetben, hol tetemes érdekek vannak kockán, különleges lelkiállapotoknak kell uralkodni és mélységesen gyötrő izgalmaknak kell hullámozni. Mint minden emberi halmazatban, úgy itt is, a gondolkodó elmék és a vibráló szenvedélyek összességéből egy kollektív értelmiség (*mentalité*) és egy kollektív érzelmiség (*émotivité*) alakul ki. A tőzsde közönsége valósággal sajátos kollektív személyiséggel bír, melynek egymásután fogjuk alkotó elemeit, specifikus visszahatásait és érzelmi sajátosságait vizsgálni.

I.

A tőzsde kollektív értelmiségének összetétele.

Ha a tőzsde közönsége szükségkép a tömeg számos jellemvonását egyesíti is magában — oly jellemvonások ezek, melyek mindannyiszor jelentkeznek, valahányszor emberi összejövetel jön létre — másrészt nyilvánvaló, hogy a tőzsde *habitué*-inak ez a tömege, minden más közönséges tömegtől igen mélyrehatóan különbözik. Tényleg, míg a közönséges tömeg mindenféle szellemi tulajdonságok és mindenféle osztályhoz tartozó egyének különmemű keveréke: addig a tőzsde ugyanazon hivatásos képzettségű emberek egynemű csoportozata, a kiknek egy jó csomó közös ismeretük, hitük, szokásuk és előítéletük van, a kik ugyanazt a műnyelvet beszélnek és a kiknek azonos törekvéseik vannak. A tőzsdének ez a közönsége a színházak, a kiállítások, a tudományos előadások közönségéhez sem hasonlít jobban, mivel itt nem létezik semmi látványosság, mely felé a közfigyelem fordulna, nincs szónok, nincs hallgatóság. Még leghelyesebben valamely élethivatásos gyüle-

kezettel lehetne összehasonlítani, a hova kiki üzletei lebonyolítására jön el, valamiféle rengeteg üzlettel vagy óriási gyárral, mely több ezer munkást foglalkoztat.

De ez nem elég. Magának a végzett munkának természete sajátos vonásokkal egészíti ki ezt az élethivatásos gyülekezetet. A tőzsde több, mint egy üzlet vagy egy gyár; ez egy piac, vagyis oly helyiség, hol közvetítők találkoznak, hogy üzleteket kössenek, a mozgó értékek vételét és eladását foganatosítsák. Vagyis a tömeg és a gyár értelmiségének feltételeihez a pénzügyi piac sajátosságait is hozzá kell adni.

Végül egy utolsó elemmel kell az eddigieket kiegészíteni, mely mindegyiknél fontosabb s a mely ezen emberi gyülekezeteknek legjellemzőbb ismertetőjeleit szolgálja: ez a spekulatív elem. Mert ha a tőzsde elméletileg nem is egyéb, mint a mozgó értékek piaca: a valóságban rengeteg játékteremmé vált a spekuláció könnyű lehetőségénél fogva. A tőzsdejáték — és minden tőzsdeember joggal tiltakozik e kifejezés ellen — valójában nem hazárdjáték, mert az értelemnek, az éleselméjűségnek, a számításnak nagy szerepe van a siker eshetőségeiben. Mégis a politikai, a gazdasági és a pénzügyi események, melyek az árfolyamok hullámzásait irányítják, mindig annyi váratlan fordulattal és meglepetéssel járnak, hogy dacára mindennek, a végleges nyereség a jó szerencse esélyeitől függ. Ennélfogva a tömeg eleveisége, az élethivatás szokásai és a csere vetélykedései felett, remegve és aggódva, a spekuláció láza terjed szét.

Összefoglalva: a tőzsde összetett értelmisége egyaránt magában hordja a tömeg, az élethivatásos környezet, a piac és a játékterem általános feltételeit.

II.

Specifikus visszahatások.

Még normális időkben is, a nyugalom napjaiban, a Place Vivienne oszlopai körül és magas üvegtetője alatt mindig bizonyos fokú ideges feszültség és lázas tevékenység uralkodik, mely a tőzsde szokásos indulati állapotának felel meg. Ez a krónikus állapot könnyen megmagyarázható, ha az ember meggondolja, hogy a *corbeille*-ek körül járó-kelő több ezer ember közül mindegyik, néha tetemes kötelezettségeket vállalt a napi-renden lévő értékeket illetőleg. Mert a tőzsdén mindenki spe-

kulál: a 70 tőzsdeügynök (*agent de change*) kivételével (a kiknek, mint hivatalos közegeknek meg van tiltva, hogy személyes ügyletekkel foglalkozzanak), mindenki, *coullissier*-k, spekulánsok, szenzálók, bankárok, segédek vagy közönséges amatőrök részt vesznek az üzletekben, melyeknek kockázatai nincsenek mindig arányban anyagi eszközeikkel. Így jól érthető, hogy az az állhatatlan egyensúlyállapot, melyben az árfolyamok szüntelenül hullámoznak, folytonos izgalmat létesít az érdekelteknél a remény és a félelem állandó változásaival. Különösen a külföldi hírek, a londoni, a new-yorki táviratok érkezése, stb. azok, a mik megremegtetik a kezeket és a szíveket. Fűzzük ezekhez a szóbeli híreket, a különböző és ellentmondó értesüléseket, a tendenciózus híreszteléseket, melyek szájról-szájra járnak, többnyire alap és bizonyítékok nélkül, de a melyek elegendők arra, hogy a leghiggadtabbak nyugalmát és a legenergikusabbak bizalmát megzavarják.

Ennélfogva a kockán forgó érdekekre való felügyelet, a spekuláció taktikájával való foglalkozás, a hírek aggodalmas várása, helyes magyarázatuk kisütése, a felmerülő viták heve teljesen igazolják azt az ideges feszültséget, melyben a tőzsdeemberek az ülés három órája alatt élnek.

És ez a bizonytalan izgalom, mely a fejek felett lebeg és a melyet a levegővel és a helyiség porával együtt szív be az ember, annyira valóságos, hogy ragadóssá válik és számos kissé impresszionabilisabb látogató nem mászhatja meg a lépcsőket és nem lépheti át a templom küszöbét a nélkül, hogy ne erezzen valami szorongatást torkában és elakadást a szívében. Ez a feszültségi érzés, mely kiváltásra törekszik, egyszersmind a túlzott elevenséget is megmagyarázza és okát adja a sok céltalan mozgásnak. Túl sokat beszélnek, túl sokat kiabálnak, túl sokat szaladnak, hanyatt-homlok rohannak, könyökkel lökdösik egymást minden igaz ok nélkül. Sokszor a segédek kórusban énekelnek, állati hangokat utánoznak, sőt néha egészen gyerekes játékokat kezdenek. Ha véletlenül észreveszik, hogy profán tévedt az oszlopok alá, a szerencsétlen nemsokára egy egész sereg kis, de gyakran kegyetlen üldözés tárgya lesz: szorongatják, nyomkodják, mindenféle tréfával becsapják, kalapjával, esernyőjével dobálóznak, jó, ha nem dobják őt magát a *corbeille* területére — s mindezt a rendőrök nem törődése mellett! És furcsa látvány, midőn ezeken az ostoba tréfákon őszszakálú aggok is úgy mulatnak, mint a gyermekek.

De a rendes napok ez az izgalma semmi sem a nagy napok viharjaihoz képest. Akkor valóságos indulati zivatarok hasítják végig a piac légkörét és a szokásos hullámzást heves égiháborúvá változtatják át. Ezek a nagy kollektív izgalmak két ellentétes alaptípusra vezethetők vissza: az optimista bizalomra és a peszsimista félelemre; és egy középtípusra: az elbátortalanodott és kifáradt szomorúságra. Mindegyik az árfolyamok egy-egy irányzatának felel meg: a *hausse*-nak, a *baisse*-nak s a mozdulatlanságnak; melyek mintegy *automatice* fejeződnek ki az árfolyamlistában.

Talán csodálkozni fognak némelyek azon, hogy oly piacon, melyen a különböző értékek ezreit cserélik ki, melyeknek gazdasági helyzete tökéletesen független egymástól, mégis ilyen általános mozgalmak keletkeznek az egyik vagy a másik irányban. Ez onnan van, hogy a valóságban a piac jó vagy rossz irányzatát a vezető értékek csekély száma határozza meg, melyeknek hullámzásai magukkal sodorják az árfolyamjegyzék összes többi tétéleit is. Ezek a *par excellence* nagy spekulatív értékek, melyek nagy üzletkörüekkel és mozgékonyaságukkal az üzleteket megkönnyítik és gyors nyereség reményét nyújtják.

Parisban ilyenek: a francia járadék, a vasúti kötvények, a Rio-Tinto, az Extérieure espagnole, néhány ipari érték, mint a suezai, az orosz szénbányák, a Métropolitain vagy a Thomson-Houston, végül a búr-érték és a coulisse-i aranybányák. Ha hozzáfűzzük, hogy ezen értékek mindegyikének vannak olyan perceik, mikor közkedveltségnek örvendenek és olyanok, mikor elhagyják őket s hogy egy adott pillanatban a spekuláció kizárólag kettőre vagy háromra irányul közöttük, a melyekre nézve minden egyes spekuláns együttes kötéseket tett: akkor érthetővé válik, hogy egy sürgöny, mely az árfolyamlista csak egyetlen tételét illeti, hogyan boríthatja a piacot entuziasmusba vagy rémületbe.

Azt is jelezni kell, hogy a spekuláció bizalma hogyan vonja rendszerint a hausse-t maga után és félelme a baisse-t. Ez az okozati viszony elméletileg nem szükségszerű, minthogy a spekuláns két irányba kötheti le magát és játszhatik hausse-ra és baisse-re. Ha a vevők bizalma nem hoz létre hausse-t, az eladók bizalmának kell baisse-ban nyilvánulnia. És így, valahányszor egy érték esik, ugyanannyi kielégített eladónak, mint szomorkodó vevőnek kellene lenni.

Ez az elv igaz volna, ha a haussier-k és baissier-k egyenlő számúak és minőségűek volnának. A valóságban azonban erről

szó sincs. Míg baisse-kötéseket csak hatalmas financier-knek korlátolt számú csoportja szokott csinálni: a börze kis spekulánsai, kik a közönség nagy tömegét képviselik, csaknem mindig hausse-ra játszanak. Sokkal nehezebb az embernek érdekeit egy kedvezőtlen, mint egy szerencsés eseményre alapítani. Az emberi természet ösztönszerűen és legyőzhetetlenül reménykedő. Mindig a jobbat várja, mindig mosolygónak látja a jövőt. Főleg Parisban ez az alapvető optimizmus élénkebben nyilvánul, mint bárhol másutt, mert ez a francia temperamentumnak egy Tele született hajlandósága. A mi gondtalan és vidám honfitársaink mindig azt hiszik, hogy a dolgok jól fognak végződni, hogy a legnagyobb nehézségek erőlködés nélkül el fognak simulni s hogy a siker és bőség szinte végzetszerűen fogják a balsikert és a sorscsapásokat követni. Ez az oka, hogy a francia spekuláns csaknem mindig hausse-ra játszik. A közönség haussier-temperamentuma jól megmérhető, ha a párisi piacot az ember a többi pénzpiacokkal összehasonlítja. Így pl. valahányszor a londoni *Stock-Exchange* bezáródik, ama nemzetközi értékek, melyek mindkét városban forgalom tárgyát képezik, pl. a Rio, az aranybányák stb. néhány tétellel magasabban állanak hausse-ra Parisban. Egy másik, nem kevésbé meggyőző megfigyelés az, hogy Parisban a baisse-spekulánsok többnyire idegenek. így a baissier-k szindikátusa, kik időnként pánikot rendeznek a piacon, ha valamelyik tétel túl van terhelve: többségében német bankárokból áll.

A tőzsde külső képe igen különböző a szerint, a mint a bizalom és a hausse, avagy a félelem és a baisse, avagy a csüggedés és az árfolyamok mozdulatlansága uralkodik. A tőzsde-ember gyakorlott szeme már az oszlopcsarnok lépcsőiről megismeri a piac hajlandóságait.

Ha az öröm uralkodik, a hausse, mosolygó alakokat lát az ember, egymást szorongató kardiális kezeket, a szemek ragyognak: boldog tevékenység éleszti az egész piacot. Mindent szépnak látnak, minden üzlet szerencsés. Az osztalékok, mint egy varázsütésre, megduzzadnak, a nyereségek felgyülemlenek. Akkor minden felszáll, jó és rossz értékek, és mindent vesznek. Megrohanják a *corbeille*-ket, hogy megrendeléseket adjanak át. És az egyedüli szerencsétlenség, a mitől félnek: hogy nincs mindenki számára elég címlet.

Ellenkezőleg, midőn a baisse szele fúj, mikor valami rossz távirat az elméket megzavarta és félelmet hintett el, akkor a

piac nyugtalanná, lázassá, görcsössé válik. Az arcok fájdalmasak, aggodalmasak, az összeszorult torkokból kiáltások hangzanak fel, a gesztusok erőszakosak és a tolongás brutális. A jóakaratot, a mosolyokat, a szép napok kézzszorításait elfeledték. Kiki csak arra gondol, hogy magát megmentse és védekezze. A corbeille-en kívül egymás nyakán tolonganak, bántalmazzák egymást, sőt néha össze is verekszenek, mint az *Union Generale* krachjánál, hol a fegyveres erőnek kellett közbelépni a tőzsdeügynökök és segédek védelmére.

Végre a lesújtottság, az elbátortalanodás, az árfolyamok mozdulatlanóságának látványa nem kevésbé tipikus. Akkor mozdulatlan csoportokat lát az ember az oszlopok közelében, zord tekintettel, szomorú hanggal, valami jó hírre várakozva, a mely visszahozná a reményt, a mely még mindig nem jön.

III.

Érzelmi sajátságok.

Hátra van még, hogy néhány érzelmi sajátságra hívjam fel a figyelmet, melyeket a tőzsde közönsége ezen kollektív nyilvánulataiban feltüntet.

Impresszionabilitás. Mindenekelőtt: ez a spekulánsok sokasága által alkotott összetett lény szertelenül érzékeny és impulzív. Mint egy végtelenül finom mérleg mutatója, a piac hajlandóságai a legkisebb szélre kilengenek, majd az egyik, majd a másik irányban. A legkisebb kószahír megnyugtat némelyeket, nyugtalanít másokat. Készek a legcsekélyebb útmutatásra venni vagy eladni. Valami szenzációs, gyakran alapnélküli újság, elég ahhoz, hogy az ember az ügyletbe bemenjen: majd kockára téve egy praemiumot, majd egy biztos üzletet egy praemiumért, mintha egy sorsjegyet venne.

A legcsekélyebb körülmény, a lefutólagosabb esemény rögtön visszhangot kelt a tőzsdén. A hét valamelyik napja, egy ünnep közeledése, a barometeryomás, sőt a hőmérséklet is érzetik befolyásukat az árfolyamokban.

Ezen szerfelett nagy érzékenységnek közvetlen következménye az események túlzására való hajlandóság. A tőzsde rendszere túlozza az öt érdeklő tények jelentőségét. Majd mindent túlfeketének lát, majd túlrózsásnak. Ha egy zendülés van Barcelonában, mindjárt vérben és tűzben látják Spanyolországot.

Ha a Métropolitain jövedelemszaporodásáról szól a hír: mindjárt 1000 francs-ra teszik az értéktöbbletet.

Ezen túlzás következtében szimpatikus mozgások keletkeznek, így, ritka dolog, hogy valami fontos érték megváltoztassa árfolyamát, a nélkül, hogy a többi értékeket magával ne ragadná, még akkor is, ha sorsuk tökéletesen független egymástól.

Hiszékenység. Mindezekfelett meglepő a kockázat ezen hivatásos embereinek hiszékenysége ebben a környezetben, melyben oly szemérmetlenül virágzik a kétszínűség, rosszhiszeműség és a hazugság. Elég egy anonim távirat ahhoz, hogy akadjanak olyanok, kik hitelt adjanak neki. Kelljen ez a hír: az *Extérieure* emelkedik! és egyszerre húsz ember tódul az *Extérieure corbeille*-éhez, hogy vételüket bejelentsék. Mégis rendszerint igyekeznek a prognózisokat valami állítással vagy okoskodással igazolni. Pl. azt mondják, az *Extérieure* emelkedni fog, mert a váltóárfolyam jobb. De sokan a vásárlók közül nem veszik maguknak a fáradságot, hogy a váltódíjaknak utánnézzenek.

Többször láttam, hogy a spekulánsok szindikátusai 40 franc-al emeltek valami kis értéket, egyszerűen az által, hogy annak hausse-át jelentették. Vásároltak és a cím emelkedett.

Nos, lehet ezen a látszólagos hiszékenységen csodálkozni; de ha az ember továbbmegy az elemzésben, észreveszi, hogy ezen felszínes naivitás alatt a szkepticizmus nagy dózisa lappang. A tőzsdeember mindenképp szkeptikus; és a szerfelett nagy szkepticizmus az, a mi végül hiszékenynyé teszi. Van valami hívő vonás benne, minthogy végre is minden lehetséges. *Semmi sem bizonyos, minden lehetséges* — ez lehetne a börziáner jelmondata. Ama számtalan hír közül, melyeket azóta hallott, hogy az oszlopokat látogatja, sok omlott össze; néhány valóban bizonyult. És ezen utóbbiak valódisága elég ahhoz, hogy elméjében oly kétséget keltsen fel, mely a többiek valódiságát is elismerni hajlandó. Talán azt is reméli belsejében, hogy mások utánozni fogják, követni fogják példáját, ugyanabban az irányban fognak tovább menni, még ha nincs is rá igazi ok és hogy ő hasznát fogja látni mindennek.

Különben nagyon nehéz az igazságot pénzügyi dolgokban megismerni és még ha ismeri is az ember, oly nehéz azt értelmezni és következményeit előrelátni, hogy a bizonyosság jóformán ki van zárva s csak lehetőségekre s valószínűségekre támaszkodhatik. A nemzetközi táviratokat a diplomáciai szempontok többnyire elferdítik, vagy megcsonkítják. A hírirodák közle-

ményei vagy a lapok hírei mind meg vannak fizetve vagy tendenciózusak. A transvaali háború alatt a tőzsdén szerte beszéltek, hogy míg a *War-Office* szemérem nélkül meghamisította a közölt híreket, addig a délafrikai köztársaságok is közbenjártak az újságoknál, hogy a búrokra kedvező tudósításokat adjanak. Kinek higgyen ilyen körülmények között az ember? Transvaal oly messze van s az igazság oly elérhetetlen!

Szuggesztibilitás, utánzási szellem. Semmi sem oly nehéz, mint a tőzsde környezetének ragályától szabadulni. A kollektív szuggesztibilitás, az utánzás szelleme uralkodnak ott. Ezek azok az erők, melyek segítségével ügyes vezetők periodikusan rendezik azokat a *coup*-kat, melyek pánikot idéznek elő a tőzsdén. Csaknem emberfölötti határozottságra és erőre van szükség, hogy valaki ellenálljon az általános hangulatnak a viharos és izgalmas időben. Az, ki mindig megőrizné hidegvérűségét és ítéletébe vetett megingathatatlan bizalmát, csaknem biztos lehetne a felől, hogy megérdemelt jutalomra fog szert tenni. Ez a készfizetésre való spekuláció egyik ereje — az egyedüli, a hol csakugyan nyerni lehet — mert a tőke nem jön zavarba és tud várni.

Mozgékonyság. Ha véleményt alkotni könnyű, nem kevesebbé könnyű azt megváltoztatni. E tekintetben a véleménynek szerfeletti mozgékonyága és megfordíthatósága uralkodik az oszlopok alatt. A mi kitűnőnek látszott tegnap, tökéletesen rossznak tűnik fel holnap, pedig valójában semmi sem változott. Csak a tény magyarázata változik az egyének lelki hajlandóságai szerint. Íme egy példa erre a vélemények ama megfordulása, mely Cecil Rhodes halálakor történt. 1902 márciusában jön a hír a nagy délafrikai üzletember betegségéről. A baissier-k azonnal kihasználják e hírt, hogy meggyöngítsék azokat az értékeket, melyekben ez az ember érdekelve volt, így a búr járadékot, a gyémántbányát, a Chartered-t, az aranybányát, a rhodesiai bányákat, kijelentve — a mi logikusnak is látszott — hogy ezek az üzletek egy fontos vezetőt fognak elveszíteni. Azt is hozzátették, hogyha Rhodes meghal, a birtokában lévő sok címlet a piacra kerülne s a krízist elkerülhetlenné tenné. Erre ezek az értékek esnek néhány napon át; különösen a búr érték 1135-ről 1040-re esett egy hét alatt. Rhodes még mindig beteg, egyre rosszabbul van. Minden percben várják halálát. A búr érték vevői kétségbe vannak esve: sokan adnak el alacsony áron.

Túl hamar cselekedtek, mert íme egy új hír kél szárnyra, mely alkalmas megnyugtatásukra. Rhodes meg fog halni, ez valószínű. De eltűnése miben sem fog ártani azoknak az üzleteknek, melyekben részes volt. Ellenkezőleg: halála csak előnyös lesz azokra nézve. Tényleg az utolsó időkben Rhodes a búr vállalatot a rhodesiai üzletbe vitte bele és az veszteséget okozott a társaságnak. Halála megtakarításokat fog eredményezni. A mi pedig címleteit illeti, azok már is el vannak helyezve. Végrendeletileg a legnagyobb részt jótékonyági intézetekre hagyja, melyek óvakodni fognak, hogy kétes üzletekbe fektessék az ilyen kitűnő papírokat. Tehát, bármi történjék is: teljesen nyugodt lehet mindenki. Eredmény: a búr értékek minden nap 20 frankkal emelkednek. És mikor Rhodes meghalt, általános hausse fogadja a hírt.

Türelmetlenség. Bevégzem ezt a felsorolást, kiemelve a tőzsde türelmetlenségét. Minthogy oly ideges és impresszionabilis, a spekuláció nem tud várni. Mihelyst a várt esemény bekövetkezése késik, elveszti türelmét és feladja pozícióját. A játékos azonnal nyerni akar: ha a nyereség várat magára, az üzlet elveszti érdekét. Ennélfogva oly eseményt, mely a várt időpontra rengeteg hatást gyakorolt volna, gyakran a legteljesebb közömbösség fogadja, mivel később következett be.

Összefoglalásul: a tőzsde lelkiállapota, bár intelligens és élethivatásosan gyakorlott emberekből áll, kiket a gyakorlat megedzett az elhamarkodással és meglepetésekkel szemben: mégis az összes tömegek általános jellemvonásait magában foglalja. Az érzelmi élet alacsonyabb formái: érzékenység, impulzivitás, hiszékenység, lelki ragály, utánzás győzedelmeskednek az ítélet, a logika és a meggondolás tulajdonságai felett. A mi a tőzsdére rásüti specifikus bélyegét, az a játéktérrel lelkiállapota és a nagy szenvedélyek természete, melyek ott tömegesen hatnak: bizalom, pánik, elbátortalanodás, melyek automatikusan fejeződnek ki a hausse, a baisse, a mozdulatlanság árfolyamaiban.

Paul Hartenberg.

NÉPJOGOK A POLGÁRI TÁRSADALOMBAN.

Rövid néhány hónappal ezelőtt olvastunk csak e lap hasábjain egy kiváló tanulmányt a demokrácia jövőjéről, melyben a népuralom története, fejlődéstana s jelenkori struktúrája is főbb vonásaiban ismertette volt s ha ezúttal mégis visszatérek napjaink demokratikus áramlataira úgy teszem ezt két okból. Az egyik körülmény, mely e vállalkozásomat indokolja a népjogok kiterjesztése érdekében Európa-szerte megindult mozgalommal kapcsolatban felmerülhető azon kérdés, hogy voltaképen meddig terjeszthetők ki egyáltalán a népjogok a polgári társadalomban, hol van az a határ, a hol a fennálló gazdasági rend a politikai fejlődésmenetnek megállást parancsol? A másik ok pedig az, hogy e kérdéssel kapcsolatban és arra mintegy válaszképpen ismertessek egy nálunk kevésbé méltányolt demokratikus intézményt, mely intézmény pedig ez idő szerint a népjogok kulminációs pontja: a referendum.

* * *

»Tout gouvernement provient des peuples et leur appartient et c'est par usurpation, que d'autres s'en sont emparés. par la suite«. Egy alig ismert, rég elfelejtett politikus mondotta e szavakat immár másfél évszázaddal ezelőtt, az előkelő genfi családból származott Micheli du Chrest, a ki elméletével megelőzte Rousseaut, a tett propagandája tekintetében pedig azok közül, kik az uralkodó osztályból való származásuk ellenére is a nép jogaiért szállottak síkra: Mirabeaut és Saint Simont.

Micheli du Chrest a népszuverenitáson nyugvó szociális szabadságot abban az időben hangoztatta, a mikor az individuális természetű emberi vagy szabadságjogok elmélete erős

fejlődésnek indult s mindkettő, úgy a népjogok idézett felfogása, mint a szabadságjogok magukon viselik a kor bélyegét s egy azon közös hibában szenvednek, hogy az evolúció törvényével egyik sem vet számot. Micheli du Chrest ép úgy a nép immansens tulajdonságának tekinti az uralomra való jogosultságot, mint a hogy a szabadságjogászok az egyénben a személyes szabadságot. Tehát valamint az egyes egyén születésénél, emberi mivoltánál fogva tarthat számot emberi méltóságának respekálására: hasonlóképen minden társadalom irányítására és vezetésére a nép a maga egészében van hivatva, vagyis nincs tekintettel arra az irányító befolyásra, melyet a társadalom fejlődésére annak gazdasági viszonyai gyakorolnak, nem számol a munkamegosztás követelményeivel, melyek a reprezentációt s ezzel először a monarcha és közvetlen környezete, majd az előjogokat kicsikart osztály érdekeinek a nép rovására való előnyomulását kifejlesztették.

A mint ugyanis a reprezentáció elve a törvényhozásnál az osztályuralom kísérőjeképpen a társadalomban kifejezésre jut, kezdetét veszi a küzdelem a reprezentánsok, kik mindig saját érdekeiket képviselik és azok között, a kiknek rovására ez történik. Ez osztályharcok közepette születnek a népjogok, melyeknek minden kiterjesztő reformálása az osztályküzdelem egy periódusának lezáródását jelenti s e küzdelmek egyes fázisait ama vívmányok nyomán követhetjük, melyeket azok közepette az elnyomott érdekek elérnek.

Bármennyire különbözzenek is egymástól e vívmányok, egy előzmény és egy következmény tekintetében megegyeznek. Az előzmény két erőnek: az osztályuralomhoz ragaszkodók statikájának és az ez ellen törő nép dinamikájának harca, mely harcban az osztályuralom képviselőinek inercia-nyomatéka mindig bizonyos ideológiák kíséretében jelenik meg s a következmény csaknem mindig ez ideológiák cáfolata.

Egyike a leggyakoribbnak azon érvek közül, melyeket valamely új politikai intézmény ellen az ennek meghonosítása által érdekeikben fenyegetett csoportok hangoztatni szoktak, az, hogy a nagy tömeg a kérdéses reformra még éretlen. Bőséges alkalmunk volt és van hallani e frázist az általános választói jogra irányuló mozgalmunknál is.

Az eddigi tanulságok pedig éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy a népjogok minden kiterjesztése politikailag érlelő hatással volt, a mi természetes is, mert csak úgy nevelhetjük

az állampolgárokat politikai téren, ha részvételt engedünk nekik a közügyek intézésében s felkeltjük érdeklődésüket azok iránt. A hol az állampolgárok nincsenek saját személyükben, közvetlenül érdekelve a közügyek iránt, ott nem is fognak azokkal törődni, a mint ezt tényleg tapasztaljuk mindenütt, a hol a politikai szabadság korlátozott. Tehát nem azért korlátozandók a népjogok, mert a nép éretlen, hanem megfordítva: a nép azért éretlen, mert nincs alkalmá a politikai megizmosodásra. »A népjogok mindegyike valóságos politikai iskolát — mondja Curti — és ezáltal hatalmas kultúrtényező«. Csak ezek teszik lehetővé az eszmék megérlelődését s a különböző érdekek érvényrejutását.

Kitűnően indokolja Macchiavelli ez ideológiák keletkezését: »A néppel szemben fennálló e balvélemény« — mondja a fejedelméről irt művében — »onnan ered, hogy mindenki félelem nélkül foghat rá bármi rosszra, még az ő uralma alatt is, míg ellenben a fejedelmekről mindig tiszteletteljesen és kíméllettel beszélnek«.

Ámde a huszadik század népe nem az a misera plebs többé, a mely ne tudná, hogy mindaddig, a míg ki nem vívta jogait, azokra éretlennek fogják tartani s tudja azt is, hogy nem valami nagy az igyekezet, hogy e megérlelődését siettesék.

A népjogok kiterjesztésének követelménye azonban csak a gazdasági és politikai viszonyok kölcsönhatásának felismerésével ölt nagyobb arányokat s a történelmi materializmus elterjedésével mind általánosabbá válik. Ezúttal azonban a népjogok fejlődésének csak egy fejezetére óhajtok kiterjeszkedni, arra, a mely a legradikálisabb népjog: a közvetlen néptörvényhozásnak s ezzel a tiszta demokráciának történetével s annak intézményi kifejezőjével: a referendummal ismertet meg bennünket.

A direkt néptörvényhozásnak, mely különböző kezdetleges formák között már évszázadok előtt fennállott, elméleti megalapítója Rittinghausen volt, a ki ez elméletét következő tételre alapította: »Némi gondolkodás után rájövünk, hogy oktalan dolog fehéret fekete által képviseltetni, általános érdeket magánérdek által, mely azzal homlokegyenest ellenkezik. Ha mindkettő egybehangzó volna, akkor nem volna szükség államra, nem, mert béke és igazságosság mindenütt önmagától honolna, ha pedig nem egybehangzó, akkor a logika tiltja, hogy néhány száz magánérdeknek tulajdonítsuk a törvényhozás jogát és

utóbbinak engedjük át a közjó ápolását, (*Die direkte Gesetzgebung durch das Volk. Zürich, 1893. 96. 1.*)

A népszuverenitás nem maradt meg szürke elméletnek. A szociáldemokrácia elterjedésével, mely az osztályuralom hibáira mind határozottabban rámutatott, előtérbe lépett ama követelmény, hogy a helyett, hogy egyoldalú érdekek érvényesüljenek a közérdekek rovására, maga a nép uralkodjék az összesség előnyére, az által, hogy a törvényhozást is saját kezébe veszi s azt maga végzi s nem mással végezteti, vagyis az önségélyt korlátlanul — tehát politikai téren is érvényre juttatja.

A régi demokráciát, melyet a néptől elragadtak, újra visszakövetelték, a változott viszonyoknak megfelelő módosításokkal. Bebizonyult, hogy a reprezentáció, a politikai munkamegosztás az osztályállamban nem alkalmazható a nélkül, hogy kizsákmányolással ne járna. Először a szavazati jogosultságot fektették új alapokra, majd több helyen a közvetlen néptörvényhozás vált követelménynyé.

Ez utóbbi követelmény megvalósulást csak egy államban nyert: Svájcban, hol az a referendumban jut kifejezésre, mely intézményt itt »a szervezett, békés, permanens forradalomnak« nevezik, mely mellett minden szociális megoldás erőszak alkalmazása nélkül fog létrejönni.

A referendum szóval eredeti jelentésében (tehát, mikor annyit tesz, mint a referálandó, a miről jelentést kell tenni) először Graubünden és Wallis kantonokban találkozunk¹ a 16. században, a mikor is a Bazerolban és Sittenben összeülő képviselőtestület mindaddig nem hozhatott fontos kérdésekben határozatot, míg a képviselők kiküldőiknek jelentést nem tettek és hozzájárulásukat ki nem eszközölték. Ily értelemben három századon keresztül használták a referendumot egészen 1798-ig s a restauráció idejében 1815-ben újból meghonosították. Hasonló értelemben használták a referendumot 1848 előtt a svájci népgyűlésen. Minthogy az egyes kantonok képviselői csak utasításaik alapján szavazhattak, oly esetben, mikor valamely ügyre nézve utasításuk nem volt, »ad referendum« vették a kérdéses ügyet.

Ma már más értelemben használatos a referendum szó, mint totum pro parte a népszavazás, közvetlen néptörvényhozás kifejezésére, s az előbbivel ma csak annyiban áll fenn analógia,

¹ Orelli: Das Staatsrecht in der schweizerischen Eidgenossenschaft.

a mennyiben ez is azt a gondolatot juttatja kifejezésre, hogy a nép hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy a kormány által kibocsátott javaslat törvényerőre emelkedjék.

Ennek a referendumnak, mint az ősi germán népszabadság maradványának első nyomaival a berni köztársaság történetében találkozunk, s mint minden politikai intézménynek, úgy ennek is, gazdasági okok alkotják a hátterét. Bern városa ugyanis 1439-ben a zürichi háború következtében nagyon eladósodván, a néptől nagy anyagi áldozatokat követelt, s ezeket csak az által remélte megszerezni, hogy a népnek a törvényalkotásban való részvételi jogot koncedálta. Ez azonban még reprezentatív jellegű, a mennyiben az érintkezés a nép és kormány között követek útján történt. Ebből fejlődött ki azután az idők során a modern értelemben vett referendum, melynek segítségével hozták a legfontosabb törvényeket: zsoldos katonák fogadását, idegen államokkal való szerződéseket, a cölibátusra, reformációra, parasztlázadásokra vonatkozó intézkedéseket minden 14 éven felüli férfi részvételével.

Nem egy világtörténeti jelentőségű kérdést látunk a referendum útján eldönteni. Így határozott Bern a burgundi háború, Zürich a reformáció tekintetében.

A városi patríciátus uralomra jutásával azonban a népjogokon mindinkább rést ütnek, mi számos küzdelmet eredményez. E küzdelmekből győztesen kerül ki a megújított referendum. Ez osztályharcok egyik főalakja az említett Micheli du Chrest, ki a nép számára azon jogot követelte, hogy a törvények fölött leszavazhasson és olyanokat javasolhasson, tette pedig ezt a bibliára, klasszikusokra és szokásjogra, vagyis korának tekintélyes érveire hivatkozva. E győzelemmel megszünt a törvényhozás egyes családok privilégiuma lenni.

A következő korszak: a francia forradalom és a napóleoni idők alatt a néptörvényhozás kérdése stagnál Svájcban, hol először a direktórium által oktrojált alkotmány, majd a Napoleon-féle mediáció akta útját állták az önálló fejlődésnek, ellenben ilyes törekvéseket látunk Franciaországban, hol Condorcet 1793-ban oly cenzúráról beszél, melyet a nép a törvényekkel szemben gyakorolhat, mint a vétónak egy fajáról és még ugyanazon évben a francia polgárok elé elfogadás vagy elvetés céljából egy alkotmány tervezetet terjesztenek, s ez az első referendum, a melynél nem korporatív, hanem egyénenként szavaztak a polgárok.

Svájcban csak az 1830-iki júliusi forradalom hatása alatt indul meg ismét a mozgalom a népjogok érdekében. Itt aztán a referendum kétféle formája kezd már kibontakozni: az alkotmány-referendum és a törvény-referendum. Vagyis nemcsak az alkotmányrevízió esetében bocsátják a népet a szavazó urnák elé, hanem az egyes törvények meghozatalánál is. A fejlődés-menet, a mint azt Stüssi¹ leírja, a következő: Először csak a kormány határozhat az alkotmány revíziója fölött, majd hosszabb határidőt szabnak meg, melyen belül egyáltalán nincs helye revíziónak. További lépés, hogy a néphez időnkint kérdést intéznek, óhajtja-e a revíziót, s egyúttal bizonyos számú polgár feljogosítatik arra, hogy e kívánságnak kifejezést adjon. Mindinkább szűnőfélben van az a felfogás, hogy az alkotmány szerződés a nép és a kormány között, és hogy előbbinek egyedüli joga, hogy utóbbi határozataihoz hozzájárulhat; a hatóságok jogait mindinkább megszorítják, s csakhamar úgy tekintetnek, mint a nép megbízottai, kik az ügyeket csak a nép által hozott alkotmány megszabta határokon belül intézhetik. Ennek további következménye azután az, hogy a népnek eredetileg csak az alkotmány létrehozására korlátozott részvételi jogát csakhamar kiterjeszteni kívánják törvények, sőt fontosabb rendeletek hozatalára is. Az uralkodó-osztályok tiltakoznak ez ellen s hosszas huzavona után a két ellentétes érdek kompromisszumaképpen létrejön az első koncessió: *a vétó*, melyet az 1831. évi st. galleni kantonális alkotmány honosít meg először. Az elvi álláspont, ez alkotmány 2. és 3. szakaszában jut kifejezésre. Az előbbi szerint: »A kanton népe szuverén. A szuverenitás, mint az államfenség és a legfőbb hatalom kifejezése a polgárok összességének kezében van.« A harmadik szakasz pedig így folytatja: «Ennek következtében a nép maga gyakorolja a törvényhozás jogát, minden törvény az általa történt elfogadásnak van alávetve, mely jogot azáltal gyakorolja a nép, hogy valamely törvénytől, ennek kibocsátása után, szuverenitásánál fogva a hozzájárulást és végrehajthatóságot megtagadhatja.« A taxatív felsorolt törvények, melyekre e jog kiterjed, csak az esetben lépnek életbe, ha promulgációjuktól számított 45 napon belül a nép vétó jogával nem él. E jog gyakorlásának pedig az a módja, hogy valamely politikai község 50 polgárának kívánságára községi közgyűlés tartandó, s abban megvitatandó, vajon

¹ Referendum und Initiative in den schweizer Kantonen.

a kibocsátott törvényjavaslat ellen éljenek-e vétójoggal, vagy sem. Ha a többség kifogást emel a javaslat ellen, úgy erről a községi tisztviselő a kerületi tisztviselő útján jelentést tesz a kantonális kis tanácsnak. Ha a törvényjavaslat ellen szavazók a kanton összes szavazó polgárainak felénél többet tesznek ki, úgy bukik a törvény. Egy teljesen indokolatlan, reakcionárius intézkedéssel találkozunk itt: azon jogosultakat ugyanis, a kik a szavazástól tartózkodnak, úgy tekintik, mintha a törvény mellett szavaztak volna a »qui tacet, consentire videtur« elve alapján, szemben a »qui tacet, nihil dicit« elvével. E vétót később Basel (városi) kantonjában is (1832-ben), majd Luzernben 1841-ben meghonosították. Zürichben 1847-ben a vétó meghonosítására irányuló kísérlet sikertelen maradt, ellenben Thurgauban 1849-ben és Schaffhausenben 1852-ben meghonosult, a st.-galleni 1861-iki alkotmányrevízió alkalmával pedig fenntartották. E vétó — Cohn szerint,¹ — bármily demokratikus intézmény is, a gyakorlatban való következetes keresztülvitele nem egyéb, mint konzervatív ható akadály új törvényekkel szemben. »Úgy hat, miként egy Lordok Háza, mi főleg akkor káros, ha a szavazók többsége egy égetően szükséges reformnak ellenszegül. Minthogy azonban ezt csak ritkán teszi s az első hévben történt ellenállás még nem zárja ki, hogy mindjárt ezután a rosszul informált szuveréntől a jobban informált szuverénhez lehessen appellálni, az egész kérdés lényegileg csak a törvényhozási reform elé gördített akadályoknak még elfogadható növelését jelenti.« Voltaképen azonban nem Cohn aggályai miatt nem nyert nagyobb elterjedést a vétó, hanem azért, mert negatív voltánál fogva kevésnek bizonyult s csakhamar kifejlődik a pozitív szurrogátum: az *iniciatíva*, a néptörvényhozásnak második nagyjelentőségű faktora.

Az *iniciatíva* a nép azon joga, melynél fogva a fennálló alkotmányok és törvények megváltoztatását, vagy új törvények kibocsátását követelheti. Ennek analógiája a kérvényezési, peticionálási politikai jog elnevezés alatt a legtöbb államban fennáll, különbözik azonban ettől az *iniciatíva* abban, hogy *kényszeríti* a törvényhozót bizonyos intézkedés megtételére, melyet azután a nép elé kell eldöntés céljából bocsátania. Az öskantonokban (Schwyz, Uri, Untervalden), mint azt Blumer részletesen leírja, (Rechtsgeschichte der schw. Demokratien) régi

¹ Die Bundesgesetzgebung d. Schweiz unter der neuen Verfassung.

keletű népjog az iniciatíva, ámde bizonyos korlátok között érvényesülhetett csak, a mennyiben nem volt iniciálható olyasmi, a mi »Isten dicsősége, vagy a haza üdve és becsülete ellen való«.

A többi kantonban csak az utolsó hat évtizedben fejlődött ki a kezdeményezési jog és pedig először Waadt-ban 1845-ben, Aargauban 1852-ben. Fennáll továbbá Zürichben, Zugban, Luzernben, Solothurnban, a Basel városi és Basel vidéki kantonban, Schaffhausenben és Thurgauban.

A zürichi alkotmány szerint ily kezdeményezés akár egyszerű kívánság, akár kidolgozott törvényjavaslat alapján indítható s mindkét esetben megindokolandó. Ha egy polgár, vagy egy hatóság lép föl ily kívánsággal, melyet a kantonális tanács tagjainak $\frac{1}{3}$ része, vagy 5000 szavazó polgár támogat, úgy a népszavazat dönti el, vajjon emelkedjék e törvényerőre vagy sem.

A néptörvényhozás azon kezdetlegesebb alakzatai, melyeket a vétónál s az iniciatívánál láttunk érvényesülni, határozott formát öltének a referendumnál, melyben az a demokratikus áramlat, mely az első két intézménynek utat tört, eléri tetőpontját.

A szoros értelemben vett referendumnak — mely Schwyz és Zug kantonokban már 1848 előtt ismeretes volt — fellendülését ugyancsak gazdasági okok idézték elő, a mennyiben Neuchatel kantonban 1858-ban annak következményeképen, hogy a nagy tanács egyoldalú érdekek kedvéért nagy mértékben megterhelte a kanton közönségét egy vasútépítésnél, behozták az ú. n. *financreferendumot*, mely szerint minden 500,000 frankot meghaladó kölcsön vagy pénzügyi engagement a nép hozzájárulását igényli. 1861-ben Waadt kanton e finánreferendum mellett helyet ad alkotmányában az ú. n. *fakultatív referendumnak*, mely szerint a nép leszavazni minden olyan törvényjavaslat tekintetében, melyet a kormány e végből *jónak lát* elébe terjeszteni, vagy pedig, mely fölött a népszavazást 6000 polgár kívánja. De még itt sem állapodott meg a referendum, hanem a következő nagy lépéssel a referendumot egyenesen *kötelezővé tették*. Bekövetkezett pedig ez a Basel vidéki kantonban 1863-ban, hol is kimondotta az alkotmány, hogy »minden törvénynek, általánosan kötelező határozatnak és szerződésnek a hivatalos lapban történt harmincnapos közzététele után a községi közgyűlésekben a nép elé *kell* terjeszteni elfogadás vagy elvetés végett, minél a szavazattöbbség dönt.

A népjogok e formáinak különféleségét gyönyörű egymásmellettségben szemlélhetjük a zürichi kantonális alkotmányban 1869-ből. Itt együtt találjuk az obligatorius referendumot az összes törvényekre nézve, az iniciatívát nagy terjedelemben, a fakultatív referendumot oly határozatok tekintetében, melyet a kanton-tanács a nép elébe terjeszthet s végül a pénzügyi referendumot új, 250,000 frankot meghaladó egyszeri, vagy 20,000 franknyi évenként visszatérő kiadások tekintetében.

Hasonló fejlődéssel találkozunk Bernben is, mely 1809-ben létesítette a kötelező referendum intézményét, majd Thurgau, Solothurn és Aargau követték példáját. Utóbbi kanton a 4 évre megállapított normalbudgetet is a nép által szavaztatja meg. Mihamar oly lendületet vett a népjogok kiterjesztésére irányuló mozgalom, hogy ez idő szerint a 25 kanton közül csak egyetlenben nincs meg a referendum és ez Freiburg.

A népjogok jelenlegi megoszlása tekintetében Orelli* a következő táblázatot állította össze.

I. Tiszta demokráciák az ősi falusi községek formájában: üri, 2 Unterwaiden, a két Appenzell, Glarus (2 egész és 4 félkanton).

II. Tiszta demokráciák obligát referendummal: Graubünden, Basel (vidék), Thurgau, Zürich, Bern, Aargau, Solothurn, Schwyz (7 egész és 1 félkanton).

III. Reprezentatív demokráciák: *a)* minden referendum nélkül: Freiburg (1 kanton); *b)* fakultatív referendummal, ide számítva a vétót is: St.-Gallen, Basel (város), Schaffhausen, Zug, Luzern, Waadt, Neuchâtel, Genf és Tessin (8 egész és 1 félkanton); *c)* csupán financerferenduma van: Wallisnak.

A régi reprezentatív demokráciák mindinkább tiszta demokráciává fejlődnek. Változatlanul csak a kis kantonokban található falusi községek maradtak, melyek a régi svájci szabadságot a maga őseredeti mivoltában tartották fenn. Ez a népjogok állása a kantonokban. Magában az államszövetségben, az 1874. évi szövetségi alkotmányban e demokratikus áramlatok szintén méltánylásra találtak. Itt ugyan a nép csak mint egyik faktora a szuverenitásnak szerepel, s nem mint annak letéteményese, de a fakultatív referendum törvénybe iktatásával megindították azt a lavinát, mely minden reakcionárius ellenáramlatot el fog söpörni s a népszuverenitást fogja diadalra

* Id. munkájában.

juttatni. A szövetség alkotmányának 89. szakasza így szól: »Az államszövetséget érdeklő törvények, valamint általánosan kötelező szövetségtanácsi határozatok, melyek nem sürgős természetűek, elfogadás vagy elvetés végett a nép elé terjesztendők, ha ezt 30,000 svájci állampolgár, vagy nyolc kanton közönsége kéri.« A reakció bizonyos fokú érvényesülése félreismerhetetlen; már a törvény szövegezése is szerencsétlen e helyen: »a mennyiben azok nem sürgős természetűek«. Ezáltal ugyanis nagyfotosságú határozatoknak a nép elé vitele a szövetségtanács sürgösségi indítványával kijátszható.

Ha tekintetbe vesszük, milyen küzdelem előzte meg e szakaszt, úgy méltán tarthatjuk ezt, még ilyen formájában is vívmánynak.

A legjelentősebb érv, melyet a referendumnak az összállamban való meghonosítása ellen hangoztattak, az volt, hogy az államszövetséghez nem illik a referendum, mert a tiszta demokrácia formái nem egyeztethetők össze az államszövetségképpen kifejezésre jutó reprezentáció eszméjével. E szerint a központi állam szuverenitása vagy a kamaráknál van, a mely esetben a föderatív elemnek eleget teszünk, vagy pedig közvetlenül a népnél, a mi azonban csak egy egységes államnál lehetséges. Ezen érvet pedig azzal támogatja felhozója: Orelli, hogy az észak-amerikai Egyesült-Államokban sincs se referendum, sem vétó.

Minden ellenargumentumnál jobban megcáfolta e ferde elméletet a praxis; a referendum hathatós alkalmazása és a küzdelem annak kötelezővé tétele érdekében. A fakultatív referendum mellett fennáll az összállamban az iniciatíva is, de csak az alkotmány módosításra vonatkozólag; mihelyt 50 ezer polgár az alkotmány változtatását követeli, a népszavazást el kell rendelni. Vitás, vajon e jog csak az egész alkotmány revíziójára vonatkozik-e vagy pedig annak egyes cikkeire is. A szövetségtanács, mely az alkotmányt hitelesen magyarázza, úgy döntött, hogy e jog csak totálrevízióra irányul s nem egyúttal parciál-revízióra is.

A tulajdonképeni néptörvényhozás tehát általában úgy az összállamban, mint a kantonokban is kizárólag az alkotmány tekintetében áll fenn s ez abban áll, hogy (az egyetlen Freiburg kivételével) nem a kormányok, hanem a nép állapítja meg s módosítja azt; ezen általános alkotmányreferendum mellett a fontosabb törvények a nép többségének nyílt, vagy hallgatólagos

hozzájárulását követelik. Ez az általános képe a svájci néptörvényhozásnak. A referendum eredményeiről ezeket írja Curti:

»A nép nagy többségének részvétele az alkotmány létesítésénél, ennek nagyobb tekintélyt ad, s tartósbb fennmaradást biztosít, mint oly írott alkotmányok, melyeket a nép akarata ellenére oktrojáltak.

1874—1897-ig az összállam alkotmányának totálrevízióját egyszer, parciálrevízióját 12-szer kérték; a szövetség összességét érdeklő 187 oly törvény közül, melynél a referendummal élhetek volna, mindössze 24 esetben éltek. Alkotmány-iniciatívával 3 esetben éltek. Tehát 24 év alatt 28-szor foglal helyet az összállamban a népszavazás (beleszámítva az 1874-iki alkotmány-módosításnál történt szavazást).

Kötelező referendumnak 1897 februárig 199 törvényjavaslattal szemben volt helye a különböző kantonokban (főképen Zürichben), igénybe vették 12 ízben. Ez adatok megcáfolják a referendum ellenében tett azon ellenvetést, hogy a nép túlságosan visszaél hatalmával. Azt a másik ellenvetést, hogy t. i. a sok szavazás kifárasztja a népet megcáfolja az, hogy 1894-ben a vasutak államosításáról szóló törvényjavaslatnál a szavazatjoggal bírók 80%-a élt jogával.*

A referendum és kiegészítői: a vétó s az iniciativa nyomán oly eredményekkel találkozunk, mint a minők a letelepedési jog kiterjesztése, az ingyenes népoktatás, a progresszív adó, a gyári törvény, vagyis e népjogok nem maradnak a politikai élet határain belül, hanem egyúttal szociális tartalmat is adnak az általuk létrehozott intézményeknek. A svájci néptörvényhozás története azonos a szociális felszabadulás történetével, a mennyiben a jogosultak körébe új osztályok lépnek.

A demokratikus állameszme fent vázolt evolúciója közepette talált különböző formák közül kétségtelenül a referendum az, mely a demokratikus gondolatot legtökéletesebben fejezi ki s legmagasabb fokán áll azon kiművelődésnek, melyet e formák mindezideig elértek. A fejlődés e folyamán mindinkább beigazolódott, hogy a parlamentarizmus, mint az osztályuralom terméke, ennek túlkapásaival szemben nem nyújt védelmet, beigazolódott továbbá, hogy a valódi demokrácia nem az, a hol a nép csak a képviselők kiszemelésével bíbelődik, hanem a hol közvetlenül befolyik a törvényhozásba, tehát nem a hol személyekkel fog-

* Resultate d. schweizer. Referendums.

lalkozik, hanem az intézményekkel. Semmi más módon nem juthat a közakarat úgy kifejezésre, mint a közvetlen néptörvényhozás, a referendum útján. A legtökéletesebb, legáltalánosabb szavazati jog sem képes minden érdeket kifejezésre juttatni, ha e szavazati jog a személyek, reprezentánsok választásával kimerül. Ép ezért a referendum egyedüli hathatós korrektívuma a szavazati jog tökéletlenségeinek. Másrészt azonban megköveteli, hogy a szavazati jog minél általánosabb legyen, mert e nélkül minden népjog illuzóriussá válik.

Az iniciatíva, vétó és referendum fejlődésmenete közben ez intézmények annyi átalakuláson mennek keresztül, hogy a határok közöttük néhol el is mosódnak. Így pl. az iniciatíva, mely valamely törvény eltörlésére irányul, lényegileg nem különbözik a fakultatív referendumtól, mely által egy újonnan kibocsátott törvényjavaslatot bocsátanak a nép döntése alá. De azért mind a háromra szükség van, a vétóra, mint az államgépezet fékező, az iniciatívára, mint annak hajtó erőjére s a referendumra, mint annak regulatorára. Mint *eszköz* mindegyik önálló, s csak a *cél*, a tendencia közös: *a direkt néptörvényhozás*.

Parlamentarizmus helyett referendum, a nép által határozott időre választott tisztviselők, mint végrehajtó hatalmának közegei, osztálybíróság helyett esküdtszékek az egész vonalon, ide fog fejlődni a Montesquieu-féle szentháromság.

Ezen határokig terjeszkedhetik csak a burzsoázia demokráciája, ezt elérve az osztályállam megtette a magáét. Mindaddig, míg az érdekeknek oly különféleségével találkozunk, mint a milyen a kapitalisztikus termelésnek szükségszerű folyamánya: addig az összes érdekek érvényre jutásának tökéletesebb módja a referendumnál nem képzelhető, azért ez a polgári társadalom ideálja.

A gazdasági szociálizálódást nyomon fogja követni az érdekek szociálizálódása s a jövő társadalomnak nem lesz szüksége a referendumra. Az osztályállammal együtt ez is le fog omlani, mert nem lesz rá többé szükség, mint az osztályuralom fékjére. Az érdekeknek politikai organizációja: az érdekképviselőlet alapján a kizsákmányoltatástól való minden aggodalom nélkül fog végbemehetni.

* * *

Jóllehet csak Svájcban nyert eddig a közvetlen néptörvényhozás a referendum útján intézményi szervezetet, mind a mellett a külföldi államokat sem hagyta érintetlenül e hatalmas áramlat. Főleg Franciaországban van sok híve és nagy irodalma, melyben a Kittinghausen-féle eszméknek nagy propagátora akadt *Considérant*ban. Egy időben a referendum meghonosításának eszméjével is foglalkoztak, sőt azzal, főképen Parisban és más nagyobb francia városok kommunális ügyeinél meg is próbálkoztak,¹ olyformán, hogy egyes ily ügyek elintézése urna előtti szavazásokkal történt, a mennyiben azokat a prefektus, mint állítólag törvényteleneket meg nem hiúsította. 1895-ben a párisi községtanács 33 szóval 31 ellenében elhatározta, hogy a városi vasút tervezetét a választók által dönteti el, azonban a Szajna-prefektus megakadályozta e határozat keresztülvitelét. A kamarában is sokszor tették már szóvá, főleg Bonapartista képviselők, újabban pedig a szocialisták. Charleroisban és Pas de Calaisban a munkások oly referendumot honosítottak meg, mely által esetről-esetre eldöntik, sztrájkba lépnek-e, vagy sem. Belgiumban Loránd képviselő önkéntes népszavazásokkal tett kísérletet, melyekkel a választói jog különböző kérdéseit döntötték el. Brüsszelnek s néhány más városnak összesen mintegy 92,000 választó polgára adta le ez alkalommal szavazatát. Ezáltal a referendummal Belgiumban széles körben megismerkedtek s ha nem is honosították meg, az érdekében kifejtett agitáció nagy mértékben hozzájárult a választói jog kiterjesztéséhez. A belga király az ú. n. *referendum royal* hívének vallja magát, mely szerint a király a kamarák határozatai ellen állást foglalhat s azokat a nép ítélete alá bocsátja.

Angliában az ú. n. *local optio* intézménye mutat némi analógiát a referendummal. A *local optio* oly községi szavazást jelent, melynek helye van azon törvényhozási kérdésekkel szemben, melyeket a birodalmi törvény a község jogkörébe utal. De az általános referendumra is kezdtek már gondolni, midőn az ír-kérdés tekintetében a két ház nem tudott megegyezésre jutni. Ily esetekben mondták — döntsön az angol nép.

Olaszországban főleg az ott uralkodó korrupció ellen-szeréül óhajtanák alkalmazni. 1893-ban a milánói *Secolo* így ír: »Hogy volna lehetséges a korrupció egyáltalán, vagy oly nagy mértékben, ott, hol a kamara jogai meg vannak

¹ V. ö. Curti: Die schweizer. Volksrechte. 78. s köv. 1.

szorítva, ha bizonyos törvényeket csak előkészíthet, és javasolhat s azok fölött a nép szavaz le. Képzeljük csak el, hogy ama fontos törvények, melyek az adókra, közmunkákra, vasútakra, hajózási vállalatokkal kötött szerződésekre, bankprivilegiumokra vonatkoznak, a nép által döntetnek el, úgy a mint ez Svájcban történik . . .«

Svédországban a radikálisok és a munkások egy ú. n. népparlamentet létesítettek s ott a referendumot életbe léptették, hogy ennek az állami intézmények közé való felvételét előkészítsék. Több mint 200 ezer polgár tagja e népparlamentnek.

Németországban a demokrata párt programjában a következő passzust olvassuk: »A közigazgatási élet kiépítése, a népszavazás lehetővé tétele által alapvető törvények fölött.« Az 1893. évi zürichi nemzetközi munkáskongresszuson pedig hozzájárultak a következő rezolúcióhoz: »A mai társadalomban a képviselőtestületek nem tükröztetik vissza híven a képviseltek gondolkodásmódját és követelményeit« és hogy »a képviselői elv keretein belől honosítsák meg az iniciatíva és referendum« jogát.

Magyarországon a szociáldemokrata párt programjának 2. pontjában követeli a referendumot, iniciatívát és vétót. Egyébként azonban csaknem teljesen ismeretlen e kérdés minálunk. De nem nagyon sokára nálunk is szó lesz róla, még pedig előreláthatólag hasonló körülmények között, mint Angliában. Az általános titkos választói jog alapján összeülő parlament képviselőházából ki fog szorulni a feudális »nemzeti« demokrácia s a főrendiházban fog tömörülni, s így nincs kizárva, hogy radikális törvényjavaslatok tárgyalásánál a két ház nem fog megállapodásra jutni, hiszen már tizenkét évvel ezelőtt is, a mikor a radikalizmus szárnyait bontogatta nálunk, az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásánál egy alkalommal igen kiélesedett az ellentét a két ház között.

De addig is, a míg a fenti prognózis valóra válik s a nép mint a parlament két házának bírja fog részesülni ama jogokban, melyekért ma már minden jogállamban küzdenek, talán érdemes volna Loránd belgiumi módszerével kísérletezni. Ez után a magyar közönség is jobban megismerkednék a referendummal és hátha nálunk is azzal az eredménnyel fog járni, mint Belgiumban: hogy ez úton kivívunk egy tisztességes választói jogot.

Bolgár Elek.

LÉLEKTANI MEGJEGYZÉSEK A PROGRAMMZENÉRŐL.

Tulajdonképpen célszerűbb a »melodráma« kifejezéssel élni, mert ez a művészetfaj inkább zenével körülfont *tartalom*, mint tartalommal kitöltött *zene*. Hogy egészen pontosá tegyük a fogalmat: melodrámán érteni akarunk minden, az érzelmek, lelkiállapotok, események, jellemek és gondolatok szimbolizálására szánt zenei terméket, melynek alapelemeit és fölépítését eme szimbolizáló cél határozza meg s melyben így csak másodsorban, a mennyiben ama főcél megengedi, jutnak érvényesülésre a zenei szépségnek hosszú fejlődésben kiválasztódott formái.

A melodrámának a zenétől való elkülönítését tehát a szerző intenciója határozza meg, mely világos nyomát hagyja a mű konstrukcióján. Mindamellett megeshetik, hogy a hallgató zeneként hallgatja a melodrámát, és viszont — a saját egyéni pszichikai alkata szerint.

Ilyen értelemben tehát programzene nemcsak, hogy lehetséges, hanem van is. Van egy hangzó művészet a költészeten kívül, mely valami tartalmat *próbál* a hallgatóval közölni. E művészet úgy tekinthető, mint a zenének a költészettel való kiegyezkedési kísérlete, melyben mindkét művészet enged valamit; a zene felad a maga formai, zenei szépségeiből, hogy tartalomnak felelhessen meg, a költészet felad a kifejezés érthetőségéből és egyértelműségéből, hogy harmóniakban és dallamokban beszélhessen. A zene részéről a költészethez való ugyanoly természetű közeledés, mint a szimbolikus költészet, a költészet közeledése a zenéhez. Mindkét művészetfaj zenei hatónak tartalommal való összefűzése azzal a különbséggel, hogy e muzikális hatót amott a beszéddé dezorganizálódott melódia, itt a melódiává szőtt beszéd szolgáltatja.

Ha fejlődés-törvényeink igazak, egyik sem lesz hosszúéletű, mindkettőt a még nem eléggé diszintegrálódott elemek pillanatnyi összeszövődésének kell tekintenünk.

A nagy fejlődés történeti hatóinak mellőzésével (melyek a jelen cikknél sokkal terjedelmesebb történeti igazolást igényelnének) megkísértjük vázlatos képét adni e művészetfaj lélektani forrásának s ennek alapján rámutatni bizonyos nehézségekre, melyeket ez a műfaj a komoly műélvezet s az értékítéletek egyértelműségével szemben mindenkor támasztani fog.

I.

E folyóirat f. é. júliusi számában a zenéről szólva, egy rövid utalás formájában a programzenét is érintettem, nehogy félreértessem s a zenéről mondottakat az olvasó ne terjessze ki a zenével ma rendesen egy fogalom alá vont melodramára.

Beszéltem ott hiper-érzékeny lelki alkatú egyénekről, a kik tudatelemeiknek igen labilis volta, illetve asszociációiknak könnyűsége, gyorsasága és nagy változatossága folytán igen különös és érthetetlennek látszó asszociatív kapcsolatokra tesznek szert, a melyek gyakran állandósulnak és rendesen bizonyos szóhoz (tehát hangpercepcióhoz) fűzött reprezentációban állanak, mely reprezentációknak (rendesen konkrét, vizuális képek) az illető szó jelentésével való összefüggésük, t. i. az alkalom, mely a kérdéses asszociációt megteremtette, rég elfelejtődött.

Az ilyen reprezentációk egyik gyakori formája a sokat emlegetett *színes hallás*. Elég gyakran találkozunk oly egyénekekkel, a kik bővebb kikérdezésre részletesen beszámolnak arról, hogy az egyes kifejezések tudatbeli reprezentációja náluk milyen színű betűkből összerakott szó. Vannak egyének, a kiknél minden betű állandóan a saját színével jelentkezik, másoknál a szó kezdőbetűje az egész szó színére módosítólag hat. Bibot azt mondja, hogy ezekre nézve úgyszólván általános a megegyezés abban, hogy ilyen elfelejtett alkalmak szülték ez asszociációkat, mert semmiféle összefüggést nem találtak ez adatokban a betűk és színek között, mi az egyéntől függetlenül állandóan visszatérne. így az *a* betű egyik embernek vörös, másiknak sárgászöld, harmadiknak kék stb.

Más megjelenés-formája ez elfeledett származású kapcsolatoknak az említett cikkemben felhozott eset, melyre néhány példát is idéztem. Szók, a melyeknek konkrét reprezentációja

nem kínálkozik a tudat számára, az abstrakcióba nehezen törődő gyermektudatban ily esetleges társulásokkal szereznek tudatbeli reprezentációt. Ezek alakulása az írástanulás ideje elé esik, és konkrét képeit a betű lassankint kiszorítja egyik embernél gyorsabban, másiknál későbbben.

Ilyen, a konkrétságot nélkülöző kifejezések a gyermekekre nézve a hét napjainak, a hónapoknak neve, nem látott városok nevei, személynevek és más absztrakt szók pl. öröm, jószág stb. melyek értelme még homályos a szűk kis tudatvilágban.

Így fűződik — más konkrét reprezentáció s betűkép híján — az ilyenfajta szavakhoz bizonyos kép, a mely ama szónak első, vagy különösen kedvező tudatfeltételek közt való-hallásakor éppen a tudat felszínére került. Hogy az amott mon-dott példákat még szaporítsam, íme néhány:

Kedd: nagy kékesszürke savanyú paprika;

Szerda: piszkos fazék (ellenszenves nap);

Csütörtök: szürkeszőrű partvis;

Péntek: kopott, szürke, hegyes kis paraszt kalap;

Szombat: kék batyú.

Látjuk, hogy a gyermeklányka, a kiben ezek az asszociációk kifejlődtek, az ő kis háztartási képeivel egészítette ki a neki absztrakt voltukban távolálló szavakat. Ezek a képek oly állandókká váltak, hogy felnőtt korában is a megfelelő szók tudatbeli reprezentánsai gyanánt szerepelnek, helylyel-közzel kiszorítva a szók betűképe által, mely ráíródik a képre s mögötte a kép lassankint a felismerhetlenségig elmosódik.

Ilyen eltűnőben levő képek:

Máza: betűkép, erősebb emlékezésre előjön egy jól ismert zöld nyelű olló.

Paula: valami barna folt, kályha, vagy emberváll, elmosódott. Csak betű.

Ezek a képek mind kedvező tudatfeltételek közt való együttességből származhattak. Egy-egy adatot is nyújt az emlékezet. PL:

Nina: virágos selyem napernyő.

Erre vonatkozólag az illető emlékszik egy, a gyermekkorában először kapott virágos selyem napernyőre, melyet ő játszadozva rongált, miközben egy ott időző rokon az édesanyját „Niná”-nak szólította.

Érdekesek az abstrakciókra előlépő asszociációk:

Jog: férfikabát egyik fele, válla és karja;

Jóság: kendőbe takart mutatóujj, mivel a gyerek száját mossák;

Ok: o alakú száj;

Cél: nagy karika.

Érdekes eset az ily absztrakt szóknak pusztá színekkel való reprezentációja. Pl. egyik egyetemi lánytársam a hét napjaira szánt munkaterveit színfoltokba illeszti, melyek mindegyike a hét egy-egy napját képviseli. Ezek eredete szintén az első gyermekkorra esik és egészen elfelejtődött. Használata a szó-reprezentációt pótolja. A színek a következők:

Hétfő: kissé piszkos fehér habszín;

Kedd: sárga, recés;

Szerda: kékesszürke, recés;

Csütörtök: vörös-sárga, naplementi felhők;

Péntek: sötétzöld szürkésbe menő, recés;

Szombat: sötétbarna, pirosba játszó, pontozott;

Vasárnap: bordó, recézett.

Ezen asszociációk meglepő volta eléggé meggyőzhet arról, hogy lehetségesek a tudatelemek közt oly kapcsolatok, melyek semmiféle tartalmi rokonságot, sőt a legkisebb közösséget sem tételezik fel, hanem csupán a kedvező tudatfeltételek közt történt időbeli együttesség teremtette őket, s hogy az ily kapcsolatok is válhatnak olyan egységgé mint akármilyen logikai egyesülés, így kifejlesztve az egyéni tudatnak és *csakis az egyéni* tudatnak használatára egy képnyelvet, melyre ő a külső világgal közös szavait lefordítja.

II.

Zenei tekintetben az ilyen alkat oly módon nyilatkozik, hogy bizonyos hangcsoportokhoz más érzetmezők adatai asszociálódnak s állandóan visszatérnek. Az ily alkatú abszolút hallású gyermek tudata a benne inherens, organikus eredetű hajlammal fogva nagy érzelmi együtthatókkal fogadja be a zenei hangokat s az akkor felszínen levő legintenzívebb tudatelemmel akaratlanul összeszövi s így születnek egyes hangnemek színei, azoknak megfelelő és a későbbi zeneszerző kompozícióinak hangnemét megdefináló hangulatok. Ezek a hangulatok azonban nem a hangnemek, hanem az egyéni psziché függvényei, kivéve bizonyos eseteket, melyekben a különböző egyének megegyezése oly külső okokból magyaráz-

ható, mik ismét nem függnék össze tartalmilag a hangnem minőségével.

Az egyén tapasztalataiból, azaz időbeli összeesésből származó ily zenei asszociációk rendszeren azon hangnemben írt zeneművekre vezethetők vissza. Pl. egy fiatal zeneszerző, a kinek egy-két instrumentális művét olasz városokban már bemutatták s a kinek asszociációit e tekintetben a legtanulságosabbaknak találtam, így referál:

A-dur: Rózsaszín, fehér. Kedves, tavaszi, reggeli hangulat. Tánczenére hajló. *Goldmark* „*Im Frühling*”-je lehet az oka. Nagyon szerettem azelőtt, de most hamar megunom, fáraszt. Mióta egyszer három fugát komponáltam A-durban vizsgára. Megfektűt.

G-dur: Széles, joviális, zöld. Sok blazírság. Hat esztendő koromból való hangulat: az idősebb nővérem, egy kis lap, melynek címlapján esőben kocszó gyerekek vannak. Kedves, jó emlékü, szép hangnem. A nővérem asztalfiókjának a szaga is eljön a G-durra.

H-dur: Átszellemült szerelem. Angyalok, szférák zenéje. *Talán a Tristan végének a befolyása.* Karmin, ultramarin-kék, lila.

Ha ezekhez még a múlt alkalommal említett, a B-durra vonatkozó példát is csatolom, akkor előttünk áll néhány példa arra, hogyan befolyásolja egy-egy véletlenül összeeső helyzet, egy-egy azon hangnemben megismert zenemű az ilyen különös és a programzenéhez vezető asszociációk alakulását. Egy, a hangnemhez tapadt kép vagy hangulat aztán a saját asszociáló tendenciája folytán egész sorozatnak megteremtője lehet, mi szintén állandósul. Ilyen példák, melyeknél azonban az alap-hangulat kulcsa már elveszett:

E-moll: naiv, nőies, ártatlan szerelmi vallomás. Néma panasz. Sóhaj, melyet egynéháay könnyesepp kísér. Remény a közeli, tiszta C-durban feloldani és ebben dicsőülni. Természetében egyszínü. Világoskék. Talán egy ifjú leányhoz hssonlíthatjuk, ki fehér batiszt ruhájára egy széles világoskék szalagot tűz és templomba gyónni megy.

B-moll: különö, többnyire éji csuhában jár. Soha sincs jókedve és csak ritkán látjuk elégedetten. Haragszik — de miért, talán nem is tudja — ilyen volt az apja is (?) Isten és világkáromlás; nincsen

megelégedve sem önmagával, sem az egész világgal.
Előkészület az öngyilkossághoz — elesni, elbukni.
Kékes szürke.

Elképzelhető, hogy midőn az ilyen asszociációkkal berendezett tudat komponálni kezd, a származott zeneműben ki akarja fejezni a megfelelő alaphangulatot, azaz a kifejezendő hangulathoz képest fog válogatni a hangnemekben. Ezek azonban nem mindig állandók. Pl. Ges-durról először ezt írja:

Ges-dur: győzelem a nehézségeken; túlhaladt akadályok utáni szabad fellélegzés. Egy lélek, mely sokat küzdött, nélkülözött, de győzött. Karmin. Két év múlva így ír:

Ges-dur: sok szép szín. Falusi távoli muzsika, verklis, délutáni sárgás, beteges napfény. Apró, filigran zsuzsu.

Tehát a hangulat nagyon is erős transzformációt szenvedett. A H-dur pl., melyet az imént átszellemült szerelemnek írt le, 2 évvel ezelőtt így szerepelt:

H-dur: Rikító színezés, vadság, harag, gyűlölet, féltékenység, a szív minden terhe H-durban nyilvánul.

A H-dur transzformációját, úgy látszik, tényleg a Tristan teremtette meg, melylyel a szerző foglalkozott azóta. Vannak azonban teljesen állandósult hangulatok is, melyeket két év múlva majdnem szórói-szóra ismételtén kaptam meg. Pl.:

As-dur: Halottak országa. Halál, sír, pusztulás, végítélet, örökkévalóság. Csak kegyeletes ujjakkal nyúljunk e hangnemhez.

És két év múlva:

As-dur; Nagyon gyászos. Egyetlen dur, a mi gyászos.
Jó szív.

Vagy:

D-dur: Győzelmi hangok. *Harci* zaj. Diadalmámor. Bíborvörös.

D-dur: Diadalmas hangnem. Ünneplés. Cinóber.

Vannak hangnemek, melyeknek asszociatív járulékaira nézve majdnem teljes a megegyezés. Pl. a C-durra mindenki azt mondja, hogy abban egyszerűség, tisztaság, keresetlenség, őserő van felhalmozva. Igen alapos valószínűség utal arra, hogy ez a C-durnak alaphangnem, azaz módosító jelek # és b nélküli voltából származik, minek az egyszerű, ős, tiszta stb. csak hangulatosabb befejezése. Az Es-dur mindenkinek hősies és

hihető, hogy Beethoven is ezért írt ebben a hangnemben eroikát. Hősiességét azonban a rézfúvóktól veszi, melyeket a »hős« katonákkal egybekapcsolni a tudatunk megszokott. Más megfelelések a közkézen forgó nevezetesebb zeneművek szuggerálta hangulatból fakadnak és lesznek az ily asszociációkkal bíró zenészek között közel általánossá.

Pontosabb és részletesebb igazolásra még kevés az adat. Néhány ilyen alkatú zeneszerzőt említhetünk azért, akik azonban a pszichológiai kutatás forrásai gyanánt szolgálható alap-asszociációikat magukkal vitték a sírba, csak egy-egy megjegyzés, egy-két levél vagy odavetett gondolat maradt ránk.

Liszt Ferencről pl. kétségtelen, hogy legalább is színpadkapcsolatai voltak, hisz ismeretes róla, hogy dirigálás közben a legkomolyabb utasításként adta ki olykor, hogy »kékebben« vagy »vörösebben« játszanak. Wagnernek pedig egész élete munkásságát e különös pszihikai alkat határozta meg, melynek elég bő bizonyosságát adta Beethoven, Liszt és a saját műveihez írt programmagyarázataiban.¹

III.

Az egyes hangnemekhez fűzött asszociációk részletesebb és többirányú kifejlődést nyernek az illető hangnemekben megkomponált zeneművekben. Itt az asszociációk egyenes kihívására tág terjedelem nyílik. Első irányító e tekintetben a ritmus a hozzátartozó tempóval, mely megadja a műnek motorikus jellegét. E motorikus elem igen gazdag asszociáció-forrás, melynek leírását Hanslicknál² elég részletesen és jól megtaláljuk. A gyorstempójú változatos ritmusú tételek alkalmasak a vígság, üdeség, könnyűség, tréfa megszólaltatására, erősebb dinamikai árnyalással makacsság, erő, haragkitörés és minden sztenikus szenvedély eszünkbe juttatására (de nem felköltésére) a lassúbbak komolyság, egykedvűség, méltóság, bánat, lemondás stb. stb. »kifejezés«-ére. Viszont azonban a tempó ellenére a melódia, hangszín teljesen átformálhatja a mű »hangulatát« úgy, hogy az egyes zenei formák kifejező erejének mikéntjére nézve csak nagyon kevés és nagyon speciális esetet lehet felhozni és ezen esetekben is a hangulat-definíció oly tág, hogy az egyéneknél

¹ *Programmatische Erläuterungen*. Schriften u. Dicht.

² *Vom Musikalisch Schönen*.

más-más irányú hajlandóság a legmesszebbre viheti egymástól ugyanazon tétel keltette két egyén hangulatát.

A színezés, vagyis a hangszerelés ismét különös természetű asszociációkkal kedveskedik annak, a kinek tudatában zenehallgatás közben hely van számukra. Az orgonával és kórossal vallásos, a rézfúvókkal harcias, a flótákkal idilli, pásztori hangulatot lehet ébreszteni. A ritmus és hangszín-adta hangulat-irány éleszthető még a melódiával, melynek bizonyos intervallumai s bizonyos intervallumainak egymásutánjai szintén érzelemgyűthetővel, sőt igen szeszélyes asszociációkkal is járhatnak.

A melódiához, vagy annak már kis töredékeihez is járuló igen határozatlan irányú és tartalmú érzelmi koefficiens a leírt mozgékony tudatvilágú egyéneknél óriási apparátussal jelenik meg s a ritmustól, hangszíntől és *harmóniától* még külön-külön irányítást kapva egész részletes érzelmi szférává alakul. Ennek a különböző egyének tudatvilágában felvett formái nagyon messze térnek el egymástól. Hangulat nem jön mindenkinek önként a zenehallgatáskor, úgy értem, hogy gyászinduló hallgatása közben vagy komponálása közben nem sir szükségképen az ember. Azonban, ha akar a hallgató hangulatot találni és keres, valamit rendesen talál. Ha pedig előre megmondják neki, hogy ezen mű ezt és ezt akarja kifejezni, akkor meg épen azt fogja találni a legtöbb ember, hogy tényleg azt fejezi ki.

Az érzelem-analógiákkal könnyű játszani. Még könnyebb az általuk termelt metaforákat metafora voltukból kivetköztetni. A zenében erre kétszeres a veszély. Emotív eredetéből még annyi megmaradt, hogy bizonyos érzelmi koefficiens kapcsolható a zene formáihoz és ennek révén a zene kapcsolatba kerül ugyanily együttthatójú más tartalmakkal, azoknak a neve átvődik zenei fogalmak jelölésére, az elnevezés metaforikus volta feledésbe megy és a konfúzió, a vitatárgy megszületett.

Nem az a baj, hogy a kifejezések metaforikusak, hanem az, hogy elfeledjük, hogy metaforikusak. A zenében másképp nem alkalmazhatunk elnevezéseket, hacsak külön, új szókat nem akarunk mesterségesen gyártani. Nem lehet másképp eljárni, mert a zenének, a zene formáinak s elnevezendő egységeinek nem felel meg objektív valami, a mit a nyelv már kénytelen-ségből elnevezett. A zene olyfokú fejlődése, melyen külön, elnevezendő fogalmakat tesz a nyelvképző tudat elé, a nyelvfejlődés oly korszakára esik, melyben az már elnevezte azon fogalmakat,

melyekkel ezen új, zenei fogalmakat az érzelmi együttthatók közössége vagy más analógiák révén összekötetésbe lehet hozni, így természetes, hogy a meglevő szó alkalmazódik metaforikusan az új szót igénylő fogalomra.

Egész zenei frazeológiánk ilyen. Minden elnevezés metafora. A zenei *gondolat*, a *frázis* vagy *mondat*, a *lírai*, *epikai* és *drámai* zene, a zene *megértése* stb. stb., mely kifejezések mindenképpen értelmét a zenére külön kell megdefiniálni, mert azon eredeti értelem változatlan átvitele kísértésül szolgál oly félreértésekre, hogy a zenei gondolatnak a hangokon kívül más »tartalma« is van, az epikai zene mesél, a zeneértés annyi, mint kitalálni, miféle képet, hangulatot stb-t »jelent« az a hangzó valami, a mit az értelem kedvéért alkotott szók analógiájára gondolnak el.

Ugyanígy módon metaforának kell tekintenünk — mert másképp nincsen értelme — minden olyan kifejezést, mely a zeneművek humoráról, szellemességéről, világgyűlöletéről, dacosságáról stb. stb.-ről beszél, mely jelzők mindenképpen, az adott esetekben más-más *zenei*, vagyis ritmikai, melódiai és harmóniai tulajdonság felel meg, a mi alkalmas egyik másik emberben, olyanféle impressziót ébreszteni, mint egy humoros, egy szellemes, egy világgyűlölő, egy dacos ember. Azonban nem lehetetlen, hogy a mely zenei tulajdonságot valaki világgyűlöletnek nevezi, azt egy másik hősiességnek fogja minősíteni, a harmadik talán szenvedélyes szerelemnek — a maga egyéni asszociációi szerint. És lehetséges, hogy a szerző, a ki az illető művet komponálta, a kérdéses hely szerkesztésénél egy régebben váratlanul felötlött melódiát választott ki a zenei alkalmasság szerint és csupán nagy muzikális gyönyörűséget érzett, hogy azt a témát olyan pompásan be tudta állítani és fel tudta szerelni. Természetesen az is lehetséges, hogy a szerzőnek komponálás közben nagy érzései, színgazdag asszociációi voltak, ha t. i. az imént leirt labilis, mozgékony tudatvilágú emberek közé tartozik.

IV.

A zenét igazi, formai szépségeitől majd mindig megfosztó emez asszociációknak, azaz a programzenének vagy melódrámának gyors elterjedése nem épen arra enged következtetni, hogyan az ennek megfelelő alkatú emberek a nem asszociálok felett oly határozott túlsúlyban volnának. Elterjedésében igen

nagy része van az emberek, különösen a művészi hajlamú emberek nagy szuggesztibilitásának. A művésztermészet impulzív és az egyszer elismert nagyságok által könnyen szuggerrálható. Wagner a zenetörténetben korának hatalmas hipnotizálója, mely színes álmot még most sem vonult el s egyelőre nem is készül elvonulni a zenevilág szeméiről.

Wagner *zenei* nagysága volt a szuggesztív erő. Óriási talentuma azt a hitet ébresztette fel a köztudatban, hogy az asszociáló hajlam tehetség jele. A fiatal, színesvilágú művésznövendéket gyakran halljuk ma is szánakozó hangon beszélni mesteréről, a ki »csak« hangokban komponál. Minden ilyen alkatú egyén egész kis hatás-szférát teremt maga körül, melyben elterjeszti asszociációit, tisztelőire rászuggerrálja egyes zeneművek keltette hangulatformáit stb.

Ez volt Wagner szerepe a zenéről való közfelfogás módosításában. Egész történeti kort teremtett maga körül, mely az ő hatalmas zenei és költői egyéniségének súlya alatt elfogadta, hogy a mi a nagy művész személyében tényleg egyesítve *van* annak egyesítve *kell lennie* a művészetben mindenkor a szépség, a művészi tökéletesség érdekében. Wagner saját maga annyira hatalmában állott lelki alkatának s oly kevésbé ismert más szövésű egyéneket, hogy egyszerűen ostobáknak nevezte mindazokat, a kik az övéhez hasonló asszociációkkal nem rendelkeznek, a kik nem képesek »megérteni« a zenét. Kijelenti,¹ hogy »zene, mely nem akar kifejezendő tárgyra vonatkozni, hanem önmagának tárgya, az többé nem zene, hanem *zene és költészetből* fantasztikusan abstrahált torzalak, mi valóságban csak karikatúra«. Ez az érdekes definíció épen a kifejezni, beszélni akaró zenére illik rá, mert abban kerül a zenei elem mellé a költészeti, a tartalom, a mi az őt szimbolizáló jelektől különbözik.

Ez akár a leíró, akár dramatizáló zene, melynek egyedül van helye az operaszínpadokon, azonban zenei szempontból sok nehézséget támaszt a komponistára nézve, oly természetű nehézségeké» melyeket legyőzve a programot, le nem győzve a zenei szépséget kell feladni. Gurney² elég részletesen kifejti, hogy mihelyt a zene a hangzásbeli, formai szépségen kívül tartalomfestést, illusztrálást is tűz maga elé, rögtön veszít zenei

¹ *Oper u. Drama I.*

² *The power of sound. Opera.*

szépségeiből. A programmszerűség és a zenei szépség követelményeit összeegyeztetni nem lehet. A zeneművészet egész fejlődése s így e fejlődésnek mai formája is ellentmond minden ily »kifejezésbeli« »mesélő« vagy »dramatizáló« szempont úrrá tételének. Ha események vagy személyek keltette érzelmek lefolyását akarja követni, illusztrálni a szerző, akkor körülbelül a Wagner-féle végtelen melódiába téved, a mi a zenei hatás minden pszichológiai lehetőségének ellentmond, mert a zenei hatás objektív forrása a változatlanul, vagy módosításokkal *ismétlődő* formák *egésszé* fűzésében való gyönyörködés. Szóval a yenében az *asszociatív* szépség nem fér össze a *percepcionális* szépséggel, a mint ezt rá akarják erőszakolni azok, a kik a zenei szép törvényeit a programmszerűség követelményeivel próbálják kiegyeztetni.

A zenei »illusztrálás«-t nem lehet analógiába állítani a festőművészet illusztrálásával. Ez — ha nem is nyer — de nem is veszít semmit azzal, hogy illusztrál. A szemet gyönyörködtető, színek határolta formák, a térbeliek, készen vannak a természetben s önként kínálkoznak a festő vásznára, a ki nem is keres egyéb tárgyat, mert ezen *megszokott* formák sokkal jobban gyönyörködtetik a szemet, mint bármely új forma, a melyet ő megalkotna. Megfelelő *időbeli* formák, melyek a fülnek ugyanilyen rangú élvezetekkel kedveskednének, nincsenek a természetben, az ember azonban teremt magának ily időformákat (ritmus) s ebből lesz a zene, mikor az egy dimenziós időértékekhez második dimenzió gyanánt a szukceszív hangok magasság-különbsége s harmadik gyanánt a szimultán hangok háttérrel adó, színező együttese szegődik.¹ A magasság-különbségeknek valószínűleg emotív eredete, ha hagyott is e formákban valami tartalmat, ezeknek szépsége attól független, mint a hogyan még az igazán illusztráló festészeti mű értékére nézve is közömbös, hogy mi a címe, vagy hogy mit ábrázol. A mi értékes és szép, az értékes és szép névtelenül is. A Joconda remekmű marad, akármit írnak alája, úgy van *megfestve*. Persze azt nem írjuk alá, hogy Bonaparte Napóleon, mint a hogyan nem írjuk egy gyászinduló tetejébe, hogy »kék-vók«. Még a képekbe is rengeteg sokfélélet lehet belemagyarázni egy bizonyos, de jó tág, érzelmi szférán belül, úgy a zenei frázisokba egész sereg érzelmet lehet bele-asszociálni egy még tágabb érzelmi

¹ Gurney: *The Power of Sound*. Unformed Sound.

szférán belül. S azt hiszem, hogy bármelyik festőművész igen rossz néven venné, ha művét valaki a szerint ítélné meg, hogy az miféle tartalmi asszociációkat költ fel, s nem a szerint, hogy hogyan képes újratereíteni a valóság formáit. A zeneművésznek így még több oka van visszautasítani, minden ily asszociatív ítéletet, mert művészete sokkal lazábban, vagy alig függ össze az asszociatív fülléphető időbeli valóságokkal, mint a festészet a térbeliekkel.

Ha sok zeneszerző mégis úgy nyilatkozik, hogy ő érzelmeit önti hangokba, vagy hasonlóan, az még nem bizonyág a mondottak ellen. Ha Beethoven azt mondja, hogy a C-moll szimfónia első hangjaiban »kopogtat a végzet a kapun« abból még nem következik, hogy a C-moll szimfónia programzenének készült. Hogy Beethovennek arra a 4 hangra megvolt ez az asszociációja, abból még nem következik, hogy a mű szövéseben ő első sorban programmszemponokat követett. És bármily asszociációi lettének is légyen komponálás közben (ha egyáltalán voltak) azok elvesztek ránk nézve s a mű azoktól függetlenül került a remekművek sorába. Ha pedig valakinek a mű hallgatása közben asszociációi vannak, sohasem tudhatja, sohasem bizonyíthatja, hogy Beethovennek komponálás közben ugyanazok voltak, bármily mértékben meg legyen is győződve arról szubjektíve. És egyáltalán e nem zenei asszociációk fölöllegesek a mű zenei szépségeinek méltánylására, kidomborítására.

A művésznek pszichológiai megjegyzéseivel nagyon óvatosan kell elbánni. A művész szeret metaforákban beszélni s a metaforáknál nagyobb veszedelem alig van a tudományra nézve. A pszichológiának nem szabad szó szerint elfogadni az ily adatokat, hanem a lehetőségig elemeznie kell azok keletkezését is. A wagneri iratok nagy hatásának titka itt keresendő. Pedig azok nem tartalmi, tárgyi, hanem tisztán (mint Wagner személyére vonatkozó lélektani adatok), egyéni, szubjektív értékkel bírnak. Azokból kitűnik, hogy Wagner az e sorokban leírt alkatú zenészeknek főtípusa, akinek egész művészpályáját ezen belső alkat határozta meg s kinek iratai, mások és saját műveihez fűzött program-magyarázatai s főleg a barátaihoz írt,¹ saját fejlődésének őszinte meséje, a pszichológus kezében kimondhatatlanul érdekes kísérleti adatokká válnak. Hogy Wagner mennyire érezte, ha tudatosan ki nem is fejezte, az ő zenéjé-

¹ Wagner: *Eine Mitteilung an meine Freunde.*

nek szuggerálható voltát, az e művének első részében fényesen megvilágítódik, hol t. i. kifejti, hogy az ő zenéje s az ő írásai csak azoknak lesznek érthetők, a kik *előleges jóindulattal* közelednek azokhoz, akik tehát azokat *meg akarják érteni*, akik az ő *barátai*, más szóval — amit ő már nem mond ki így — akik kedvező pszichikai előfeltételek közt vannak ama szuggesztív befogadására.

A Wagner-elmélet nagy elterjedésére a zeneszuggesztív mellett az ő metaforákban gazdag stílusa is nagy befolyással volt. Esztétikai iratai tele vannak hasonlatokkal s a tudományosan nem fegyelmezett gondolkodásra alig van meggyőzőbb valami, mint egy jól sikerült metafora. Az affektív meggyőzés, a pillanatnyi rábeszélésnek ezt a hatalmas eszközt minden pap ismeri s tudja, hogy a népek elég a feltámadás bizonyítására a hernyó, a szőlő vagy a gabona allegóriája. Minél fegyelmezetlenebb a tudat, annál tökéletlenebb metafora elég a meggyőzésére. Prohászka az asszonyoknak és a férfiaknak szánt vallásos beszédei közt csak az a különbség, hogy előbbiek tele vannak metaforákkal.

Az emberi léleknek ez a tulajdonsága sem megmosolyogni, sem lekicsinyelni nem való. A metaforák meggyőző, magyarázó ereje nagyon világos. *Tudományosan* is akkor nyugszunk meg valamiben, akkor *értünk meg* valamit, ha azt a *fogalmat* már ismert fogalmainkkal ismert relációba hoztuk, vagy a *tényt már ismeretes más tény csoportba* elraktároztuk. A *hang*-jelenségeket »értjük«, ha azokat leírtuk, mint *mozgást*. Az ily elosztályozást tudományos metaforának lehetne mondani, mely a költői metaforától abban különbözik, hogy nem felületes és kevés hanem lényeges és sok tulajdonság megegyezése alapján készült. A »hang mozgás« ennyiben értékesebb kijelentés annál, hogy a »zene asszony«. Mert ha az ismert kapocs alapján én a mozgásjelenségekből visszakövetkeztetek a velük járó hangra, *igazsághoz* jutok, de ha az asszony tulajdonságait alkalmazom a zenére¹, akkor igen sok hibás kijelentést fogok tenni. Azokat elhiszi a tudós is, ezeket csak a logikailag fejletlen tudat fogadja el.

¹ Wagner: „Die Musik ist ein Weib” *Opern u. Drama.*

V.

A Wagner által oly meggyőzően hirdetett elmélet megvalósításának még egy nehézségére akarok rámutatni, a hallgató részéről. Ez a nehézség a tudat szűk voltával van kapcsolatban.¹ Ranschburg vizsgálatai szerint az emberi tudat átlag $\frac{1}{3}$ mp. alatt 6 számjegyet képes befogadni, melyek leolvasásában azonban 6 számjegynél kellő gyakorlat után a hibáknak már igen következetesen nyilvánuló szép törvényszerűsége nyilatkozik. Átlag azonban az $\frac{1}{3}$ mp.-re eső 6 számjegyet tekinthetjük a tudat területének vagy befogadó képességének, kapacitásának felső határául vagy ezzel egyenértékű pszihikai energiát fogyasztó tudatelem-mennyiséget. Ha a tudatnak ennél több anyag áll rendelkezésére, akkor azokból bizonyos mennyiséget *elhanyagol*.

Hangokra, hangjegyekre vonatkozólag ilyen vizsgálatok még nincsenek, nemsokára azonban valószínűleg lesznek. Annyit azonban előre is lehet mondani, hogy egy orkesztrális műnek ritmusbeli, színezeti, melódiai és harmóniai tulajdonságai minden esetre elég anyagot adnak a *reájuk figyelő* tudat számára, hogy annak területét egészen elfoglalják még akkor is, ha az a tudat a zenei benyomások befogadását és elraktározását megszokta és abban gyakorlott. Természetes, hogy itt lesznek egyéni különbségek s ezek nagyobb ingadozást fognak mutatni, mint a nem zenei vizsgálatok, de bizonyosan található lesznek oly felső és alsó határ, melyeken túl nem terjed s innen nem marad a tudat kiterjedése. S ha ezen felső határ tényleg nem fogja felülmúlni legalább átlagban a zeneművek szolgáltatta percepcióhalmaz igényelte területet, a mi nagy valószínűséggel jósolható, akkor ez a programzene számára oly pszichológiai nehézség lesz, a mi jogosan fog biztatni azzal, hogy a zenefejlődésnek e visszazökkenéséből született művészetfaj nem lesz hosszúéletű.

A tudat szűk voltát különben *kvalitative* tapasztalhatja mindenki, a ki megpróbálja zenehallgatáskor az asszociációkban gyönyörködni, mert oly kevés »figyelmei jut a *hangokra*, hogy alig marad meg abból a zeneműből egyetlen frázis az emlékezetében, egy nagy érzelem-roham emléke fog jelentkezni a zenemű helyett.

¹ Erre nézve lásd: P. Ranschburg kísérleti kutatásait: Z. f. Ps. Über Hemmung gleichzeitiger Reizwirkungen. 1902. és Lehmann a pszichikai energiára vonatkozó eredményeit. Die körperlichen Äusserungen psychischer Zustände. I., II., III.

Ugyanerre mutatnak Ribot adatai az általa hozzáférhető zenészekről, kik egyetértelműleg állítják, hogy asszociációk csak akkor kezdenek jelentkezni, mikor a hangpercepciók a tudatot már kifárasztották s az kevesebb zenei benyomás befogadására lévén képes, mintegy »jut hely« a más érzetmezőről vett asszociációknak.¹ Gurney állítása is ide konkludál, mikor a zenehallgatás két módjáról beszél,² a definit és indefinit módról, mely utóbbi tért enged az érzelmi asszociációknak, a másik azonban megtölti a tudatot egészen, továbbá ide mutat az a minden zenésztől erősített körülmény, hogy minél többet tanulva zeneelméletet, minél inkább képes követni a zeneművet az utolsó hangig, annál kevesebbet érez és képzel hozzá — a mi végre is teljesen érthető dolog.

Ezek után még nagyobb abszurdumnak fog feltűnni az a hajlandóság, mely az egész zenét a költészet szolgálatába állítva, mindenestül programzenévé akarja azt tenni, sőt teljesen a színházba szorítani. Történeti és lélektani okok egész serege szól az ellen, hogy a most leírt alkatú zenészek segítségével néhány igen gyengült fejlődésbeli ható a melodrámat uralomra vigye s a wagneri utópia a jövő népalkotta műtermékét illetőleg³ teljesüljön. Mindezeknek részletesebb megvilágítását fentartom máskorra.

A programzene kifejlődésének lélektani lehetőségére akartam csak rámutatni. Az ily alkatú zeneszerzők asszociatív hajlamaiknak engedve, szuggesztív szférát teremtenek maguk körül. A zene által igen tág értelemben s homályosan szuggesztált tartalom különböző egyéneknél különböző, azért is ezek nem alkalmazhatók a zenemű értékének megítélésére s különben is annyira eltérők a programmszerűség és a zenei szépség követelményei s a melodrázával szemben annyi lélektani nehézséget lehet felsorolni, hogy nem sok erővel lehet támogatni azt a föltevést, mely szerint a melodráma lesz a jövő zenéje, sőt valószínű, hogy az egész áramlat nem lesz hosszú életű, a miből az operának előbb-utóbb való kimúlása is következik.

Dienes Valéria.

¹ Ribot. *Legique des Sentiments. L'imagination affective.*

² Gurney. *The power of sound. The two ways of hearing music.*

³ Wagner. *Das Kunstwerk der Zukunft.*

RÉGI ÉS ÚJ NEVELÉS.

— TÉNYEK, ELVEK, S MEGJEGYZÉSEK. —

A nevelés ügyei krónikásának sok dolga akadt az elmúlt nyáron. Az iskolai és társadalmi nevelés terén új törvényhozási alkotásokkal, vagy társadalmi akciókkal, messzire néző, érdekes tervezgetésekkel találkozott Európa-szerte. Az európai államok szinte valamennyijének forrongó társadalmi, politikai és gazdasági törekvései, a győzelmesen előrenyomuló haladás itt, a diadalmas reakció ott, rányomja bélyegét az iskolára is, nálunk ép úgy, mint Angliában vagy Németországban. Ugyanazok a nagy érdekek, ugyanazok az ellentétes világfelfogások, ugyanazok a pártok, a melyek általában küzdenek az államok általános politikájában, vívják harcaikat az iskolák, a nevelés kérdésében is. Annak a közkeletű hazugságnak, a mely szerint az iskola és nevelés felette áll és felette is kell állania a politika küzdelmeinek, a társadalomban birkózó és győzedelmeskedő érdekeknek, hathatós cáfolata ez a tény. Mint az a bizonyos vihar egy pohár vízben, úgy foglalják össze az iskola és nevelés ügyében vívott harcok valamely állam, társadalom vagy akár egyes osztályok küzdelmeinek legjellemzőbb vonásait. Ha figyeled a nevelés ügyei körül vívott harcokat, az iskola táján egymásba ütköző irányokat, megláthatod, miképen erősítik meg hatalomra jutott osztályok váraikat, mint kovácsolnak belőle fegyvert azok, a melyeknek a történelmi élet hullámverése mindjobban aláássa helyzetét és mint tesznek kísérletet az érvényesülésért küzdő osztályok, hogy a jövő küzdelmek harcosait már az iskolában megtölthessék az ő szellemükkel.

Ezen változatos törekvések, egymásnak ellentmondó, egymást lerontó irányzatok csak látszólag kuszák és zavarosak.

Alapjában véve s ha jól szemügyre veszi őket az ember, meglátja a törvényt, a melyet valamennyien uralnak: a történelmi materializmusnak, az osztály harcnak törvényét. A gazdasági erők folytán uralomra jutott osztályok az államot egészen a saját érdekeiknek, a saját ideológiájuknak megfelelő módon rendezik be. De a társadalmi fejlődés ménében új gazdasági erők új osztályokat teremtenek meg, a melyek megerősödésük arányához mértén mind szélesebb körökre terjesztik ki figyelmüket és tevékenységüket. Új osztályok az új politikával egyetemben új erkölcsöt, vallást, és ezek nyomán új nevelést is hoznak magukkal. A kommunista kiáltvány szerint valamely kor uralkodó műveltsége mindig a kor uralkodóosztályának műveltsége. Ezen uralkodó műveltség mellett ott van az uralomról már lekerült vagy még csak ezentúl uralomra jutó társadalmi osztályok sajátos, egyéni osztály ideológiája s ezeknek küzdelmes összetalálkozása, egymásba átnyúlása és kölcsönös színeváltozása teszi színessé az iskoláért és nevelésért vívott küzdelmeket is.

* * *

Kezdjük itthon szemlénket. Három figyelemreméltó oldalról világitottak rá a magyar iskolázás szellemére, az iskolában már bejutott, de teljes érvényesülésüket úgy látszik még csak ezentúl remélő irányzatokra.

Az első báró Barkóczy Sándornak, a magyar közoktatásügyi minisztériumban, a középiskolai ügyosztály főnökének beszéde volt, a melyet az országos középiskolai tanáregyesület közgyűlésén mondott el. A magyar középiskolák ügyeinek legfőbb hivatalnoki sorban lévő állami intézője kijelentette, hogy a nevelés szempontjából tökéletesebbnek ítéli a felekezeti iskolát az államinál, mivel a nevelés egységessége csak a felekezeti, hitvallásos iskolában érhető el. »Tudom, vannak különködők, a kik a külföld mintája után indulva, keresztényellenes tanokat hirdetnek — mondotta Barkóczy báró (napilap után idézek, tehát nem tudom szó szerint így hangzott-é a beszéd. Értelme mindenesetre ez volt). De a fajmagyarság ezeket sohasem fogja befogadni, hanem az isteni Mester tanai szerint a helyesen értelmezett kereszténységhez fog ragaszkodni«. A *helyesen értelmezett kereszténység*-nek kell Barkóczy báró szerint a nevelés, a magyar állami középiskolák nevelésének legfőbb irányító elveképen szolgálni.

Hogy kellően méltányolhassuk ez irányelvet, tudnunk kell, mit kell a helyesen értelmezett kereszténységen értenünk.

S e végből — bármennyire távol kell tartanunk e szemléltől minden személyes mozzanatot — meg kell említeni, hogy báró Barkóczy Sándor római katolikus ember és azonfelül, a mihez egyébként természetesen szintén joga van, ultramontán ember. Már most a katolikus ember számára a kereszténység helyes értelmét a római pápa szabja meg, a ki *in rebus doctrinae, fidei et morum* a keresztény világ legfőbb tanítómestere.

Báró Barkóczy Sándor neveléstani elvei megegyeznek a kereszténység ezen legfőbb tanítómesterének az iskolákra nézve felállított elveivel és követeléseivel, a melyek olvashatók a korunk főbb tévedéseit felsoroló Syllabus 45, 47 és 48 ik pontjaiban:

XLV. „Átkozott legyen, aki azt mondja: A nyilvános iskolák igazgatása, a melyben valamely keresztény állam ifjúságát nevelik . . . , a polgári hatóságot illeti; még pedig oly módon, hogy egyetlen más tényezőnek sem ismertetik el azon joga, hogy beleszóljon az iskolai fegyelembé, a tanulmányi rendbe, a tanulmányi fokozatok (doktoratus stb.) adományozásába, az oktatók megválasztásába vagy megerősítésébe. „

XLVII. „Átkozott legyen, a ki azt mondja: Jól berendezett társadalomban minden iskolának — a bármely néposztályhoz tartozó gyermekek számára felállított népiskoláknak, a tudományok tanítására felállított közintézeteknek, valamint az ifjúsági nevelőintézeteknek — menteknek kell lenni az Egyház hatalmától, minden tőle kiinduló befolyástól vagy közbelépésétől, ellenben teljesen alá kell rendelve lennie a világi hatalomnak, a kormányzók tetszése és a kor uralkodó közfelfogása szerint.”

XLVIII. „Átkozott legyen, a ki azt mondja: A katolikusok is helyeselhetnek valamely, az Egyház tekintélyéből és a katolikus hittől független nevelési rendszert, a mely egyedüli, vagy legalább is fő céljául a természeti világ ismeretét és a földi társadalmi élet érdekeinek istápolását tűzi ki.”

Látnivaló, hogy báró Barkóczy Sándort ezek az átkok nem érintik, ő nem tagadja a katolikus egyháznak a nevelésre való jogait. Most még csak azt kell megállapítanunk, hogy mit kell a *helyesett értelmezett kereszténység* szerint az iskolában tanítani. A keresztényvilág legfőbb tanítómestere kiátkozta az egész modern műveltséget, veszedelmes tévelygésnek minősítette a lelkiismereti szabadság elvét, a sajtó és gondolat szabadság követelését, a tudományos kutatást, a mely az éssen és igazságon kívül más bírót nem ismer maga felett; elvetette és átkokkal sújtotta az állami szuverenitás tanát. A magyar állami középiskolának tehát ilyen szellemben kell nevelni és tanítani. Mindez,

ha szüksége mutatkoznék, hiteles szöveggel is bizonyítható a mai magyar államélet valamennyi alapvető elvének tagadását jelenti, tehát a teljes és gyökeres forradalmat: a fekete forradalmat. Ha vannak szocialista állami tisztviselők, a kiket esetleg meggyőződésükért üldöznének, jegyezzék meg báró Barkóczy nevét és hivatkozzanak példájára. Lehet gondolkozni ezen elvekről bárhogyan, de annyit mindenkinek el kell ismernie, hogy báró Barkóczy Sándor meggyőződéses és bátor ember, a ki magas állami tisztviselő létére, hivatalos kiküldetésében is hangoztatja, a mit igaznak hisz: *forradalmi elveit és tanait*.

Az államhatalmat képviselő tisztviselőnek forradalmi tanai-val szemben a felekezeti (református) középiskolák főigazgatója, *Dóczy Imre* védelmezte meg az állami iskoláztatást, hangsúlyozva azt, hogy a felekezeti iskolának létjogosultsága csak addig van, a míg az állam tökéletesen eleget nem tesz annak a feladatának» hogy a törvényes tankötelezettségnek és az általános ismeret-szükségnek megfelelő mennyiségű iskolát tart fenn.

A középiskolai tanárság nagy többsége, közöttük számos zsidó és már nem-zsidó tanár tudomásul vette az új irányítást és az új iskolai évben már a Syllabus foglalja el az iskolai utasítások helyét számos intézetben. Persze sokban már nincs szükség rá; úgyis a szerint haladt a munka.

A középiskolai tanárok ülésén a fekete forradalom bontotta ki lobogóját. A Magyar Tanítók Országos Bizottságának ülésén, a mely a tanítók fizetésrendezésének ügyével foglalkozott: a vörös forradalom. Fel kell jegyezni, mert nevezetes napot jelent majd a magyar demokrácia történetében, hogy a tanítóság egy csoportja a nemzetközi szociáldemokrácia hívének vallotta magát és bátor vezetője, *Somogyi Béla* megmondotta, hogy nem a nemzetnek, hanem csak az öntudatra ébredt népnek igazi érdeke a népoktatás. Határozati javaslata, mint kortörténeti okmány, az első ilyenfajta Magyarországon, hadd álljon itt:

Tekintve, hogy a népoktatás állami feladat, melynek teljesítésében azonban az állam nem nélkülözheti a község hathatós támogatását: a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága kimondja, hogy követeli a népoktatás teljes államosítását és ezért teljes erejével küzd; továbbá követeli, hogy a népoktatás költségeihez a községek is járuljanak hozzá a dologi kiadások fedezésével és azzal, hogy a tanítóknak — a lakosság számához képest — 200 koronától 800 koronáig menő helyi pótlékot adjanak.

Tekintve, hogy legfőképpen a munkásosztálynak áll érdekében jó népoktatás szervezése, a mely pedig csak a népoktatás államosítása és a tanítók anyagi helyzetének, valamint szellemi függetlenségének biztosítása által lehetséges: kimondja a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága, hogy a magyarországi szervezett munkásságot felhívja, hogy indítson akciót a népoktatás államosítása és a néptanítók anyagi helyzetének gyökeres javítása, valamint szellemi függetlenségük biztosítása tárgyában.

A radikális elégületlenség szelleme megszólalt végül olyan helyen is, a hol igazán váratlanul és meglepetésszámba megy: a magyarországi katolikus tanítók nagygyűlésén. Ezen gyűlés tanácskozásai teljesen a *nemzeti érzésnek és faj szeretetnek* iskolai úton, a nevelés eszközeivel való ápolásával és előmozdításával foglalkoztak. Voltak emberek, a kik csodálkoztak az időknék ezen a jelén. A nemzeti érzést akarják ápolni az iskolában: és pápai lobogó leng a házon, a melyben erről tanácskoznak. A nemzeti műveltség előnyeit fejtegetik nagyobbára papok, kanonokok: szóval olyan emberek, a kik egy nagy nemzetközi testület tagjai, a kik nemzetközi szemináriumi nevelésben részesültek, a kik magánérinkezésben és hivatásos teendőik elvégzésében nemzetközi nyelvet használnak, s a kik azonfelül nemcsak erkölcsökben, műveltségükben, de még külsejükben is a nagy nemzetközi egyház egyenruháját hordják. Nemzeti politikát akarnak csinálni: de azért üdvözlétet küldenek egy külföldi szuverénnek: a római pápának. A szeretet vallása papjainak mondják magukat, legfőbb irányadójuk állítólag az az evangélium, a mely a valláshoz, fajhoz, nemzetiséghez nem kötött ember szeretet parancsát hirdeti: s a faj szeretet ápolásának módjairól tanácskoznak. Teszik pedig mindezt egy a Zichy grófok nemzetségéből származó *püspök*-nek vezetése alatt azon a napon, a melyen a nagy világlapok nyomán hire kél annak a dorgáló szónak, a melyet a római pápa mondott a francia püspököknek, a kik engedélyt kértek a pápától arra, hogy engedelmesskedhessenek hazájuk törvényeinek: »Önök nem úgy viselkednek, mint püspökök, hanem mint franciák.« Úgy lát szik, mi boldog ország vagyunk; nálunk nincsen ellentét a magyar és római érdekek között, a mi püspökeink nem jöhetnek összeütközésbe magyar voltukkal. Eszünkbe jut régi, poros írásokból Bessenyei Györgynek Kazinczy Ferenchez írott leveléből egy rész: »Elhagyom, megfojt a meleg... purgatoriumban vagyok, minden ember pápista« — a melyből száz

esztendő távolán is kihallatszik az elkeseredés és kétségbeesés szava.

Tehát fajszeretetre és nemzeti érzésre kívánják tanítani a magyar katolikus tanítóba népiskolától felfelé minden intézetben a magyar ifjúságot. Módszereik közül ki kell emelni a jellemzés kedvéért egyet-kettőt. A katolikus tanítók nagygyűlése elfogadta a következő indítványokat:

»A tanulók a magyar nemzeti államot jelképező lobogó előtt évenként hódolatot, hűségi fogadalmat tegyenek, azért a madarak óvása céljából elrendelt iskolaünnepélyeken kívül zászlóünnepély is tartassék«.

»A nemzeti öntudat állandó ébrentartása végett a tanítók naponként a következő hálaadással fejezzék be imájukat: Hála neked Istenem, hogy magyarnak születtem.«

Miután fajszeretetet a kereszténység szellemével ilyen szerencsésen összehorontotta a gyűlés, a tanítóság ügyeinek megbeszélésére kevés idő maradt. De e kevés idő alatt is esett néhány nyilatkozat, a mely megérdemli a megrögzítést. Világot vetnek arra a különös, forrongó, ellenmondásokkal teli gondolkodásra, a melyet az osztályhelyzetüknek tudatára még nem ébredt *tanítóproletároknak* életre kelteti elnyomott és nyomorúságos sorsuk. Volt tanító, a ki a tanítóság helyzetének javulását csak az általános, titkos választói jogtól várta és egy másik beledobta a tanító szakszervezetek eszméjét a vitába. Azt kívánta ez a tanító, hogy ha újévig nem teljesül a tanítóság óhaja fizetésére vonatkozólag, akkor állítson a tanítóság a keresztény szocialista egyesület keretében *tanítói szakszervezetet*.

A francia tanítóság nagy diadalt aratott az idej kamarai választásoknál. Az egyház és állam elválasztásának jegyében utolsó nagy támadásra készült a reakció a világi, felvilágosodott demokrácia ellen. Az egyház győzelve visszavetette volna legalább egy évtizedre a társadalmi haladás ügyét nemcsak Franciaországban, de Európa-szerte. Leveretése után a nagy szociális kérések megoldásához kénytelen hozzáfogni a köztársaság. Ezen győzelem előidézésében, a mai francia képviselőház radikális akaratának kialakításában a francia tanítóké az érdem. A porosz tanító sedani győzelméhez méltán sorakozik a francia tanítók ez idej választási győzelmé. Ugyanis az idej választásoknál gyakorolhatták először szavazati jogukat azok a

nemzedékek, a melyek elemi iskoláztatásukat az 1882-iki, Jules Ferry-féle törvény szabályozta állami, ingyenes és minden felekezeti jellegtől ment népiskolákban nyerték. Ezek a fiatal, az új iskolában növekedett választók vitték bele a nemzeti akaratra azt a merész, radikális elemet, a mely az elkövetkezendő években olyan értékes és hathatós ereje lesz a haladásnak.

Mint neveltjeik, maguk a tanítók is részben a legelőrehaladottabb polgári, túlnyomó számukban azonban a szociális demokráciának bátor, küzdő katonái. Anyagi kérdések már nem igen foglalkoztatják őket, mert demokratikus államban a tanítóság anyagi helyzetének kielégítő rendezése a legelső feladatok közé tartozik. A francia tanítóságot most egy nagy kérdés mozgatja: ki akarja vívni azon jogot, hogy mint a munkások, s ezekkel együtt szakszervezeti alapon védhessék jogaikat, a mint erről folyóiratunk augusztusi száma hírt adott. A francia tanítóságot foglalkoztató nevelési kérdéseket megismerhetni a *Ligue de l'Enseignement* idei, Angers-ben tartott nagygyűlésének tárgyalásaiból. Különösen két kérdést tárgyaltak behatóan: a gyermekek egyenlőségét az iskolában és a katonai szolgálatra való előkészítést.

Az elsőre vonatkozólag kimondták a francia tanítók, hogy követelik a tanítás egységesítését. Követelik, hogy az értelmi fejlődésnek ugyanazon eszközei álljanak a szegények és gazdagok gyermekeinek rendelkezésére. Minden gyermek az egységes elemi iskolában kezdje tanulmányait s a gyermekek munkabírása, szorgalma, tehetsége határozzon további tanulmányaikról; a verseny és ne a születés vagy vagyon esetlege szerint haladhassanak a gyermekek. Ezen követelések gyakorlati megvalósítására az első lépés a tanítás ingyenessége annak minden fokán. (Ismeretes, hogy a népoktatás 1882 óta ingyenes Franciaországban.)

Nagy lépést jelentene előre ezen elveket megvalósító törvény: az iskolára, a tanulásra nézve megszüntetné a vagyonnak, tőkének uralmát. De gyakorlati hatásai nem volnának túlságosan mélyek vagy nagyok. Ha a társadalom lehetővé tenné is a proletár gyermeke számára a tudományok elsajátítását, vajon adna-e módot neki arra is, hogy ezt a tudományt felhasználhassa és érvényesíthesse. Értelmi fejlődése idején kivonatnék a tőke uralma alól; az életbe kiléptekor mégis csak ez rendelkezne vele. A gazdag munkáltató fia lenne a gyárnak az ura akkor is, ha a munkás fia többet tudna. A földbirtokos gyer-

meke vezetné a gazdálkodást, ha kevesebb is az ismerete, mint a paraszt fiának. Igen okosan és helyesen mutatott rá *Jaurès* arra, hogy nem lehet egyetlen társadalmi intézményben sem megteremteni addig az egyenlőséget, a míg maga a társadalmi lélet az egyenlőtlenségek fészke. A társadalom osztálytagozódásával összhangban vannak a különféle fokú művelődési intézmények. A tudomány és műveltség az uralkodóosztályok kiváltsága; s nem lehet mindaddig megfosztani ezen kiváltságtól, a míg a politikai vezetésnek s majd a magántulajdonnak kiváltságától is meg nem fosztják. Elgondolhatatlan és életre alkalmatlan intézmény a szocialista iskola a tőkés társadalomban.

A francia tanítókat foglalkoztató másik érdekes kérdés: az ifjúságnak a katonai szolgálatra való előkészítése. Ez a kérdés csak egy része, különös esete ama nagy problémának, miként lehet az arisztokratikus szervezetű, harcias és reakciós szellemmel telített hadsereget beilleszteni a mai francia állam demokratikus szervezetébe. Ezen feladat megoldása egyaránt foglalkoztatja a hadsereg vezetőit és az iskolai hatóságokat. Épen mostanság jelennek meg *André* volt hadügyminiszter emlékiratai, a melyekben egész kidolgozott tervet mutat be *André* arról, miképen akarta ő a hadsereget egy óriási továbbképző iskolává átalakítani, a melyben a tiszt a kard lecsatolása után kezébe véve a tollat és könyvet, végezte volna a tanító munkáját.

A hadsereg és nemzet egybeolvasztása, a közöttük emelt válaszfalak lerombolása: ez olyan jelszó, a melyben egyetértenek a konzervatívok és szocialisták. Csakhogy mindegyik mást ért rajta. Ezt a válaszfalat ugyanis le lehet rombolni úgy, hogy a hadsereg szellemét viszik be a nemzeti élet egészébe; de le lehet rombolni úgyis, hogy a társadalmi eszméknek nyitnak utat a hadseregbe. Lehet úgy, hogy katonává tesznek minden polgárt, de úgy is, hogy polgárrá teszik a katonát. A hogy röviden és világosan egy tanító kifejezte a két utat: *militariser la Cité* vagy pedig *civiliser l'armée*. Erre az utóbbi feladatra kellene a tanítónak vállalkozni. A katonai nevelésnek minél kisebb részét végzi a hivatásos katona, minél kevesebb időre szakítja ki a katonai szolgálat a fiatal férfiút rendes társadalmi környezetéből, minél nagyobb mértékben érzi a fiatal katona összeolvadni a polgári és katonai társadalmat: annál inkább kisebbednek a mai hadsereg szervezetéből és természetéből

minden demokratikus vagy forradalmi törekvésre háramolható veszedelmek, annál jobban közeledik a hadsereg a néphadsereg eszméjéhez, a nép felfegyverzéséhez a saját, de igazán a saját érdekeinek megvédelmezésére. Nagy és szép tehát a tanítóra váró feladat; a demokrácia elveinek a hadseregbe való bevitele. De avval a veszedelemmel jár, hogy az iskola csak a kaszárnya előszobájává válik, a tanító elvonatik természetes, főrendeltetésétől. E mellett számba veendő, hogy a francia tanítóságnak egy igen nagy része tisztán antimilitarista Herve tanítása szerint — a minthogy a francia tanítómozgalmaknak Hervé egyáltalán egyik legnagyobb befolyású vezetője volt — és így idegenkednek minden olyan felfogástól és tervtől, a mely a hadsereggel szemben nem a legmerevebb visszautasítás álláspontjára áll. Mindez érthetővé teszi, hogy a kongresszus vitái meglehetősen szenvedelmesek voltak és végül egy, a kérdés lényegét nem érintő javaslatot fogadtak el, a mely szerint a gyűlés kifejezést ad azon óhajának, hogy a katonai szolgálatra előkészítő iskolák vagy társaságok, ragaszkodva a törvény szelleméhez, ne téveszszék össze feladatukat az ezredével, a melynek feladata a szó szoros értelmében vett katonai nevelés. E társaságok ragaszkodva a világi és köztársasági iskola szelleméhez, neveljenek ép és ügyes embereket, a kik szükség esetén eleget tudjanak tenni a nemzeti védelem parancsának is.

Mint a magyar tanárok gyűlésén, a franciák ülésén is elhangzott egy kormánynyilatkozat: a miniszternek, Aristide Briandnak a beszéde. Kifejtette, hogy csak a szabad és független tanító nevelheti majd a szabad és független embert, akinek eszményét e szavakkal rajzolta meg a francia miniszter: »A szabad és független tanító teremti majd meg az igazi embert, a valódi demokrácia polgárát, azt, a kinek agyát nem tompították el a misztériumok és dogmák, azt az embert, a ki bátran néz szembe önmagával és az étellel, a ki olyannak látja majd az életet, a milyen: szépnek és érdemesnek arra, hogy leélje az ember«. Majd más gondolatsor kapcsán kifejtette, hogy rendezett társadalmakban a fizikai munkát végző embereknek is joguk van a műveltségre, a velejáró örömökre és nemesítő hatására. »Tűnjön el már egyszer az az ostoba és nevetséges előítélet, hogy az az ember megbecsteleníti önmagát, a ki szellemi kiművelése után visszatér a gyárba vagy az ekeszarva mellé; hogy a tanult embernek mindenképen az u. n. értelmi-ségi pályákon kell működnie. Bajos belátni, hogy miért ne

lehetne demokratikus társadalomban művelt ember az a munkás, a ki értelmesen kezeli a rá bízott gépet, «

A helyesen értelmezett kereszténység is közoktatási program. Ez a beszéd is az.

* * *

»Anglia is követi azon országok átkos példáját, amelyekben a vallást és Isten nevét száműzték az iskolából.« Ezeket a szavakat mondta Walter ír képviselő az angol alsóház július 31-iki ülésén, miután 23 ülés tárgyalásai után elfogadták az új iskolatörvényt, a mely meg fogja alkotni Angliában a világi iskolát. A legkeményebb viták a javaslat 6-ik szakasza miatt folytak, a mely kimondotta, hogy a gyermekek csak a világi tanítás, a *secular education* ideje alatt kötelesek az iskolában jelen lenni. A törvény főbb rendelkezései ezek:

1908 január elsejétől fogva nyilvánossági joguk csak a községtől vagy államtól fentartott iskoláknak lesz. A tanítók vallása nem jó számba alkalmaztatásuknál és a tanítókat nem lehet vallásgyakorlatokban való részvételre kényszeríteni. Hogy a tanítók alkalmazásánál a felekezeti szempont áluon se érvényesülhessen, kimondja a törvény, hogy hittan tanítására a tanítót nemcsak hogy nem lehet kényszeríteni, de felekezeti hittant a tanító saját jószántából sem taníthat. A vallástanítás Angliában már 1870 óta interkonfesszionális, bibliai olvasmányokon alapuló általános erkölctanítás. Már az 1870-iki *education bill* értelmében azon szülők, a kik nem akarták, hogy gyermekeik vallástant tanuljanak, az iskolai év elején bejelentették ezen kívánságukat. A vallástani óra idejére ugyan a gyermekeknek meg kellett jelenniök az iskolában, de külön csoportban foglalkoztatták őket. 1903 óta a vallástani óra után jönnek ezek a gyermekek az iskolába. Az új törvény még tovább megy. A vallástani órát a rendes iskolai munkaidőn kívül kell megtartani és a tanulók közül csak az látogatja, a ki akarja. Miután az új törvény a felekezeti iskolák nagy részének községesítését mondja ki, az eddigi felekezeti iskoláknak némi kedvezményt biztosít: az ilyen iskolában lehet hetenkint kétszer hittant tanítani. De ennek költségét nem a község fedezi és ezt a tanítást nem végezheti a tanító, még ha önként vállalkoznék is rá.

Ezen rendelkezés alól csak egyetlen kivétel van. Ha ugyanis olyan iskolában, a mely eddig hitfelekezetek kezében oly városokban volt, a melyeknek ötezernél több lakosuk van,

a szülők négyötödrésze titkos szavazás útján azt kívánja, hogy a vallástanítás hitfelekezeti legyen, akkor ezen kívánságuk teljesíthető. Ennek költségeit azonban a szülők tartoznak viselni és a tanító tetszésére van bízva, vállalja-e a tanítást vagy sem. Mindezen feltételekhez járul azonban a legnyomósabb: csak akkor állítható fel ilyen iskola, ha az illető helységben van olyan iskola is, a hol a vallástanítás interkonfesszionális.

Az új angol népiskola tehát egészen kikerül az egyház és papság befolyása alól. Nagy dolog ez az annyira óvatos haladó, konzervatív Angliában. Hogy mennyit veszít a papság: azt csak egy példával kívánom megvilágítani, a mely tanulságos ia, de azonfelül humoros szint is vet a magyar tudományos világra, arra a gyors, pontos és megbízható módszerre, amelylyel az egész tudósok gyülekezete informálja a közönségét. Az idén adta ki a Magy. Tud. Akadémia Escot G. K. *A mai Anglia* című művét, a melynek 20. oldalán olvasható: »Szóltunk már az okmányokról, a melyeket a reggeli postával kapott papunk. Azok közt van egynéhány, a mely a nevelésügyi hivataltól jön és *iskolájára* vonatkozik. Ott van néhány hosszú és összekuszált kimutatási lap, a mit ki kell tölteni s a mi szükségessé teszi, hogy megbeszélje a dolgot a tanítóval, a tanítónővel ... A kerületi tanfelügyelő, az egyetemről frissen kikerült fiatal úr, hirtelen megjelent egy meglepő látogatásra. Ezt a fiatal hivatalnokot kellőleg kell fogadni... És ez a legkönnyebb része azon tehernek, a mit a közoktatási kormány és a létező közoktatási törvények hárítanak a lelkeskedő papság vállaira. Vannak iskolai bizottságok, melyek időszakonként üléseznek: a papnak magának gyakran kell házról-házra járni községe szülői között és személyesen megtudakolni az iskola elhanyagolása okait.« Az új angol törvény leveszi e terheket a pap válláról, de aligha fogja a ma élők közül egy is megérni azt, hogy a M. T. Akadémia kiadmányai erről tudomást vesznek.

(Folyt. köv.)

Ipolyi Tamás.

SZEMLÉK.

Nem és jellem,

(Geschlecht und Character. Eine prinzipielle Untersuchung von Dr. Otto Weininger. 4-te Auflage. Wien, Braumütter, 1905. 608 old., ára 6 korona).

Kissé elkésve jön a nagy feltűnést keltett (1^{1/2} év alatt négy kiadást ért) műnek itt következő megbeszélése. Mégis megkísérlem nézetemet elmondani róla, mert e napokban ejtve sorát elolvasásának, elolvastam egyúttal a munkának a kiadó-cég által összegyűjtött megbeszéléseit is és csodálkozva látom, mennyire elfogadják a szerző által elfoglalt téves alapot a munka leghevesebb ellenzői is és mennyire hamis térre tévedt ennek folytán a munka körül kifejlődött egész vita.

Weininger észrevette azt, a mit előtte már mindenki észrevett, észrevett elannyira, hogy valóságos irodalmi közhely lett belőle, azt ugyanis, hogy az emberi jellemnek, az emberi érzés, cselekvés és viselkedésmódnak nagyjában és általában két egymással ellenkező típusát lehet megkülönböztetni. Az egyik típusnak irodalmi megtestesülése Shakespearenél Hamlet, a másodikénak Coriolanus. Az egyik a kevés önálló iniciatívával bíró, inkább passzív; inkább reflexív és szubjektív, inkább deduktív és szintetikusán gondolkodó „theoretikus,” a másik az önálló iniciatívával bíró, inkább tevőleges, inkább pozitív és objektív, inkább induktív és analitikusan gondolkodó, „praktikus” ember. Maguk a nagy szépírók közül az egyiknek típusa Tolstoj, a másikkak Shakespeare vagy Moliére, a nagy tudományos írók közül az egyiknek típusa Herbert Spencer, a másikkak Helmholtz vagy Darwin, a világtörténelem nagy alakjai közül az egyiknek típusa Jézus Krisztus, a másikkak Julius Caesar vagy Bonaparte Napoleon. A megkülönböztetés oly ismert és banális, hogy a két típus jelölése mint „Nervenmensch” és „Muskelmensch”-é a német féltudományos irodalomban régen közhelylyé alakult ki és hozzájuk fűződnek némi részben a „Lebensverneinung” és a „Lebensbejahung” fogalmai is.

Végül ismert dolog az is, hogy ezek így csak abstrakciók, hogy teljes kifejelettségében egyik típus sem fordul, sem nem fordulhat elő, hogy konkrét egyén nem lehet sem teljesen és tisztán passzív, szintetikus és szubjektív, sem teljesen és tisztán aktív, analitikus és objektív. Hamlet sem egészen passzív és Coriolanus sem egészen aktív, hanem az egyik inkább

és túlnyomóan passzív, a másik inkább és túlnyomóan aktív. A két absztrakt típus in concreto nem létezik és nem létezhetik, minden konkrét egyén keveréke a kettőnek, valahol a kettő között áll, rendesen felismerhetőleg közelebb az egyikhez mint a másikhoz.

Ez a két banális tétel az alap, a melyen Weininger munkája felépül. Ezt az alapot azonban ő arra használja fel, hogy a két *nem* jellemét egyrészt mint passzív, szintetikus és szubjektív, másrészt mint aktív, analitikus és objektív jelleget állítsa elének. Ebben az iparkodásban azonban két hibát követ el, a mely a munka minden fejtegetésében mint annak alkotórésze benne van és a fejtegetéseket (józan megítélés számára) mindenütt egészen tudománytalan jellegűekké is teszi. Mert ha a fenti két banális tétel alapján felvetjük a kérdést, vajjon a két típus melyikét lehetne a férfi és melyikét a női jelleggel analógiába hozni, úgy erre csak azt felelhetjük, hogy egy ilyen analogizálás semmiképpen nem volna tudományos és mindenképpen hamis volna. Hamis volna már csak azért is, mert mindkét jelleg egyaránt előfordul férfiaknál épp úgy mint nőknél; hiszen a fent felhozott szélső példák: Hamlet és Coriolán, Tolstoj és Shakespeare, Spencer és Helmholtz, Krisztus és Napoleon mind a férfiak köréből vannak vére és épp úgy lehetne mindkét jellegre példákat találni tisztán a nők között is akár az irodalomban, akár a történelemben, akár a mindennapi életben. Vannak inkább passzív férfiak és nők és vannak inkább aktív férfiak és nők. Az egyik típust férfiúinak, a másikat nőinek nevezni tisztán szavakkal való játék. A férfi és a nő közötti különbséget nem ez adja meg.

Weininger azonban egészen önkényesen az egyik típust, meglátjuk lentebb, hogy melyiket, „M”-el (Mann), a másikat „W-vel (Weib) jelöli és ezen az alapon a következő tételt állítja fel. Minden „ember” különböző fokban való keveréke „M”-nek és „W”-nek, soha sem tisztán „M” vagy tisztán „W”, hanem csak inkább „M” vagy inkább „W” (a mi felfogásunk szerint közepén áll aktivitás és passzivitás között, inkább aktív, vagy inkább passzív, a mi semmiképp sem azonos avval, hogy inkább férfi, vagy inkább nő). Ebből levezeti Weininger „minden karakterológia és az emberek egymáshoz való vonzódásának alaptörvényét”, a melynek sierre a nemi vonzódás csak egyik speciális esete és a mely úgy hangzik, hogy mennél közelebb áll két egyén mindegyikének jellemét alkotó kétféle kvociens összege egy-egy egészhez, annál nagyobb a vonzódás, a barátság vagy a szerelem közöttük. A nemi vonzódásra vonatkozólag ez a különös számítás a következő. Egy férfi, kinek jelleme pl. 90% „M” és 10% „W”-ből van összetéve, legerősebben fog nemileg vonzódni egy oly nőhöz, kinek jellemben 10% az „M” és 90% a „W”, kivel együtt tehát egy egész „M”-et és egy egész „W”-t adna. E formula helyességének legerősebb bizonyítékát a homoszexuális egyénekben látja, kiknek összetétele éppen 50% „M” és ugyanannyi „W” körül ingadozik és kik *ezért* vonzódnak egymáshoz.

Hy az emberek egymáshoz rokonszenvére ez a nagy könnyelműséggel és kevés önkritikával megkonstruált és hihetetlen szerénytelenséggel előadott „alaptörvény” mennyire nem áll, arra a legrövidebb szemlélet is megtanít bennünket. A hasonneműek, férfi és férfi, nő és nő barátsága körtapasztalat szerint e »törvény”-nek éppen ellenkezőjét mutatja. Erősen „férfias” férfiak rendszerint semmit sem utálnak jobban, mint erősen

nőies férfiakat és kifejezetten nőies nők legkevésbé barátkoznak kifejezetten férfias nőikkel és vice versa. Épp így homosexuális férfiak rendszerint semmi vonalmat nem mutatnak homosexuális nők iránt.

A *nemi* vonzódásra vonatkozólag minden valószínűség szerint úgy áll a dolog, hogy — és ez ismét elcsépett közhely — hogy itt, ellenkezőleg mint a hasonneműek vonzódásánál, az ellentétek és pedig úgy a testi, mint a lelki ellentétek, az erős különbségek azok, a melyek vonzák egymást. Míg nagyon csodálkoznánk azon, ha két egymástól testben és lélekben erősen elütő férfi vagy nő között erős baráti vonzódást látnánk, addig mit sem találunk természetesebbnek, mint ha két testileg és lelkileg egymástól erősen különmemű embert annál nagyobb szerelemre látunk egymás iránt gyűladni, mennél kifejezettebb ez a különbség közöttük (barna férfi és szőke nő, erélyes férfi és gyengéd nő stb. stb. és megfordítva). A jellembeli különbség (aktív vagy passzív, produktív vagy reflektív, pozitív vagy negatív jellem, analitikus vagy szintetikus szemlélésmód) csak egyike azon momentumoknak, melyekben különbözhetnek és a melynek kifejezett különbsége épp úgy, mint minden más különbség fokozhatja a nemi ingert, de minthogy mind a kétféle érzés és gondolkodásmód mind a két nemnél — mint maga Weininger mondja — egyaránt előfordul, ennél fogva egyik sem mondható sem férfi, sem női jellemvonásnak. Körültekintve éppen annyi pozitív jellegű és analitikus gondolkodású férfit találunk mint nőt és éppen annyi reflektív jellegű és szintetikus gondolkodású nőt, mint férfit. A nemi különbség alapvonását, mely ugyanazon jellem-típusnak is különféle színeződésében nyilvánul, más, fiziológiai momentumok adják meg.

A híressé vált munka azonban az egyik típust „M”-nek (férfi), a másikat „W”-nek (nő) nevezi és ezt az önkényességet egy második oly önkényességgel tetézi, a melyet alig hisz el első hallásra valaki, a ki a munkát maga nem olvasta, a mely azonban tulajdonképpen közelebbi alapját adja a munka oly nagymérvű, oly számos és oly nagy feltűnést keltett erkölcsi és értelmi perverzitásának. E feltűnés a jóérteleműek és érzelműeknél undorban, a gyengéknél elragadtatásban nyilvánult, mindkettőnél annál erősebben, a szónak mennél briliánsabb technikájával, a tudásnak mennél tagadhatatlanabb gazdagságával vannak s perverzítások előadva. De lássuk előbb magát ezt az alapul szolgáló önkényességet.

Mint fentebb láttuk, a gondolkodásnak sem analitikus, sem szintetikus volta, az egyéniségnek sem gyakorlati és aktív, sem theoretikus és filozofikus jellege nem azonosítható tudományosan a „férfi” és „női” jelleggel. De ha mégis választanunk kellene a között, vájjon a kettő közül melyiket nevezzük „férfias”-nak és melyiket „női”-nek, úgy bizonyosan mindenki inkább a produktív, tetterős és gyakorlati Coriolánus-típust fogja »férfias”-nak mondani, mint a Hamleteket, kiknél minden: „durch des Gedankens Blässe angekränkelt”. Ugyanabba a hibába esnénk azonban, mint Weininger, ha túlságosan bizonyítgatnók, hogy ez a tudományos szempontból értéktelen és tartalmatlan analógia így helyes és nem megfordítva, vagy ha ezt az üres analógiát még úgy is, a mint a köztudat azt véleményünk szerint felállítani szokta, túlságos messzire követnők. Csak utalni akarunk arra, hogy a gyakorlati, analitikus, tényeket és tényleges viszonylatokat felderítő, induktív természettudományi kutatást (mint pl. Tyndall-ét és Faraday-ét stb.), melyet Weininger a sorok közt, de néha

kifejezetten is perhorreskál, inkább fogjuk „férfias” jellegűnek mondani, mint a deduktív, szinhetikus és szisztemizáló filozofálást (mint pl. H. Spencer-ét és Schoppenhauer-ét), mely Weininger szerint az egyetlen, férfihoz illő gondolkodásmód; talán a művészetek terén is inkább férfiasnak fogjuk mondani Shakespeare költészetét és realizmusát, mint Goethe szubjektivitását és világfelfogását, mely az analitikus vonás hiánya és az erősen szinhetikus jelleg folytán készthette Bismarckot arra a nyilatkozatra, hogy ő nem szereti Goethét »denn er hat etwas weibliches an sich.« Mondom, vitatkozni kár volna erről, az egész nem tudományos konstataálás, hanem érzelmi és ízlésbeli appreciáció dolga, abban azonban alighanem egyet fog érteni mindenki, hogy nem fogja Coriolánus-t mint „nőiest” szembeállítani Hamlettel mint „férfias” jellegű emberrel.

Nos, Weininger éppen ezt teszi. Neki a Coriolán-típus, a tett, a gyakorlat, a produkció embere a nőies, a Krisztus és Hamlet-típus, az érzelmek, a reflexiók, a negáció, a csont-, hús és vértelenség embere a férfias. Nem nehéz megérteni, hogy miért és hogyan gondolja ő ezt. Csak a produktivitás jellegére kell ügyelnünk. A szaporodásban, az utódok produkálásában a nőt terheli a nagyobb feladat, az ő életének nagyobb részét foglalja le in- és extenzíve az új egyének produkálása és a faji produktum megóvása. Ez adta meg a külső indokot az analógiára és ez az oka annak, hogy mindazt a horror agendi-t, mely ő benne, a kifejezetten szenzitív és szubjektív, saját fantáziájának féktelensége által megkínzott és betegesen expanzív emberben élt, habzó gyűlölettel felszabadítsa éppen az *asszonyok* ellen. A mit megírt, az semmiképpen nem a nő pszichológiája, hanem a gyakorlatiasságnak, a produktitásnak, a tettere készségnek és a határozottságnak egy negatív ember által megrajzolt, dühtől tajtékozó karrikatúrája, megengedhetlen módon azonosítva a pozitivitást és aktivitást az asszonyi nemmel, az ideát, reflexiót és emlékezést a férfiasággal.

Mi az már most, a mit Weininger az aktivitás és produktivitás ellen mondani tud?

Nagyon egyszerűen jut mondanivalóihoz. Képzeld a produktivitást, a közvetlen és reflexió nélkül való aktivitást legszélsőbb kifejlődésében. Akkor eljutunk a tisztán animális életen keresztül a gondolat, érzés és ösztön nélkül való, de annál pozitívabb növényi élethez és végül ezen is túlmenve a „matéria agens”-ig, az élettelen, de súlylyal és kiterjedéssel bíró *anyaghoz*, melynek egész létele kimerül az öntudat és reflexió nélkül való aktivitásban, a mely éppen csak hogy *van* és a mely pusztán avval, hogy van hat és egyúttal öntudat, erkölcs és emlékezés nélkül való, tisztán csak hatást produkáló „agens”. Ennek folytán az állatról, még inkább a növényről és leginkább a puszta anyagról azt mondhatjuk, hogy az jelképe ugyan a hatásokat produkáló (és ebben teljesen kimerülő) ágensnek, de mint ilyen nem immorális, hanem a-moralis, nem illogikus, hanem alogikus és hogy nem öntudatos, hanem öntudat és emlékezés nélkül, azaz „én” nélkül való.

Nos hát mindezeket Weininger nem az állatról, a növényről vagy az anyagról, hanem az asszonyokról, a valamennyiünkben rejlő „női elemről” mondja el. Ilyen „a-moralis”, „a-logikus” és „én nélkül való” szerinte minden, a mi az emberben (férfiban vagy nőben) asszonyi elem, mert hiszen minden „ember” keveréke férfi-nak (M) és nő-nek (W) és a

férfiasság annyi mint reflexió, emlékezés és idea, a nő pedig annyi mint akció, produkció és anyag. A „bennünk rejlő asszonyi elem”-ben személyesítette ő meg magának az akció, a pozitívitás képét és így a könyv összes (és nem kis számú) bolondságaihoz megkapjuk a kulcsot, ha egyszerűen férfi helyett mindenütt reflexiót és ha nő helyett mindenütt akciót olvasunk. Tényleg a pusztá reflexió tisztán öntudat, tisztán logika (mindegy akár jó vagy rossz) és tisztán morál (akár jó akár rossz): míg a pusztá, az abstrakte vett akció magában a-moralis, a-logikus és öntudat, azaz „én” nélkül való. Mindez furcsává csak az által lesz, hogy Weininger nem a reflexió és az akció *fogalmáról*, hanem a bennünket képező férfi és asszonyi elemről beszél és undorítóvá az által, hogy ezen „elem”-ekről (M és W) beszélve, még egy lépéssel tovább megy. Nemcsak hogy az embert alkotó „asszonyi elem” a-moralis, a-logikus és én és emlékezés nélkül való, hanem annak csak egyetlenegy lehető funkciója van: a koitus és csak két, egyformán alacsony és megvetendő és magunkból kipusztítandó típusa van: a meretrix és az anya. Innen azután kezdődik a perverzításoknak, nem annyira az erkölcsi, mint az értelmi perverzításoknak akkora fertője, hogy annak reprodukálásától talán megkímélhetjük az olvasót, ki már az eddigiekből is eléggé látja, hogy az egésznek a. nőkérdéshez, a nő pszichológiájához, a nő szerepéhez a társadalomban éppen-séggel semmi köze, hanem az egész csak egy a fertőbe tévedt játék az analogizálásnak.

Hasonló túlzással és hasonló könnyelműen analogizálva az ellenkező úton hasonló eredményekhez juthatnánk. Az ideát és reflexiót perszonalifikálva és túltengéseiben is kiépítve eljutnánk annak ideáljához, Krisztushoz, ezen — pathologikus irányban — túlmenve Hamlethez, még tovább haladva Don Quichottehoz és utunk végén ott találánk valamennyinek karrikaturáját, a tébolydalakó vesanuszt. Minthogy Weininger követte a koncentrációt a korlátoltságig és azon túl az öntudatlanságig, úgy lehet követni az expansivitást is a bolondságig és azon túl az örültségig. Weiningert a horror agendi, párosulva túlzással, könnyelműséggel és szerénytelenséggel a másik irányba vezette az analogizálásban és így épült fel műve.

Az eset nem egészen új. A horror agendi-t, magát — persze Weininger túlzásai nélkül — megtaláljuk többé-kevésbé kifejlődve minden oly embernél és minden oly írónál, ki kifejezetten reflexív természetű. Si licet parva componere magnis, a nagy Tolstojra nézve is karakterisztikus, hogy megveti a hadvezéreket, nemcsak azért, mert ma már anakronizmusok, hanem azért is, mert feladatuk a meggondolás nélküli, gyors, de főképp a biztos elhatározás és az elhatározást nyomban, további kétely és mérlegelés nélkül követőie« és hogy épp így gyűlöli és megveti általánosságban az orvosokat, mert azoknak feladata a baj mivoltának közvetlen ösztönnel való megsejtése és a teendők közvetlen, kétely nélküli kiérzése és keresztülvitele minden öntudatos indoklás nélkül is. Ez teszi a jó orvost és ez a legborzasztóbb feladat egy ingadozó szkeptikusnak.* De ha, tovább keresse

* Ezelőtt néhány évvel nagy feltűnést keltett egy mű: Weressajewnek *Egy orvos vallomásai* című könyve. A szintén horror agendivel telt Weressajew egy szerencsétlen pályaválasztás folytán éppen orvos lett! A könyv olvasása közben szármalmas látni, hogy a legegyszerűbb tályogmegnyitás előtt, közben és után mennyi sokat és sokfélét *gondol* és milyen

a távoli hasonlóságot, úgy a fiatal Tolstoj első regényeiben, mint az öreg Tolstoj aszkézisében ott találjuk a koitus elől való horrort is: úgy az, a mi a „Kreutzersonátá”-ban a géniusznak az előadás művészete által élvezetté váló izolált tévedése, Weiningernél már az egész vonalon keresztülvitt ferdesége az egész egyénnek, a majdnem virágjában lévő vesania és ha Tolstoj élete végén megtér az aszkézishez és Krisztushoz, úgy a fiatal Weinger ideálja szintén Krisztus, de mindjárt utána — horribile dictu — Wagner Richárd.

A *nőkérdéshez*, mint látjuk, mindennek semmi köze. Pozitív lehet a férfi épp úgy mint a nő és csak a pozitivitás az, a mi ellen Weinger hadba száll. A pozitivitásnak ezt a gyűlöletét pedig nemcsak helyenként látjuk fellobbanni, a felület alatt ott ég az mindenütt és megnyilatkozik mindenütt, a hol csak lehetőség nyílik rá. Így lekicsinyíti Shakespearet, lenézi Helmholtzt és szerinte a színtanban Newtonnak nem lehet igaza, mert hiszen két deduktív gondolkodó, Goethe és Schoppenhauer, vele ellenkező véleményen vannak — már pedig ha két kiváló gpekulatív fő állít valamit egy induktív kutató ellenében, úgy evvel ipso facto a dolog el van döntve. De lassanként, a mint fékét veszti az előadás, felmerül a műben egy még ennél is magasabb és appellálhatóbb fórum, az pedig az összes spekulatív fők között maga Weinger. A mű közepétől kezdve a legmerészebb állítások és sejtések tömegesen halmozódnak és helyességük bizonyítására elég Weingernek az a körülmény, hogy ő, a csalhatatlan szintheticus, ezt így gondolta.

Így jut arra is, hogy a zsidó fajt, melynek egy külön nagy fejezetet szentel, mint az „asszonyi elemnek” (W), mely szerinte azonos az aktivitással és produktivitással, legerősebb típusát állítsa elének. Hogy juthatott arra a gondolatra, ezt a kifejezetten neurotikus, spekulatív és szkeptikus fajt, mint a közvetlenség, a pozitív, induktív gondolkodás típusát állítani oda, azt nehéz megérteni. Azonkívül, hogy mindent a feje tetejére szeret állítani, itt talán szerepet játszhatott egy bizonyos koketteria is. Az általa gyűlölt jelleg prototípusául állította oda azt a fajt, a melyhez ő maga is tartozott.

Azt hisszük, eléggé kimerítő képét nyújtottuk a híressé vált könyvnek és írójának. De említsük fel tagadhatlan kiválóságait is. Ezek először is egy valóban impozáns tudás és olvasottság (annál impozánsabb, mert a szerző alig volt 23 éves, midőn könyvét írta). Továbbá felemlítendő a a dikció választékossága, a gondolatmenetnek sok helyen, különösen a könyv első részében mutatkozó formai eleganciája, a diszpozíció tisztasága és végül a kritikátlanul és szerénytelenül odavetett ötletek tömegében feltűnnek egyes meglepő és érdekes, habár meg nem indokolt, de mégis megkapó sejtései tudományos igazságoknak és talán jövő irányoknak. Dacára ezen kiválóságoknak nem ajánlhatnók a könyvet olvasásra: mind-

hihetetlen ügyetlenséggel jár el. Telve van gondolatokkal és töprengéssel, de a legegyszerűbb teendőkben is járatlan és félszeg. És mindebből egy könyvre való vádat formál, de nem saját maga, hanem az orvosi mesterség ellen, a mely pedig a rátermett ember kezében a virtuozitásig, gyakran a művészetig emelkedik és pedig nemcsak a sebészet, hanem a belbetegségek terén is.

* Moebius, támaszkodva a könyv címéhez, egy „Geschlecht und Unbescheidenheit” című röpiratban kritizálta meg a művet.

ezen erényeket sokkal nagyobb mértékben és a hozzájuk fűződő ferdeségek nélkül megtalálhatja az olvasó sok más író művében, melyekre sokkal nagyobb haszonnal fordíthatja idejét.

Weininger, midőn pamfletet ír a pozitivitás és az analízis ellen, maga mint a dedukció és szintézis valóságos torzképe mutatja be magát, úgy, hogy bátran mondhatjuk, hogy a műben nem a tartalom az érdekes, hanem a szerző személye, ez sem a szociológusnak — mert hiszen, mint kifejtettük, a műnek a nőkérdéshez semmi köze — hanem a pszichológusnak, mint egy különben elég gyakran előforduló abnormitás nagyobb méretű és mégis átlátszó esete.

Ha mégis behatóbban foglalkoztunk a művel, úgy annak oka az, hogy a mű nagy sikere bizonyos fokig talán szimptomatikus a korra nézve, a melyben nagy sikert érhetett el. Evvel nemcsak azokra a számokra gondolunk, kik az elragadtatás legszélsőbb kifejezéseivel beszélnek a műről és szerzőjéről* és kiknek a könyv sikerét részben köszönheti. Ismerjük az ilyen gyenge judíciumokat, kik nem tesznek különbséget merészség és való, a forma szellemessége és a tartalom igazsága között és a kik mindig előbbre helyeznek egy erősen egyéni színezetű tévedést a paraszti közhit szintelen, de gyakran megdönthetlen igazságainál. Hiszen nem egy könyv és nem egy tudós, nem egy folyóirat és nem egy szerző, nem egy múló halhatatlanság él mag a közönség egy nagy részének ezen gyenge és könnyen elkápráztatható judíciumából. De meg kell döbbernünk Weininger ellenesein. Sorra elfogadják komolyan (mint fentebb Jodlnál láttuk) Weininger művének tartalmát, mint a nő fiziológiájához és szociológiai értékeléséhez való hozzászólást, pedig a műnek, mint láttuk, a nőkérdéshez egy hajszálnyi köze sincsen. Nem kutatták a mű alapjának és kiindulási pontjának teljes tartalmatlanságát és önkényességét, a szavakkal való játékot, hanem komolyan vitába bocsátkozva az így keletkezett állításokkal, még jobban elterjesztették azt a hitet, hogy itt tényleg a nőkről és pedig tudományosan a nőkről van szó és így még jobban elősegítették a mű sikerét.

Ámbár éppen e könyv megbeszélésénél óvakodnunk kell a nagyotmondás hibájától, talán még sem esünk túlzásba, ha azt mondjuk, hogy egy ily siker csak az epigonok korában lehetséges és hogy ebben a sikerben talán része van annak a perverzitásnak is, melyet éppen a mai napokban értelmi téren, az irodalom és a tudomány terén is felmerülni látunk. Weininger műve abban a korban keletkezett, a melyben az irodalom terén a nagy kórus egy Peter Altenbergert költőnek, egy Gerhard Hauptmann, a „Pippa tanzt” szerzőjét és Hugo v. Hoffmannsthalt, az „Elektra” újjáköltőjét „klasszikus”-oknak és a félőrült Wedekindet, a „Hidalla” szerzőjét, egyenesen „isten”-nek mondja.* És a mi természettudományokat

* Az egyik kritikus szerint: „ein Buch, welches wahrscheinlich das schwerste von allen Problemen gelöst hat” (!) a másik szerint: das Lebenswerk eines genialen Gelehrten”, a harmadik bíráló referátumának a címe: „Ein grosses Buch von einem grossen Menschen”; még Jodl is, a bölcsészeti bécsi egyetemi tanára kimerítően és a legnagyobb tisztelettel¹ beszél a könyvről és kiemeli, hogy az minden paradoxonja mellett is egy nagy tett „a nemek fiziológiájának” kérdésében!

* Wedekind schwebt wie ein Gott über den Dingen, mondja egyik kritikusa.

illeti Weininger műve annak a kornak a szülötte, a melyben a tudomány korifeusai kórusban jelentik ki, hogy „az anyag átmege erőbe” és a melyben az az egyszerű körülmény, hogy a rádium emanációinak miéértje, mikéntje és forrása nem egyszerre fedeztetett fel a rádiummal együtt, elég volt arra, hogy fejbólogatva jelentsék ki a tudomány kétes klasszikusai, hogy az anyag és az erő megmaradásának törvénye megdőlt. Megvalósult az, a mi eddig lehetetlen volt, a valami átmege semmibe és a semmi mozog. Úgy látszik, az anyag és az erő megmaradásának törvényét könnyebb ma „megdönteni”, mint annak idején felállítani volt.

A művészet, az irodalom és részben a tudomány terén is oly műveket látunk uralkodni, a melyek a legnagyobb technikai készütséggel produkálják a legtartalmatlanabb kakofóniákat. Ebbe a kategóriába tartozik Weiningernek e nagy port felvert munkája is. Egy egészségesebb és nagyobb korban, mint a milyen a Shakespeare-ke és Goetheket, a Darwin-okat és a Helmholtz-okat produkálta, nem Íródhatott volna meg ez az egészségtelen és öntetszelgő munka, vagy megírva nem kelthette volna fel a figyelmet.

Egy ily korban talán értékesebbet produkált volna Weininger is, vagy talán értékesebbet produkált volna úgy is, ha nem oly fiatalon hal meg, ha tovább él és ideje van arra, hogy kiválóságai megerősödjének és ferdeségei, ha lehet, mecsökkenjenek.

Korán halt meg. 23 éves korában önként vetett véget életének.

Ez az öngyilkosság sok fontoskodó exegezisre adott okot. Felesleges volt a sok magyarázat és hipotézis. A ki meg akarja érteni az ily egyéniségek öngyilkosságának okait, az olvassa el Bielschofszki gyönyörű Goethebiográfiájában Werther jellemének és öngyilkosságának analízisét. Egyszerűen, okosan és szépen ki van ott fejtve, hogy az ilyen természetek csak látszólag a külső körülményeken, de tényleg saját belső lehetetlenségükön, szubjektivitásukon és expanzivitásukon mennek tönkre; nem különleges körülmények kellene hozzá, hogy a hálálba kergessék őket, minden valóság különleges körülmény nekik és a lét az, a mit nem bírnak ki.

Egy olaszországi útról visszatérve, Weininger a házban, a melyben szállást vett, első éjjel föbelötte magát. Egy bántó izléstelenység vagy egy szándékolatlan véletlen folytán e tett végrehajtására azt a házat választotta a melyben az emberiség egyik legnagyobb jóltevője, Beethoven, fejezte be dicsőséges és áldásos életét. Egy bántó izléstelenység vagy egy fatális véletlen egybefűzte ennek az impotens negálónak utolsó és legnagyobb negációját az emberiség egyik legnagyobb produktív potenciájának árnyaival; a vesanus és a génusz — szándékoltan vagy véletlenül — találkoztak a halál helyében.

Talán mégis a rokonság és a vágy kergették oda. Mert a vesania nagyon gyakran vágyakozik a zsenialitás nevére és tagadhatatlanul van benső rokonság is a vesania és a zsenialitás között. Közös vonásuk a fantázia korlátlan szárnyalása. De míg a génusz röpte mindig a valót járja be, míg legmerészebb szárnyalásában is mindig szemmel tartja és helyesen mértékeli a valót, addig a vesanus fantáziája teljesen képzelt világokban szárnyal, a melyekben se fék, se part, se korlát.

Ez a szempont adja meg a végső kulcsot Weininger munkájának megértéséhez is.

Pjgy.

A tulajdon természeti alapjai.

R. Petrucci. *Les origines naturelles de la propriété. Essai de sociologie comparée. Tirage à part des Notes et Mémoires des Instituts Solvay. Bruxelles. Mosch et Thron, éditeurs. XVI. 246 l.*

Szerző azon közgazdák és szociológusok eszméjéből indul ki, kik azt tartják, hogy a tulajdon mindenek felett az *élet* jelensége, tehát már jóval előbb létezett, semhogy öntudatos vagy jogi intézményé vált volna. Ennélfogva a tulajdont nem szabad kizárólag emberi intézménynek tartani, hanem úgy kell azt tekinteni, mint az élet állandó kísérőjelenségét. Ebből a hypothézisből vizsgálja meg szerző az összes élő lényeket a növénytől az emberig a molluskákon, a férgek, a pókokon, a hajas állatokon, a halakon, a békaféléken, a madarakon és az emlősökön át.

Tanulmányának első eredménye az a megállapítás, hogy a tulajdon (s ebben nemcsak a foglалás, de a birtoklás tényét is látja) mind a három formája: az egyéni, a családi és a kollektív az összes élőlényeknél feltalálható és hogy a tulajdonnak formája nem annyira az illető élő lények szervezeti fejlettségétől függ, mint inkább sajátos körülményektől és külső okoktól.

A tulajdon az *élet* jelensége lévén, szükségképp az alkalmazkodási általános tendenciának csak egyik esete s így természetszerűleg azt a formát veszi fel, mely az adott eset szükségleteinek legjobban megfelel.

Eltételezve a hymenopteráktól, melyeknél a kollektív összpontosulás minden egyéni vagy családi nyilvánulást kizár, nem létezik olyan tulajdon forma, melyről azt lehetne mondani, hogy az ennek vagy amannak az állatfajnak kizárólagos sajáttsága.

Abban a mértékben, melyben az ember az állatsoron felemelkedik, a madaraktól az emlősökig, mindinkább szembetűnő, hogy valahányszor a külső körülmények az illető fajt társulásra kényszerítik, ez a társulás mind kevésbbé nyomja el az egyént és a családot, melyek megtartják szabad mozgásukat a társuláson belül, miáltal ez egyre nő finomságban és alkalmazkodási képességben.

Az egyéni és családi tulajdonnak ezt a fenmaradását a társuláson belül, szerző különösen szembetűnőnek találja az embernél. Azt tartja, hogy a tulajdon nála — mint a többi állatoknál — nem társadalmi, de biológiai eredetű, mely strukturájának felel meg és *személyiségének mintegy csak a nyilvánását képezi*. A magántulajdon első tárgyai a fegyverek és szerszámok voltak, melyek tényleg személyisége kiterjedésének tekinthetők tevékenységi lehetőségeiben. Nos, ezek a szerszámok és fegyverek, melyek az ember védelmi és óveszközzeit képezik s mindenütt, mint magántulajdon követik őt: teljesen hiányoznak ép a legszociálisabb lényeknél, a hymenopteráknál, kik magukon hordják ezeket a védelmi és óvóintézkedéseket testi szervezetükben (állkapocs, chitin burkolat stb.) s a melyek, mint-hogy nem a gazdasági tevékenység tárgyai, vagyis *nincsenek a külső környezetből kölcsönvéve*, nem tekinthetők a valóságos magántulajdon

tárgyainak. A magántulajdon ezen hiányában látja szerző a méhek, a darazsak és a hangyák társadalmában az egyéniség teljes elenyészésének okát. Szerző azután, a család és a tulajdon viszonyát vizsgálva, nagy súlyt helyez a család biológiai természetének hangsúlyozására, mert sok esetben a család ellentétben van a társadalmi csoporttal, így pl. számos társas fajnál az egyesek elhagyják a csoportot a szerelmi időszakban. Ezért szerző nem tekinti a családot társadalmi egységnek s kiemeli, hogy társadalmi szerveződés ott is lehet, hol családi organizáció nincs.

Csak a kollektív tulajdont tartja szerző társadalmi alakulatnak. És a különböző fajok társulási formáinak beható vizsgálatából azt a következtetést vonja le, hogy a *társulás tökéletessége nincs semmi összefüggésben az illető faj intellektuális, vagy biológiai fejlettségével*. Igen bonyolult és tökéletes társulásokot lehet találni igen alacsony értelmiségű és biológiai szerkezetű lényeknél: holott nagyon magasrendű lények csak nagyon állhatatlan és tökéletlen társulást mutatnak. Ehhez szerző azt a további következtetést fűzi, hogy a társulás külső okra, főleg gazdasági tényre vezethető vissza.

Ha így a társas tulajdon nem vezethető vissza sem valami intellektuális, sem valami biológiai tényre: ebből szerző azt állapítja meg, hogy a szociológiának sajátos törvényei vannak s jelenségei *sui generis* tanulmányokat igényelnek az összehasonlító módszer segítségével, mely egy szociológiai jelenséget mindenütt felkutat, a hol az előfordul és konkrét nyilvánulásaiból megállapítani igyekszik azt az általános jellegű tény, melyet a különböző formák uralnak.

Tagadhatatlan ennek a kutatásnak újdonsága és eredetisége, mely szerencsésen különbözteti meg a közkeletű szociológia elcsépelet formuláitól. Ránk magyarokra különösen érdekesek szerző szempontjai és következtetései. Ott, a hol a tulajdon biológiai eredetét hangsúlyozza; a hol azon inzisztál, hogy az egyéni tulajdon csak egy nyúlványa a személyiségnek, mely ezt a külső természetből kölcsönzi; a hol szigorúan bizonyítja, hogy a társas fejlettség nem a pszichikai fejlődés eredménye . . . mintha csak Mérayt hallanók, bár a francia mű sokkal kevésbé pontos s gyöngébb színhétikus erejű. De későbbi levezetéseiben szerző meginog és oly különbséget állít fel a biológiai és társadalmi jelleg között, mely, *ép szerző kiindulási pontjai alapján*, nekünk nem látszik megvédélmezhetőnek. Így azt állítani, hogy a magántulajdon, a család biológiai természetű, ellenben a köztulajdon, a társadalom szociális: szint egy dualisztikus elvet involvál.

Szerző a társas tulajdont szociális természetűnek kénytelen mondani, mert az független az intellektuális fejlettségtől és a biológiai-tól is. Igen ám, de szerző mindig csak az egyéni biológia korlátai között marad és nem vizsgálja meg a sejtbológiai összefüggéseket, miként Méray tette volt.

Bármiként legyen is, a szociológia és a biológia határterületén

egy égető fontosságú kérdés van leásva. Úgy Comte, mint Spencer már érezték melegét, közeledtek is hozzá, de újra eltávolodtak tőle: az egyik az eszmék, a másik az érzelmek vague birodalmába. J.

Kartellek, trustök.

(Írták: Dr. Baumgarten Nándor és dr., Meszlényi Arthur, — Grill Károly könyvkiadóvállalata. 1906. 508 lap).

A marxizmus alap gondolata, hogy a tőkés termelési rendszer önmaga teremti meg a termelési tényezők szocializációjának előfeltételeit, más szóval a kapitalizmus önmaga semmisíti meg lételemeit és készíti elő a talajt a társadalom új rendjéhez. „Egy társadalmi alakulás — mondja Marx — sohasem tűnik el előbb, mint a míg mindazok a termelési erők ki nem fejlődtek, a melyek számára elég tág; és új, magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek helyére, míg azok anyagi létfeltételei *magában a régi társadalomban* ki nem fejlődtek” (Zur Kritik d. pol. Oekonomie).

Már mostan: micsoda az az alap, a melyen a modern termelési rendszer struktúrája felépült? A szabad verseny. A szabad verseny azonban önmagát szünteti meg. A manufaktúra és a gépüzem előbb a kézi üzemet gyűri le. Aztán a nagyüzemek egymás között veszik íel a harcot és pusztul a gyengébb fél. A leggazdagabb, tehát a legerősebb lesz a piacon az egyedüli úr, vagy ha a legerősebbeknek nem sikerül egymást legyűrni, szépen megalkusznak a fogyasztó bőrére és létrejön a kartell, vagy teljes egybeolvadás esetén — a trust. Akár így, akár harc útján a versenyből monopólium lesz.

Miben különbözik egy ilyen monopolizált termelési rendszer a szocialista termelési rendtől, ha csupán a termelés szervezésére és technikájára, nem egyúttal a jövedelemeloszlására vagyunk tekintettel? A termelés módszerét tekintve, a szocializmus sem egyéb, mint egy, a termelés minden ágára kiterjedő monopólium, a tervszerűen szervezett társadalom monopóliuma, a hol azonban az üzleti nyereséget, az értéktöbbletet nem az egyes tőkés rakja zsebre, hanem az egész társadalom. Bizonyos vonatkozásban — ismételjük a termelés technikai és gazdasági szervezetét tartva szem előtt — azt mondhatnák a kollektívizmus: a társadalom egész területére, minden üzemre kiterjedő — trust.

Tudjuk, hogy míg a termelés rendje gyökereiben megváltozott, mert az egyéni termelést a társadalmilag szervezett termelés, a kollektív munka váltotta fel: a jogrend, a termelési eszközök tulajdona és evvel a jövedelemeloszlás a régi maradt. Ebből az ellenmondásból, mely a termelésnek már részben bekövetkezett és folyton növekedő szocializációja és a nem társadalmi jövedelemeloszlás között fennáll, fakad a proletárok és tőkésosztályharca, a szocializmus.

Nem lehet senkinek kétsége, hogy a gazdasági evolúció az üzemek mai koncentrációjánál sem fog megállani.

Tegyük fel, hogy a tőkekoncentráció már annyira előrehaladt hogy néhány trust uralkodik az egész piacon. Hogy ez nem utópia, mutatja Amerika, melynek iparvilága alig egy fél tucat csoportra oszlik. A jövő Carnegieje vagy Rockefellerje tanácskozára hívja a trustök királyait, az új oligarchiát, (a réginél sokkal hatalmasabbat és veszedelmesebbet) a következőképpen szólván: „Uraim! Dacára, hogy nemzeti alapon szervezett és hazafias sztrájkötő szakegyleteket tartunk fenn nagy költséggel, munkásaink még mindig nem adták be a derekukat. Zavart okoznak üzemeinkben. Ez jórésben csak azért lehetséges, mert az egyik trust által elbocsájtott munkások áttérhetnek más munkára, más trust vállalatához. Ezt nem tűrhetjük tovább. Szorosabban kell szervezkednünk. Sajnos, uraim, még a *Fehér Házban* sem mindig a mi akaratunk döntő. Mindegyik miniszter a mi alkalmazottunk, mindegyikük valamelyik vállalatunk igazgatója, de az elnök úr — népszerűséget hajszoló poseokkal — gyakran kellemetlenkedik nekünk. A képviselők, a szenátorok, túlnyomó részben a mi üzleti alkalmazottaink, a hírlapok a mi tulajdonunk, az egész állami igazgatást megvásároltuk. És mindezek dacára a közvélemény nyomása alatt az elnök fenyeget bennünket, vizsgálatot vezet ellenünk óriási veszteségünkre. Az állam mi vagyunk uraim, igaz, de csak úgy, ha összetartunk. Szövetkezzünk. Legyen egy vállalat Amerika ipara”.

Ha ez az egyesülés előbb-utóbb bekövetkezik, mi előre látható, akkor a termelés szocializációja végső fokára jutott, akkor az egész társadalom termelése egy központból tervszerűen fog vezettetni és szerveztetni. Egyelőre igaz, egy pár tőkés részére. A termelés kollektívizmusa a modern, szabad versenyen alapuló tőkés termelési rendszerből nőtt ki és nincs továbbhaladás, míg a társadalmilag szervezett termelésnek megfelelő jogrend, a társadalmi jövedelemeloszlás életbe nem lép.

A fejlődési fokozatoknak az a szokásos beosztása, mely háromféle termelési rendszert különböztet meg, tudniillik kézi üzemet, tőkés üzemet és szocialista üzemet tulajdonképpen nem következetes.

A szociálistikus üzem nem úgy viszonylik a tőkéshez, mint az utóbbi a kisüzemhez. Mert a gépüzem technikailag is más, mint a kézi üzem. Ellenben technikailag a szocialista termelési és forgalmi rend ugyanannyira gépüzem, mint a mai tőkés termelés. Nem új termelési rendről van tehát szó a szocializmusban — bár ebben az organizáció még magasabb fokú — hanem arról, hogy a gépüzem termelési rendszerének megfelelő új jogrend jöjjön létre, hogy a termelési eszközök tényleges jellegük szerint, azaz mint társadalmi termelő erők elismertessenek.

Részünkről más megoldási módot nem találunk, bár jól tudjuk, hogy vannak szocialista írók, kik ezen megoldási mód kizárólagosságát kétségbevonják. Mert vagy azt kell feltennünk, hogy mikor a tőkés-termelési rend tetőpontjára jutott, a befutott úton visszafejlődik egész

a teljes és korlátlan szabad versenyig, vagy pedig a termelési és közlekedési eszközöknek az egész társadalom kezére való jutását. Bizonyos azonban, hogy *csak a szociálistikus berendezés képes a kulmináció-jához jutott termelési rend produktivitását fokozni*. A termelési produktivitása ugyanis főleg a termelési erők nagyságától és szervezettségétől függ. Már pedig az egész társadalomnak egy központból való igazgatása, a társadalom céltudatos munkamegosztása, összes erőinek egységesen vezetett kihasználása ma még alig is elképzelhető mérvben fokozza a termelékenységet.

Kétségtelen, hogy a szocializmus csak akkor válthatja fel a mai termelési rendet, a mikor utóbbinak termelékenysége már a mai rend keretében nem fokozható. Bármilyen igazságosnak is lássék eszei okból a szocializmus, ha a kapitalizmus produktivitásával nem versenyezhetnék, az új rend létrejötte nem haladás, hanem visszaesés lenne. Szerencsére ettől nem kell tartanunk. A mai termelési erők fognak szerepelni a jövő rendjében is. Csakhogy a szelvényvágók egy kis csapata nem emésztheti fel a milliók munkáját, mint manapság, mikor mindaz, a mit az emberiség évezreden keresztül létrehozott csak arra szolgál, hogy egy elenyésző kisebbség jólétét és kényelmét emelje. A termelési eszközök társadalmosítása lehetővé fogja tenni, hogy az az értéktöbblet, mely most a tőkésnek jut, az egész társadalomnak jusson.

Jól ismerjük azokat az érveket, miket a mondottak ellen felhozni szoktak. De teljesen igazat adunk E. Vandervelde-nek, a ki azt mondja, hogy ugyanolyan érvekkel harcol ma a nemzetgazdászok egy része a kollektívizmus ellen, mint annak idején a részvénytársaságok ellen. Egy kiváló bankár, lord Overstone például mikor Angliában részvénytársasági alapon bankot alapítottak, következőképpen nyilatkozott: „Én azt hiszem, hogy mind az, a mi egy banküzlet helyes vezetéséhez szükségeltetik, kivéve a felelősség nagyobb megosztását, a bankrészvénytársaságoknál hiányzik. A banküzlet olyan személyek szakadatlan és naponkénti jelenlétét teszi szükségessé, kik figyelmesen vizsgálnak minden egyes dolgot és óráról-órára oly aggodalommal ügyelnek minden egyes dologra, a milyenre más üzletben szükség nincsen. Gyors elhatározás kívántatik meg a körülmények alakulása szerint és igen sok esetben ezek az elhatározások oly sürgős természetűek, hogy tanácskozás végett lehetetlen őket elhalasztani. A bankrészvénytársaságok kénytelenek lesznek üzleteiket alkalmazottakra bízni, kiknek keze rendesen meg van kötve; ilyen alkalmazottak nem képesek — mint maguk az egyes bankárok — akként eljárni, a mint azt az Üzletek gyakran alig észrevehető változásai követelik”. (Idézi Leroy Beaulieu *Nemzetgazdaságtan* IV. köt.) Ugyanazok az érvek ezek tehát, mint a melyeket napjainkban az állambankok és állami vállalatok ellen felhozunk.

De hát az érvek, melyeket a kollektívizmus ellen felhozunk,

sem képesek megcáfolni a tényt, hogy az üzemek koncentrációja és ezzel kapcsolatban a termelés szocializációja, vagyis az, hogy a termék mind nagyobb és nagyobb organizmus munkája, fokozatosan előrehalad.

Amerika ipari világa — mint említettük — 5-6 csoport kezében van. Mr. John Moody, Amerika egyik pénzügyi kapacitása kiszámította, hogy az Unióban 20,000.000,000 dollár ment át a szabad versenyből a monopolisztikus tőke alakjába. 8664 előbb önálló vállalat egyesült. A legfontosabb iparágakban az üzemfelhalmozódás szinte egyenes vonalban halad előre. Ezzel nincs ellentétben, hogy egynémely iparágban még a nagy vállalatok száma is nő; sem az, a mit pl. Németországra vonatkozólag Werner Sombart számokkal bizonyít, hogy t. i. a nagyobb jövedelmek száma is emelkedik.

A *Neue Zeit* f. évi februári számában A. M. Simons által közölt kimutatás szerint az 1900-ban Amerikában az üzem-koncentráció a következő volt:

Az üzemek száma:	1870	1890	1900
Mezőgazdasági szerszámok	2076	910	715
Gyapotárúk	956	905	955
Vas és acél.....	716	699	668
Bőr.....	7569	1787	1306
Hajóépítés.....	964	1006	1116
Gyapjú.....	2891	1311	1035
Húskonzerv	768	1367	1134

Ezeknél a számoknál még figyelembe kell venni, hogy állandó a csökkenés az üzemek számában, dacára hogy 1870 óta a népesség majd megkétszereződött és a művelés alá vont terület 5%-al emelkedett. Figyelembe kell továbbá venni, hogy minden iparágban 5—6 cég szállítja a szükségletek 80—90%-át. Így például maga a milliárd dollárosok acéltrustje a termelés %-át, a húsárú üzemből a *Big Four*-ok ennél is nagyobb részét állítják elő. (*Neue Zeit* 1906 febr.)

A tőkés termelési rendben megszületése óta két — ellentétes jellegű — korszakot lehet megkülönböztetni. Egyik a szabadverseny, a másik a tőkés monopóliumok, a kartellek, trustök korszaka. Mondanunk sem kell, hogy mindkét korszak belenyúlik egymásba és hogy a szabad versenynek még ma is jelentékeny szerep jut. De a legszembeötlőbb jelenségek alapján meg lehet találni a két korszakot elválasztó ezen jelleget.

A szabad verseny első sorban a kis tőkést viszi romlásba. Egész irodalma van már annak a kérdésnek, hogy a kisüzemek száma csökken-e vagy szaporodik, mint utóbbit a szocializmus reformhívei állítják. Csak igen röviden akarjuk ezt a kérdést érinteni. Szerintünk a marxizmus álláspontja nem bizonyult helytelennek. (Csak a felhalmozódás ütemét becsülte túlgyorsra.) Mert bár abszolút számokban

ugyan nagyobb a kisüzemek száma, mint az előző évtizedekben, mégis a népesség szaporodásához viszonyítva kisebb. Németországban Vandervele szerint a következő eredmény mutatkozik. 100 iparúzó személyre esik:

	1882-ben	1892-ben
önálló vállalkozó		
Mezőgazdaságban	27,78%	30,90%
Ipar	34,41 „	24,90 „
Kereskedelem	44,67 „	36,07 „
összesen	32,03%	28,94%

E mellett folytonosan szem előtt tartandó, hogy a legtöbb kisüzem csak a nagytőke expozitúrája. Szabók, a kik odahaza dolgoznak a vállalkozó számára, korcsmárosok, kik igazán csak csaposok, mert üzletük a szesz- és serfőzőké. A hol az egyéni ízlés a döntő, vagy a hol a piac távolsága vagy csekélysége miatt a gépipar be nem nyomulhat: ott ideig-óráig a kisüzem tarthatja magát. A gépüzem és kézi üzem közötti harccal egyidejűleg folyik a harc széles csatavonalban maguk a gépüzemek között. A harcban az egyéni vállalkozás helyére mindinkább a társas kerül, kapitalista társaságok váltják fel az egyes kapitalistát. Miután a harc sikere főleg a tőke nagyságától függ, a magántermelők száma csökken és a részvénytársaságoké emelkedik. Angliában 1895 óta a részvénytársaságok száma megháromszorozódott. De nemcsak a verseny, az előre nem látható gazdasági, vám és politikai konjunktúrák is folytonos bizonytalanságban tartják a tőkés vállalatokat. A verseny veszélyeitől való szabadulás, a konjunktúrák veszélyeinek csökkentése létrehozza a társadalomgazdasági szervezkedésnek még nagyobb, még egyetemesebb formációit, a modern gazdaság gigászi alkotásait, a kartelleket és trustöket. A kapitalizmus új korszaka következik.

II.

Mindezek elmondására alkalmat ad nekünk a *Kartellek és trustökről* szóló az a terjedelmes monográfia, mely most látott napvilágot dr. Baumgarten Nándor és dr. Meszlény Artúr tollából. Hogy a kartell és trust a szociális folyamat egy magasabb fázisa, mely a szabad verseny folytán szükségszerűen előállott, világosan átlátják szerzők tanulmányukban. Világosan látják azt az új világhatalmat, melyet a tőke hatalmas felhalmozódása magában rejt, mely két egymással farkasszemet néző táborra szakítja a társadalmat. Ezek dacára a megoldást nem a termelési eszközök szocializációjában, hanem másodlagos jelentőségű rendszabályokban keresik. A nagyüzemek progresszív megadóztatásában, a fogyasztó vételerejének fokozásában és az állam által a kartellirozott iparokkal felleendő konkurrenciában. A megoldás csak az lehet, a mit a kartellekről készített javaslatában Ráth Zoltán is

megpendített, a kit pedig senki sem „vádolhat” a szocializmussal, t. i. *az egyes vállalatok állami kisajátítása*. Vagy talán a kisipar megerősítése? Divatos jelszónál ez nem egyéb. Ugyan mit tehet az állam e téren egy olyan dinamikus erővel szemben, mely a kisipart halomra gyilkolja. Csak a kisipar termelékenységét kell a nagyüzemével összehasonlítani, hogy megállapítsuk az ilyen mozgalomnak meddő voltát. *Kozmikus erők ellenében az állam is tehetetlen, okos politikát a kozmikus erők irányában kell csinálni, nem ezen erők ellenében.*

És mit gondolnak szerzők, ha az ő eszméjük életre kelne és az állam a magánüzemeknek konkurenciát csinálna, ez végeredményében nem a magánvállalkozás halálát és az állam monopóliumát jelentené!? Szóval maradna a piacon az állam az egyedüli termelő. És ez megint csak szocializmus. Legalább részben az, mert persze a szocializmus *nemcsak* gazdasági forradalmat jelent. Természetesen nem szabad a mai állam vállalataira gondolnunk. Mert ma az államgép olyan profit hajhászó tőkés, mint akármelyik részvénytársaság.

A kartell-kérdésről magyar nyelven napvilágot látott könyvek között kétségkívül szerzőké a legalaposabb. Különösen a magyar kartellek ismertetése terén hiánypótló. Bár új eredményekre vizsgálódásuk folyamán nem jutnak, az eddigi eredmények szabatos összefoglalásával a kérdést előbbre vizik.

A mű bevezetése a kartellek és trustök irodalmát ismerteti, Csodálatos, hogy Friedrich Engelsnek ide vonatkozó fejtegetéseiről szerzők nem tudnak. Vagy nem mertek tudni? Beható bírálatban részesül a magyar irodalom, köztük Ráth Zoltánnak a kormány megbízásából szerkesztett emlékirata és Árkövy Richárdnak az Omge megbízásából készített könyve. Utóbbinak ürességét, értéktelenségét és reakcionárius tendenciáit szerzők helyesen mutatják ki. Kár, hogy Messinger Simon alapos tanulmánya *A kartellek és a magyar törvénytervezet* ismertetésben nem részesül.

A kartellek és trustök keletkezéseinek okait fejtegeti a következő fejezet. Kitűnik ebből, hogy míg a trust az üzemek teljes egybeolvasztása folytán a termelési költségek apasztása által a monopólium dacára az árakat csökkentheti: addig a kartell mindig az árak tetemes felemelését eredményezi. Így például kitűnt, hogy német vállalkozók a kocszot 8—10 M-ért árusították külföldön, míg a belföldi kartellár 17 M. volt.

Nagyon tanulságos és bennünket közléről érdekel a védvámok hatása a kartellekre. Szerzők meggyőzően mutatják ki, hogy közös vámterület mellett a közös kartell az egyedüli mód, mely a magyar ipar érdekeit is megvédi.

A kartellek és trustök fajainak ismertetését a hazai és külföldi kartellek és trustök beható ismertetése követi.

Nekünk tulajdonképeni trustjeink nincsenek; kartelljeink pedig szoros kapcsolatban működnek az osztrák kartellekkel. Legnagyobb kartelljeink: a szesz, malom, téglá és műtrágyakartellek. Továbbá:

a vas, petróleum, juta, szóda, enyv, vagon, rézsodrony, faszén, szén-sav, kőszén, kalap, szappan, gyertya, cukor, a pékek kartellje. A nagyközönség előtt kevésbé ismert a biztosító társaságok kartellje.

Mellözve az egyes államok kartelljeit, az amerikai Unióra vonatkozólag akarunk Baumgarten és Meszlény, részben Vandervele idézett könyve nyomán egy pár adatot bemutatni, hogy halvány képet adhassunk az amerikai ipar hihetetlen mérvű szocializációjáról és koncentrációjáról.

Amerika a trustök igazi hazája. Elmondhatjuk, hogy minden tömegcikk trustirozva van. „Tegyük fel — írja egy new-yorki hírlap — hogy az olvasó bemegy New-Yorkban vagy Philadelphiában egy étterembe. A pincér leelőször is egy kis frissítő italt hoz, a cocktailt, melynek főalkatórésze a whisky, mely a wyskytrust (35 millió dollár alaptőke) ellenőrzése alatt áll. A levest nem lehet a chikagói marhatrust (100 millió dollár) nélkül előállítani. Az osztrigát a mostanában alakult *Oyster Trust* szállítja. Ha valamilyen előételt akar, — egy kis retket, zöldséget vagy bogyót, mindjárt a *farm and daily product trust-nek* kell adóznia. A halnál ott van a haltrust (10 millió dollár), a sütnél a hústrust. Vagy nézzük a csemegeféléket. A pudding az *American fionr Company* (120 millió dollár) készítménye. A gyümölcsöt az *American fruit Company* szállítja; a kétszersültet a *National Bisquit Trust*, a tejszínhabot az *American Ice Cream Company*. Ha pedig kedve kerekedik egy csésze kávé inni, vagy egy szivarra gyújtani, gondoljon a kávészindikátusra (60 millió dollár) és a dohánytrustre (70 millió dollár)«.

Amerika legnagyobb trustjei: a petróleum, a cukor és acél-trustök. Az összes amerikai petróleumforrások a petróleum-trust tulajdonát képezik. A trust finomítóit 600 kilométer csővezeték köti össze. A 400 millió márkát kitevő alaptőke 9 személy tulajdona. Beszélnek különben, hogy titkos megállapodása van a kaukázusi és galíciai petróleumkirályokkal. Rockefeller, a londoni és bécsi Rotschild-cég, — az új hármasszövetség — felosztották maguk között a földgömb petróleum fogyasztását. Érdekes, hogy az utóbbi időkig a monopólium dacára a petróleum ára — a termelési költségek csökkenése folytán — nem emelkedett.

Az acél-trust Amerika legnagyobb cége, Carnegie és Rockefeller szövetkezésén alapul. A vállalat nagyságáról fogalmat nyújthat, hogy alaptőkéje az Unió összes iparának $\frac{1}{10}$, az egész világ iparának $\frac{1}{30}$ -adát képviseli és Amerika felfedezése óta az egész világ bányáiból kiaknázott arany és ezüst értékével egyenlő. (Baumgarten és Meszlény *Kartellek* 182 o.)

Fejlődésüknek még kezdetén állanak a nemzetközi kartellek és trustök. Csak most kezd még a tőke igazán „nemzetközi” lenni. Legjelentékenyebb köztük a hajózási trust, melynek ügye bennünket nagyon közletről érdekel. Az amerikai csoport, az ú. n. Morgan-trust

kartellszerű megállapodásra jutott a kontinentális hajós vállalatokkal, melyek a *Norddeutscher Lloyd* és a *Hamburg Amerika P. A. G.* vezetése alatt teljes kooperációra egyesültek. („Az északi pool”). Anglia ezzel szemben megóvta függetlenségét és a Cunard-társaságot nagy szubvencióban részesítette. Ez utóbbi gyilkos versenyt kezdett a Morgan trusttel és az északi poollal. A „küzdelem legmagasabb fokra akkor hágott, mikor a Cunard-társulat a magyar kormánynyal kötött szerződés alapján megindította a fiumei-newyorki járatokat. A verseny folytán a viteldíj Amerika és Európa között 40 Márkára esett. A háború vége békekötés lett, de a Cunard-társaság a trustbe nem lépett be.

Hogy a termelés szocializációja a produktivitást mennyire „fokozni fogja, érdekes számadatokat találhatunk a szóban forgó tanulmányban. Csak egyet a sok közül. Mielőtt az *American Steel and Wire Company* megalakult, a drótüzlet abban az igyekezetében, hogy a fogyasztót saját hazájában keresse fel, 10 állam területére terjedt ki. Az által, hogy a trusztírozás után a vevőket a legközelebb fekvő gyár látta el, a trust félmillió dollár fuvardíjat takarított meg évenként.

A monográfia a kartellek hatását fejtegető fejezetében alapos érvekkel mutatja ki a munkás nagyobb függését a kartellírozás folytán. Ezzel szemben a törvényhozásnak és a közigazgatásnak a munkások egyesülési jogát teljes mértékben el kell ismernie. Az *American Federation of Labor* utolsó kiadása szerint Amerikába¹ a vállalkozó hatalma annyira megnőtt, hogy a munkabérek majd mindegyik üzemben alacsonyabbak lettek. A munkaadók szolidaritása az üzemek összpontosítása folytán észrevehetően nő, úgy hogy Amerikában az utolsó évben egy bérmozgalom sem vezetett eredményre: (A. M. Simons idézett cikke) sztrájkterő szervezetek — mint említettük — az Unió egész területére kiterjedőleg vannak szervezve. Sem a *Trade Unionok*, sem az *American Federation of Labor* nem bizonyult elég erősnek a munkások védelmében. Kétségtelen jele ez annak, hogy csak az osztályharc alapján szervezkedett proletariátus politikai és gazdasági harca kecsegtet a sikeres harc reményével, bármiként szónokoljanak is a „harmonie-professzorok”.

Szerzők szerint a kartellírozás a termelésre általában jótékony hatású és a jövedelemeloszlást egyenletesebbé teszi.

Legerősebb része a könyvnek a kartellek jogi helyzetének fejtegetése. Ennél a résznél a kartellek egész irodalmában világosabbat, áttekinthetőbbet keveset ismerünk. A magyar bírói gyakorlat a római jog elvei szerint kezeli a kérdést. Nem ismeri el a kartellszerződések érvényét. Hihetetlen, milyen rossz befolyással van egész gazdasági és jogi életünkre, hogy a római jogot nem sikerült meg az oktatásból és törvénykezésből eliminálni. A modern gépüzem problémáit beszorítják a római jog Prokrustes ágyába. Korlátolt jogászok valami különös lelki gyönyörűséget lelnek abban, hogy a modern élet jogviszonyait

római jogi intézmények alá vonhatják. *Igaz, hogy a római jog megfelel az uralkodó-osztályok ideológiájának.*

Jellemző törvényszerkesztési eljárásunkra, hogy dr. Mandel Pál, a kit a kormány a kartellekről szóló törvényjavaslat készítésével meghívott, tisztára jogász kérdésként fogta, fel a problémát. Hogy itt első sorban, gazdasági és politikai kérdéssel állunk szemközt, a társadalom gazdasági struktúrájából fakadó problémával az őt nem zavarta. Paragrafussal mindent ráncba lehet szedni. Mert hisz a jognak semmi köze a termelési erők dinamikájához, az osztálytagozódáshoz, a jog csupa *norma agendi*-kből áll, melybe az egyik ember beleütközik, a *diligens pater familias* pedig alkalmazkodik hozzá»

Természetesen szerzők sem oldják meg a szabályozás kérdését. Ez félig szociális, félig liberális állásponton, nem is lehetséges. „A tőke felhalmozódásának problémáját — mondják a szerzők — a kartellkérdés szabályozása meg nem oldja. Annak az csak egyik kiágazása számtalan más gazdasági kérdés mellett, melyek tisztázásától még nagyon messze vagyunk”. Ez a filozofikus rezignáció nem meggyőző. Vannak már sokan, igen sokan „nyugodtan gondolkozó szemlélők”, a kik tisztán látják, illetve merik ezt a jövőt látni, köztük Daniel de Leon, a ki a következőket mondta: „A lépcső, a melyen az emberiség a civilizáció útján előbbre jutott: a munkaszervezés terén bekövetkezett haladás és a folyton tökéletesedő munkaszerszám. A trust ezen lépcső felső fokán áll. A tőkésosztályok szeretnék az ő kizárólagos hasznukra megtartani. A középosztály szeretné őket szétrombolni, ám, ezzel együtt a civilizáció haladása is fel lenne tartóztatva. *A proletariátus meg akarja őket tartani, egyidejűleg a helyzetet javítani és előnyeit az összesség javára fordítani*”. Valóban ez, csakis ez lehet a megoldás. A társadalom nyíltan és egyenesen a saját vezetésén kívül minden más vezetés alól kinőtt termelési erőket hatalmába keríti.

Szerzők tanulmányát az Akadémia az Első Magyar Általános Biztosítótársaság pályadíjával tüntette ki. Értékét ez a koszorú, sem csökkenti.

Lánczi Jenő.

Az Igazságosság, mint a boldogság útja.

(*J. Novicow. La justice et l'expansion de la vie. Essai sur le bonheur des sociétés humaines. Bibliothèque de la philosophie contemporaine. Paris. Alcan. 1905. 400. l.*)

Az ismert orosz szociológus ezen legújabb könyvében az emberi, boldogság útját akarja megjelölni. Könyve valóságos apoteozisa, az igazságosságnak, a békének és a civilizációnak.

A mű három részre oszlik.

I. Az első a *Jelen elméletei* nevét viseli. Az igazságosságot és az igazságtalanságot vizsgálja meg benne. Az igazságtalanság, vagyis a jogok korlátozása, egyszersmind az élet korlátozása, részleges halál, még pedig nemcsak arra nézve, a kinek kárára gyakorolják, hanem az

igazságtalanság elkövetőjére is. Innen van, hogy a deszpotikus államok sokkal kevesebb termelést és vagyoni erő felett rendelkeznek, mint a liberálisok. Az Egyesült-Államok bámulatos rohamossággal fejlődnek. Ellenben a törököknél nincs semmi tudományos, gazdasági vagy technikai haladás. A háború is, az embernek ember általi kizsákmányolása. A ki háborút indít nemcsak egy idegen társadalommal szemben követ el igazságtalanságot, hanem saját polgáraival szemben is, mert még a szerencsés háború is csak igen keveseknek használ, míg tömegeket nyomorba taszítja. „A német katonák, a kik az 1870—71. háborút végigcsinálták egy fillért sem kaptak a Franciaország által fizetett öt milliárd hadisarcból, míg a seregek vezérei gyakran egy milliónál magasabb jutalomban részesültek”. A háború által szerzett piacok is csak nagyon kevés termelőnek válnak előnyére. Azok az államok, melyek igazságtalan politikát folytatnak saját nemzetiségeikkel szemben, önönmagukat nyomorítják meg. A nemzetközi életben pedig a hódítás vágya elnyomja a csakugyan produktív erőket. Az igazságosság ezzel szemben az *élet kiterjedése*. Igazságosság és boldogság egyenértékű kifejezések, melyeket csak a *lehető legkiterjedtebb társulás* valósíthat meg. Az ember társulása *összes* embertársával: ez az emberi nem *természetes* és normális állapota. Hogy igazság legyen, ahhoz szervezés kell: mentül szervezettebb egy lény, annál inkább él. Ez nemcsak politikai, de gazdasági szempontból is igaz. Ezért kell a nemzetközi igazságosságot szervezni s mindenki számára a biztonságot, a szabadságot, az egyenlőséget biztosítani. Az egyetemes igazságosság fogja csak a szociális kérdést megoldani, mely nemcsak a gazdasági, de a politikai szervezethez kérdése. A jelenlegi nyomor egyik fő-főoka, hogy az *emberiség keveset termel*. És azért termel keveset, mivel a termelés foka a társadalmi feltételek összességétől függ. Így pl. Marokkóban „a közbiztonság hiánya oly nagy, hogy a termelő, a ki a tolvajok irigységét fél felkelteni vagy a ki még jobban retteg az adminisztráció közegektől: lehetőleg leszorítja a vetést arra a mennyiségre, mely legnélkülözhetlenebb életszükségleteire kell.” A szövetkezetek, a kölcsönös biztosítás stb. enyhítő szerek nem elégségesek, hanem a teljes civilizációt kell megalkotnunk, mely igazságosság által meg fogja szüntetni a jelenleg uralkodó *megfordított kiválasztást* és a valóban jók és kiválók szelekciójához fog elvezetni.

II. A második részben a *Múlt elméleteiben* szerző azokat az okokat keresi, melyek az igazságosság megalapítását akadályozzák. Ezeket az okokat szerző e ma helytelen eszméknek tulajdonítja, melyek az emberek fejéit betöltik. Ezek a tévtanok részben egy bizonyos atavizmusból erednek (t. i. az emberek még mindig egy letűnt kor barbár politikai eszméi szerint gondolkodnak), részben pedig néhány szociológus könnyelmű általánosításaiból. Az első kategóriához tartozik az erőszak, a hódítás, hasznos voltába vetett hit. Számos államférfiú még ma is valósággal középkori elvek és igazságok szerint intézi a

politikát. Még mindig az erőszak eseményeire emlékeznek vissza és elfeledik a jog által létrehozott eredményeket. És a mi legfurcsább: a jog, a civilizáció, az igazságosság politikáját egy állítólagos idealizmus szempontjából ítélik el. Ők, a fegyver, a vér, az erőszak emberei az idealisták! Míg a békés civilizáció munkásai a materialisták, kik csak a test örömeire gondolnak és a nemzeteket egy demoralizáló fényűzésbe akarják vezetni! Fényűzésről mernek beszélni akkor, mikor az emberiség nagy többsége nyomorban él!

A második kategóriába a *tudomány tévedései* tartoznak. Ide sorozza szerző a *társadalmi darwinizmus* (Lester Ward, Gumpłowicz. és Ratzenhofer) elméleteit, melyek szerint az állam már keletkezésében az erőszak és a hódítás tényéhez fűződik. Egyik társadalmi csoportnak a másik által való leigázása nélkül nem jöhet létre állami élet. Vagyis egy csomó gyilkosság nélkül nem hajthat ki a társadalmi élet. Szerző azt hiszi, hogy mindezek az elméletek tévesek és a darwinizmusnak a a társadalmi életre való hibás és könnyelmű átviteléből eredtek. E mellett maga a darwinizmus megfeledkezett a *társulás* törvényéről, mely pedig nem kevésbé szembeötlő, mint a létért való küzdelem törvénye. Nem vette észre, hogy a civilizáció nem a háború, de a munka eredménye; az Egyesült-Államok 1783-tól 1905-ig 732 milliárd napot fordítottak munkára és csak 800 milliót a pusztításra. A háború csak ekkor lehet a javítás eszköze, ha a hódító a réginél nagyobb igazságosságot hoz be.

Általában a társadalmi küzdelmeknek egészen más eszközei vannak, mint a háború: a feltalálás és a vitatkozás a civilizáció leg-hatalmasabb eszközei.

III. A harmadik rész az *Emberiség szervezése* nevét viseli. Ebben megakarja szerző mutatni a boldogság, az igazságosság szervezésének módját. Nagy szükség van rá, mert „az emberi lét olyan, mint egy rengeteg szenvedés-óceán, a melyben feltűnik itt-ott néhány ritka, többé-kevésbé szerencsés szigetecske . . . Az ellenkezőnek kellene lennie: a szenvedéseknek kellene a szigetecskéket alkotni a jóllét óceánjában . . .” És ezt a boldogságot nem távolinak kell képzelni, hanem olyannak, melyért már a jelen nemzedéknek küzdenie kell. Ehhez mindenekelőtt mindenki kioktatása szükséges, természettudományi szellemben, a régi mythologikus fogalmak kiirtásával; ez pedig négy-öt nemzedék alatt elérhető, ha a jelenlegi anarchia megszűnik és ha a hét nagy világnemzet: az Egyesült-Államok, Anglia, Németország, Franciaország, Olaszország, Ausztria-Magyarország és Oroszország politikai szövetsége létesül. Ez a hetes szövetség kiterjednék a földterület hét tized részére és a világ lakossága hat tized részére. A militarizusból és a marinizmustól megszabadult nemzetek az őket elválasztó vámsorompókat is le fogják rontani, melyek lehetlenné teszik, hogy minden egyes élvezhesse munkája gyümölcseit. A dolgok ez az új rendje egyszersmind a *valóságos nemzeti függetlenséghez* is el fog vezetni, mert a kényszer

megszűnése lehetővé fogja tenni, hogy minden nép igazi vonzódásai szerint csoportosuljon.

Ezek mellett a főkövetelmények mellett szerző a *nő felszabadításában* is az igazságosság hatalmas erejét látja.

Mindezekben a fejtegetésekben Novicow át van hatva attól a gondolattól, hogy a szebb jövő nem az emberi természet módosításától remélhető, hanem kizárólag a társadalmi intézmények megfelelő átgyúrásától.

* * *

Bármily rokonszenvesek is ennek a nemeslelkű hévtől áthatott könyvnek eszméi; bármily finom és éleselméjű megállapításokat tartalmaz is úgy a jelen bajai, mint a jövő útja tekintetében: a tudományos kritika nem tartózkodhatik annak kijelentésétől, hogy ahhoz — nem érintve publicisztikai és agitatorius becsét — igen kevés tudományos érték és szoliditás tapad. A régi módszer és a régi szellem produktuma ugyanis az orosz író könyve; azé, mely az emberi fejlődés legnagyobb és legbonyolultabb problémáit néhány lélektani ténynyel, egy pár számadattal és történelmi feljegyzéssel akarja elintézni. Ez még mindig a XVIII. század merész, forradalmi, tette serkentő, de nagyon kevésé tudományos módszere és világnézete. A társadalmi bajokat újra a tévtanok, a helytelen eszmék okozzák. És az orvosság oly közelfekvő: helyes eszméket kell elterjeszteni a társadalmi dolgokról. És a helyes eszmék? Az egyéni lélektan bizonyos tényeinek vagy hajlandóságainak megfelelő eszmék. Novicownál egy szocializált Liberalizmus eszméi. Ki bajlódna biológiával, vagy a társadalmi jelenségek kölcsönhatásainak pontos, türelmes, mikroszkopikus megállapításával: mikor a „józan ész” oly könnyen berendezheti az „igazságosságot”, a „boldogságot”, mely az emberi nem „természetes” állapota? —r.

Az absztrakt természettudományok egysége.

E rövid ismertetés keretében egy igen nagy dolgokra hivatott tudományos mozgalmat akarunk bemutatni. Nem kevesebbről van itt szó mint összes absztrakt és logikailag precíz tudásunknak egy nagy logikai egészbe való foglalásáról s e célból a matematikai kalkulus mintájára egy teljesen általános logikai kalkulus megalapításáról.

Hogy e mozgalom célját, módszereit és eddigi eredményeit megérthessük, rövid visszpillantást kell vetnünk a matematikának Newton-Leibniz kora óta folyó hatalmas fejlődésére. Köztudomású, hogy Newton és Leibniz teremtették meg az úgynevezett infinitezimális matematikát azzal a céllal, hogy vele fizikai jelenségeket és azok közt levő kapcsolatokat pontosan és ökonomikusán lehessen fogalmazni.

Hatalmas nyelv lett ebből, melynek használata az emberiséget képessé tette azokra a nagy természeti megismerésekre, mik az egész civilizációra átalakító hatással voltak és vannak. Ha a megalapítók gondoltak is az új elméletben rejlő nagy logikai nehézségekre, bajokra,

azt, e dolgok roppant komplikáltsága folytán sem idejük, sem erejük nem lehetett formulázni s megtanítani, bár Leibniz már foglalkozott egy szimbolikus logika gondolatával, de egy emberélet kevés volt már ezt is megalkotni.

Így az utódok, kik e nyelvvel fényes eredményeket értek el, nem gondoltak e nehézségekkel addig, a míg csak egynéhány paradoxon, abszurdum elő nem került a nagyméretű, hatalmas vitákban, miket a legnagyobb tudósok szceníroztak. Ekkor azonban mindinkább megérlelődött a meggyőződés, hogy tisztábban, precízebben kell formulálni a matematikai tételeket, igazságokat, mert az egyes fogalmak tartalmi pontosságának bármily csekély elhanyagolása az őket magukban foglaló gondolators bizonyos pontjain képtelen összefüggések megjelenésében, boszulja meg magát. Ezt juttatták kifejezésre különösen Lagrange, Cauchy és Abel, a precíziós matematika apostolai.

Azonban mihelyt ily éleseszű emberek törekedtek ily nagy pontosságra, mihamar be kellett látni, hogy ez a pontosság nem érhető el a nélkül, hogy a matematikai fogalmakat egészen az ismeretelmélet, a filozófia sűrűjéig vagy azon túl is ne üzzék. De ezek az emberek épen a világosság szomjúhozása miatt jutván a filozófiához s annak leginkább logikai részébe, épen nem voltak megelégedve az ottan divatos homályossággal, a kifejezések határozatlanságával s a gondolatösszefüggések jelzésének kevéssé egyértelmű voltával. Hogy céljukat elérjék, ott is precíz módszerekkel akartak vizsgálni.

Így született meg az úgynevezett szimbolikus logika, azaz fogalmak és fogalmi kapcsolatok precíz jelölése s ezek segélyével a gondolkodás törvényeinek pontos formulázása. Az a nagy különbség az új és a skolasztikus logika között, hogy az új logika nem-szillogisztikus következtetéseket is elismer, szemben a skolasztikusok merev szillogizmusáival. Módszertanilag pedig az, hogy míg a skolasztika a szavakhoz idomította a gondolatot, mely magában nem lévén határozott értelmű, tetszőlegesen belegyúrható volt a szó prokrustes-ágyába s így a viták szóvitákká fajultak, melyek mögött nem is volt véleménykülönbség; addig az új logika magukat a gondolati összefüggéseket vizsgálja, az összefüggések pontosan elkülönített különböző fajainak jelölésére alkot szimbólumokat, melyeknek értelme előbb született meg pontos meghatározásban, mint a szimbólumuk. Szóval a skolasztika a szók, formák alá keresett gondolatot, a szimbolikus logika pedig a gondolatokhoz keres formát, jelet, szót.

Ez a, nagy különbség talán érthetővé teszi, hogy azon önként ébredő gyanúnak, mely szerint a gondolkodás törvényeinek formulákba öntése a gondolkodást öntudatlan mechanizmussá teszi, nincsen jogsultsága. Arról van itt szó csupán, hogy a pontosan meghatározott gondolatösszefüggésekről egyértelmű jelekkel beszélhetünk. Az „egymásból következés”, az „oki összefüggés”, az „így tehát” stb. nem pontos beszéd. Az egymásból következésnek sok értelme van. Követ-

kezhetik valami A-ra nézve igaznak, mert köztudomású, hogy minden az A osztályába tartozó A_n -re igaz. Következhetik valami A-ra nézve igaznak, mert igen sok A-val közös elemeket tartalmazó a-ra igaz. De én mindkettőre azt mondom „így tehát” stb. És ha nekem a későbbi levonásokban különbséget kellene tennem az igazság érdekében hogy vajjon amaz igaz valami az első vagy második módon következett-e s ha ezt nem téve, a kifejezések azonossága miatt nem tehetve, tévedésbe jutok s nem tudom, hol a forrása, akkor a bűn a többértelmű kifejezés s a velejáró határozatlan gondolaté. De ha vannak a gondolati különbségeknek megfelelő különböző szimbólumaira s ismerem azoknak *helyes alkalmazásmódját* is, akkor a tévedés lehetősége aránytalanul kisebb s ha megtörtént, könnyebb a nyomára jönni. Nincs tehát itt egyébről szó, mint gondolkodástörvények *tudatos* és *biztos* alkalmazásáról, nem pedig számológépről, vagy gondolkodó gépről. Így gondolkozni nagyon sokkal nehezebb, mert *pontos*, és ez az irány a homályos és asszociatív elmefuttatások alkonyulatát jelenti a tudományban, a honnan a szellemeskedő semmitmondások *végre* talán ki fognak szorulni, hogy a szépirodalom terén megnemesedve és átalakulva a tudomány iránti érdeklődés tényezőjéül szolgáljanak, a mi az ő tulajdonképeni hivatásuk. A tudományos kutatás nem dilettantizmus, hanem komoly, szigorú és lelkiismeretes munka, a mihez az értelemnek nagy élessége, kapacitása, erős szintetikus tehetség s a találékonyságnak ama mesteri foka kell, mely mint megindító, az előbbi faktort munkába állítja s igazolás, rendezés, bizonyítás céljából dolgoztatja. Erre a munkára akar eszközöket nyújtani a szimbolikus logika.

Boole: *Laws of Thought* 1854. nyitja meg a sorozatot, kinél már némi technikai tökéletességet is találunk. Ennek folytatója s ez az irány fő Képviseelője Schroder, kinek *Algebra der Logik* 1890, 1891, 1895, 1905 című 4 kötetes műve a kérdés nem technikai részének legrészletesebb tárgyalása. Ezt az irányt nevezhetjük a logikai irányzatnak. A másik csoport Weierstrass, Cantor, egészen matematikus. Ők matematikát akarnak csinálni, de e végett szükségük van ezekre a fogalmi tisztázásokra (pl. a halmazelméletben). Ez a matematikai irányzat. De mindeddig a matematikusok nem találták használhatónak a módszert, a filozófusok meg matematikának nézték és így minden elismerést megtagadtak tőle. A legnagyobb lökést adta az ügynek Peano, ki az egészet átalakította új és geniális módszerével *Formularie de Mathématiques* szerény címmel ellátott művében, mely először 1895-ben jelent meg s 1905-ben már az 5-ik kiadást érte meg *Formulario Mathematico* néven, mely azért is érdekes kiadás, mert semmi nyelven, még esperantóul sincs írva, hanem elhagyva minden fölösleges, történetileg a nyelvben maradt elemet és cifraságot pl. az igeragozást, úgy van mégis megfogalmazva, hogy minden értelmes európai ember megérti, a ki egy-két indogermán nyelvet ismer.

Ebben az irányban még tovább vitte Russel, kinek hatalmas munkájáról részletesebben megemlékezünk. Nem hagyhatjuk még említés nélkül az angolok közül Pierce és Whitehead nevét és a francia Gouturat: *Principes des Mathématiques* című művét. Látjuk, hogy az egész művelt Európa siet részt venni ebben a szép munkában, sőt nálunk is van egy képviselője König Gyula személyében, ki dolgozik ez irányban is.

E kitűnő gondolkodásbeli eszköz többé-kevésbé már használható lévén (a tökéletességtől még igen messze van), hozzáfogtak vele először is matematika átvizsgálásához. Megállapítandó volt a fogalmaknak szükséges és elégséges mennyisége és minősége, melyre szükség van a matematika felépítésében és ezen fogalmak közt oly relációk, a lehető legkisebb számban, melyekből az összes matematikai tudás dedukálható, az alapfogalmak és alaprelációk segítségével alkotott új definíciók és ezek között talált új relációk képében. Lehet, hogy több, talán végtelen sok fogalom és reláció segítségével lehetséges, a mint a dolog tényleg áll is. Akkor ezek mind megállapítandók, valamint e rendszerek közt levő relációk is.

Ez eddig Russelnek sikerült legjobban. Ő pl. különválasztja a mennyiség és a rend (sorrend) fogalmát s a számokat megdefiniálja egymásutániságukra való tekintet nélkül. Russelig a számfogalmat csak úgy értelmezhetjük, hogy a számsorban való hányadikságát vettük a számnak, vagyis azt, hogy az 1-nek hányszori hozzáadásából származott. A 2. számnak nem tudtunk más értelmet adni, mint egy meg egy, a háromnak nem mást, mint kettő meg egy, stb. Russel kimutatta, hogy a számfogalom csak a rendfogalomtól különválasztva tiszta igazán s ebből folyólag így pontosabban használható logikai elem, mint a másikkal összebonnyolítva.

Hatalmas könyve, melynek még csak első kötete jelent meg: *The principles of mathematics (1903)*, valóságos purgatóriuma a matematikai, geometriai és fizikai fogalmainknak. Russel tovább megy Peanónál és kimutatja, hogy a geometria és racionális dinamika is felépíthető ugyanazon 9 alapfogalomból, miket ő a szimbolikus logika megdefiniálhatlanságainak, logikai konstansoknak nevez.

Talán nem lesz érdektelen e logikai konstansok felsorolása, melyekre akarja építeni a büszke ember az összes teljesen ésszerű és logikailag egész precízen elgondolható emberi tudást. (Szerencse, hogy az ilyfajta tudásból nincs még sok).

1. Az első ily alapfogalom a *formális implikáció** Pl. *X ember* implikálja, hogy *X* halandó, minden *X* értékre. Ez formális implikáció, mert hiszen az ember fogalomnak a halandóság egyik része s

* Implikál legtöbbször fordítható „magába foglal” „ebből következik” kifejezésekkel. „Implikáció” az egész mozgalom fő-szava. Használni fogjuk, hogy lehetőleg terjesszük e kitűnő kifejezést, mit lefordítani nem is lehet, nem is érdemes.

ha valami X -ről már tudjuk, hogy ember, akkor ezzel már azt is tudjuk róla, hogy halandó s ennek külön kimondásával nem jutottunk új tartalmú ismerethez, az implikáció, csak *forma* volt. Ezután megdefiniálja az ítéletet: ítélet az, mi önmagát implikálja. Továbbá két fogalom vagy ítélet összegét és szorzatát, mely logikai összefüggések később nagy szerepet játszanak, de miket körülményességüknél fogva nem közölhetünk általános formulázásban, hanem csak példán mutatunk be.

Ha a az állatok összfogalma, b pedig a növényeké, akkor $a + b$ az élőlényeké. Ha a a földi dolgok fogalma, b az élőlények fogalma, akkor $a \times b$ a földi állatok és növények fogalma. Hasonló példák hozhatók ítéletekre. Első pillanatra játéknak tetszhetik az egész, mint a matematika triviális definíciói, is, de következményeikben is oly fontosak ezek a logikai „trivialitások” és mindenkori tekintetbevételük, mint a matematikaiaké.

2. *Materiális implikáció* (változót nem tartalmazó) van *egy meghatározott speciális* dologra vonatkozó Ítéletek között.

3. *A jelzés fogalma* annyi, mint konkrét, fizikai vagy lelki dolog helyett jelnek pl. szónak használata,

4. *Egy tag viszonya az osztályhoz*, melynek része, jele rendezen a görög α .

5. *Ítélet-függvény* (propositional function), oly logikai alakzat, mely csak akkor válik határozott ítéletté, mikor a benne szereplő határozatlannak speciális értéket adunk.

6. Az „*olyan, hogy*” (such that) fogalma. Ez keli a definíció fogalmához.

7. Az „*akármelyik*” vagy *változó fogalma*.

8. *A reláció általános fogalma*.

9. *Az igazság fogalma*.

Ezek közt hús alapreláció áll fön, melyek *bizonyíthatatlanok* és természetüknél fogva oly nehézkesek (szelíd kifejezést használva) hogy pár szóval előadni úgy, hogy értelme is legyen-, még kevésbé lehet, mint az alapfogalmakat s így kénytelenek vagyunk az érdeklődő olvasót Russel, vagy még inkább az azt magyarázó s így annál sokkal könnyebb Couturat: *Principes des mathematiques* és a kicsi, de nagyon jó *Algebre de la logique* című, munkáira utalni. Megjegyezzük, hogy ezekben *semmi matematika* nincs; tiszta logikai eszmenetek.

Ezek részletes fejtegetése után Russel alkalmazza eredményeit a szám (number), mennyiség (quantity), rend (order), a folytonosság és végtelenség, a tér, az anyag és a mozgás fogalmára, azaz fölépíti ezeket az adott logikai konstansokból és alaprelációkból explicit definíciók segítségével.

Az explicit definíció formája ez: a megdefiniálandó név annyi mint — és következik az alap vagy már azok segélyével megdefiniált

fogalmak tömkelege összeszerkesztésüknek mikéntjével. Ezzel szemben implicit a definíció, ha a meghatározandó névre kiszabunk egy pár implikációt (relációt) s azt mondjuk, hogy az ezen implikációknak eleget tévő valami legyen a név értelme. Ennek az a hátránya, hogy ki kell még mutatni, hogy az adott implikációknak egyszerre eleget tehet-e valami (azaz nincs-e ellentmondás) — ezt hívjuk egzisztencia-bizonyításnak s az eredményt egzisztenciátételnek — és ha van az adott implikációkat egyszerre kielégítő fogalom, akkor kimutatandó, hogy csak egy van, vagy pontosan körül kell írni az összes lehetséges megoldásokat s ezek összességét tenni meg a fogalom tartalmának, a megdefiniált szó értelmének.

Különösen részletes vizsgálatokat kapunk a logika és matematika viszonylagos helyzetére vonatkozólag. *Nincs semmi ugrás a logikai és matematikai tudásunk közt.* A logika nem egyéb, mint a matematika legáltalánosabb és mintegy bevezető része; viszont a matematika nem más, mint a logika alkalmazása bizonyos speciális implikáció-fajtákra. *Ép így ugrás nélkül megyünk át a logikából a matematikán keresztül a dinamikába, a mozgások tudományába.* Tovább még nem építettek ki, de valószínűleg csak idő és fáradság (azaz genialitás) kérdése a többi.

Terünk nem engedi, hogy itt részletesebb tárgyalásba bocsátkozzunk; csak a célt és a módszert akartuk megmutatni, mint a mi nemsokára az összes absztrakt tudományokra óriási befolyást van hivatva gyakorolni. Az emberi tudásnak egy hatalmas szintézise, hierarchiája készül itt, mi végre meghozza majd talán az egységeséget, vagy legalább közelebb juttat hozzá, a tudásnak az emberi észtörvények s így az összes lehető tudás fajtájának pontos kijelölése által. Ennek segélyével talán lehet majd a tudás haladását rendszere-sebbé tenni az egész vonalon.

Nem hagyhatjuk ki végre e rövid szemléből sem Comte Ágost nevét. Az előbbiekből látható s nagyon valószínű, hogy a jövő még fényesebben fogja igazolni, hogy az ő tudomány-hierarchiája: matematika, geometria, kémia, biológia, szociológia, mennyire nem csak nem felületes tudomány-klasszifikáció, hanem ismereteinket gyökeréig analízáló vizsgálódás alapján alkotott termékeny rendszer. *Dienes Pál.*

Lehet-e anarchista szocialista?

A. Hamon. Socialisme et anarchisme. Etudes sociologiques. Paris. 1905. Sansot X Cie. 1905.

Szerző e kérdés igenlő megoldása mellett hoz fel igen érdekes és helytálló bizonyítékokat. Szemben az orthodox marxizmus és a taktikázó szocialisták visszautasító álláspontjával, Hamon utal arra hogy az anarchisták nagy része a gazdasági kommunizmus alapján ál, és hogy az állam elleni harc nem egyéb, mint az osztályharc kiélése-

dése és továbbvitele. E mellett szerző kiemeli, hogy az anarchista eszmék ép a legjellegzetesebben szocialista munkás-milieukben fejlődtek ki.

Azt hisszük, hogy ezen érvelés ellen annál kevésbé lehet szót emelni, mivel ép a marxizmus állambölcselete az államban nem lát egyebet a kizsákmányolás szervénél s Engels egyik kedvenc tétele az *állam elhalása*.

A marxista tanoknak így csak logikus továbbfejlesztése az állam elleni küzdelem. A taktikai eszközökben való eltérés nem foszthatja meg az anarchista kommunistákat szocialista jellegüktől. Azt sem kell feledni (miként az újabb irodalomtörténeti kutatások kimutatták), hogy a szocializmus kezdetei az anarchista, sőt a liberális tanokkal együtt egy nagyon kevésbé differenciált tömeget alkottak.

Ha az elmélet szempontjából még kétes lehet a dolog: a gyakorlatban egyre nyilvánvalóbbá lesz a szocialista küzdőknek — még pedig ép ott, a hol a harc a legelőrehaladottabb — anarchista eszmékkel való áthatottsága.

Valójában az anarchizmussal való közösséget *elvi alapon* csak a szocializmus u. n. revizionista szárnya tagadhatja, mely az államban a kooperáció nélkülözhetetlen szervét látja. E.

Az építőmunkások zsebkönyve.

(1907. és 1908. évekre szóló naptárral. Összeállította Garbai Sándor, Az „Építőmunkás” lap szerkesztőségének kiadványa. 2720. Ára 70 fillér.)

A szubvencionált kormány sajtónak legújabbán azt a jelszót adták ki, hogy állandóan a szocialista veszedelemmel rémítgessék a naiv és keveset gondolkodó polgárságot. Mert bár a polgárság nagy része jó tulipános hazafi, mégis minden hazafiságnál erősebb a „szocialista veszedelemtől” való félelem. Ugyanis a vezényszó nagyon nagy kincs: de a tulajdon, a vallás, a haza, az erkölcs még nagyobb és a gonosz hazátlanok ép ezeket akarják tönkretenni. A megfizetett sajtó tehát üvölt és a jámbor polgárság remeg. Remegésében pedig megfélelkezik az elvek szegreakasztásáról, az éjjeli ügyészség visszaállításáról, a sajtó lekenyerezéséről és az egész sereg nagy és apró panamáról. És épen ez kell a „hazafiaknak”, ép erre jó a szocialista veszedelem!

A műveltebbek számára azután egy saját külön szocialista veszedelmet is csináltak: ez a kultúra, a tudomány, a művészetek veszedelme, melyet az éhes proletárhad tönkre fog tenni. Mi lesz a kultúrával, ha ezek a rosszul öltözött, kellemetlenül érdes legények nagyobb politikai hatalomra fognak szert tenni? Persze, hogy legott az állam kulturkiadásából gyomorkiadásokat fognak csinálni — miként a nagy Bartha Miklós jósolta. Ilyenféle a „hazafias” sajtó érvelése. — Azonban ez az érv is csakhamar hitelét fogja veszíteni a műveltebb polgárság előtt,

mint az isten-király-haza-siránkozás, melyekkel az osztályparlament gyanús üzletkéit akarják leplezni. Már nincs messze az idő, mikor a művelt magyar polgárság át fogja látni, hogy a szervezett munkásság nemcsak nem ellensége a kultúrának, de *annak leghatalmasabb támasza*, hisz a munkásság sorsa azon erők fejlődésétől függ, melyek ép a kultúra alapvető erői: a technikai haladástól, a természettudományok fellendülésétől s minél nagyobb műveltség elterjedésétől.

Az a kis évkönyv is, mely előttünk fekszik, ennek a törekvésnek csalhatatlan és megható jeleit mutatja. Csalhatatlan jeleit, mert a szépen kiállított könyvecske valóságos kincsesbányája a hasznos tudnivalóknak, az okos fejtegetéseknek, a művészeti tanulságoknak s a modern eszméknek általában. Megható jeleit, mert nem lehet megindulás nélkül szemlélni, hogy a fiatal szakszervezet vezetőinek, a legnagyobb harcok közepette volt idejük egy ily derék munkát szerkeszteni. Az építőmunkásokat érdeklő tényeken, adatokon, jogi s orvosi tanácsokon, statisztikai tabellákon, szervezési útmutatásokon kívül, találunk az évkönyvben érdekes cikkeket a szocializmus történetéről, egy jó képekkel ellátott építésztörténeti tanulmányt, egy fejtegetést a szocializmus és a kereszténység viszonyáról, verseket és munkásdalokat stb.

Minden oldalon eleven élet, pezsgő, érdeklődő, rugékony szellem, valóságos kultúrászomj!

És ezektől az emberektől *féltik* a magyar kultúrát ők, kik parlamentjükben csapszék módra beszélnek és elemi iskolás módra gondolkoznak!

Ha azt hallanám, hogy Anatole France Pesten járt és véletlenül a gentrykaszinóban töltettek el vele egy estét, kétségbeesnék, mert tudnám, hogy a francia szellem vezére csak megundorodva térhetett haza a magyar barbarizmusból. De ha azt hallanám, hogy az építőmunkások szakszervezetébe kopogtatott be, büszke volnék rá, mert bizonyos, hogy a nagy ember azzal távozott volna:

— Magyarország is hajt már a kultúra fája! R. B.